
અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

=====

જિતેન્દર કુમાર સિંહ અને અન્ય એક

વિ.

ચુ.પી. રાજ્ય તથા અન્ય

(દિવાની અપીલ નં. ૭૪/૨૦૧૦)

જાન્યુઆરી ૦૮, ૨૦૧૦

[તરુણ ચેટર્જી અને સુરિન્દર સિંહ નિજ્જર, ન્યાયાધીશો.]

ભારતનું બંધારણ, ૧૯૫૦ – અનુચ્છેદ ૧૪, ૧૬(૧) અને (૪):

સબ ઇન્સ્પેક્ટર અને પ્લાટૂન કમાન્ડરનાં પદ પર સીધી ભરતી – પછાત વર્ગો,

અનુસૂચિત જાતિઓ, અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે અનામત – ફી અને વચમાં

છૂટછાટ – અનામત વર્ગના ઉમેદવારની બિનઅનામત બેઠકો સામે પસંદગી – સામાન્ય વર્ગના ઉમેદવાર દ્વારા પસંદગી પ્રક્રિયા પડકારવામાં આવી – નિર્ધારિત કરાયું: ફી તથા વયમાં અપાતી છૂટછાટ ‘અનામત’ની વ્યાખ્યામાં આવતી નથી – આવી છૂટછાટથી માત્ર એટલું જ થાય છે કે અનામત વર્ગના ઉમેદવારો વિચારણા ક્ષેત્રમાં આવી શકે, જેથી તેઓ ગુણધારિત ખુદી સ્પર્ધામાં ભાગ લઈ શકે – અંતિમ પસંદગી યાદી તૈયાર કરતી વખતે તે અનામત વર્ગના ઉમેદવારોના પક્ષમાં સંતુલન ઝૂકાવતી નથી – ત્યારબાદ ઉમેદવારોની યોગ્યતા તેમના પક્ષમાં કોઈ વધુ છૂટછાટ આપ્યા વિના નક્કી કરવામાં આવે છે – અનુચ્છેદ ૧૬(૧)નું કોઈ ઉદ્ધંધન થતું નથી – યુ.પી. જાહેર સેવાઓ (અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે અનામત) અધિનિયમ, ૧૯૯૪ – કલમો ૩(૬) અને ૮ – તા. ૨૫.૦૩.૧૯૯૪ ની સરકારી સૂચનાઓ.

સબ ઈન્સ્પેક્ટરો અને પ્લાટૂન કમાન્ડરોના પદ પર સીધી ભરતી – ઉત્કૃષ્ટ રમતવીરો અને મહિલાઓ માટેનું અનામત – તેની કાયદેસરતા – પદોને આગળ ધપાવવું – તેની મંજૂરીપાત્રતા – ઠરાવાયું: મહિલાઓ અને ઉત્કૃષ્ટ રમતવીરો માટે અનામત રાખવામાં આવેલી ખાલી જગ્યાઓ ‘આડી અનામત’ લાગુ કરીને ભરવાની રહે છે – મહિલાઓ માટે અનામત રાખવામાં આવેલી જે કોઈ જગ્યાઓ ખાલી રહી જાય, તે ભવિષ્ય માટે આવા પદોને આગળ ધપાવી શકાય નહીં એવી સ્પષ્ટ મનાઈ સાથે, યોગ્ય પુરુષ ઉમેદવારોમાંથી ભરવાની રહે છે – હકીકતો મુજબ, રાજ્યએ મહિલાઓ અને ઉત્કૃષ્ટ રમતવીરો માટે અનામત રાખવામાં આવેલી સામાન્ય વર્ગની કોઈપણ જગ્યાઓ આગળ ધપાવી નહોતી – મહિલાઓ

માટે અનામત વર્ગમાં બાકી રહેલી બધી જ ખાલી જગ્યાઓ યોગ્ય પુરુષ ઉમેદવારો દ્વારા ભરવામાં આવી હતી – તેથી, મહિલાઓ માટે અનામત રાખવામાં આવેલી ખાલી જગ્યાઓ યોગ્ય પુરુષ ઉમેદવારોમાંથી ભરવા રાજ્યને આપેલ વિભાગીય ખંડપીઠનો નિર્દેશ તર્કવિરુદ્ધ હતો – રમતવીરો માટે અનામત રાખવામાં આવેલી ખાલી જગ્યાઓની પુનર્ગણતરી કરવા રાજ્યને આપેલ એકલ ન્યાયાધીશનો નિર્દેશ પણ તર્કવિરુદ્ધ હતો – રમતવીર વર્ગ માટે અનામત રાખવામાં આવેલા ૩૪ પદો અંગેના નિષ્કર્ષો રદ કરવામાં આવે છે – સરકારની તા. ૨૬.૦૨.૧૯૯૯ની સૂચનાઓ – પરિષ્દે ૨, ૪.

અનુચ્છેદ ૧૬(૧) અને (૪) હેઠળ અનામત — તેનો લાભ — સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યો.

પૂર્વનિર્ણય: ચુકાદામાંથી માત્ર એકાકી અવલોકનોને ઉદ્ધૃત કરવું – ઠરાવ્યું: જે હકીકતો અને પરિસ્થિતિઓમાં તે અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું, તેમાંથી ભિન્ન રીતે તેને પૂર્વનિર્ણય તરીકે ગણાવી શકાય નહીં.

સબ ઇન્સ્પેક્ટરો અને પ્લાટૂન કમાન્ડરોના પદ પર સીધી ભરતી માટે એક જાહેરાત બહાર પાડવામાં આવી હતી. ૨% પદો ઉત્કૃષ્ટ ખેલાડીઓ માટે અનામત રાખવામાં આવ્યા હતા અને આ પદો પરની ભરતી અલગ જાહેરાત દ્વારા કરવામાં આવવાની હતી. ૧૦% પદો મહિલાઓ માટે અનામત રાખવામાં આવ્યા હતા. પસંદગીની પ્રક્રિયા હાથ ધરવામાં આવી હતી. પસંદગી ચાલી તૈયાર કરવામાં આવી હતી અને પસંદ થયેલા ઉમેદવારોને તાલીમ માટે મોકલવામાં આવ્યા હતા. અપીલકર્તાઓ-અસફળ ઉમેદવારોએ પસંદગીને પડકારી હતી. વડી અદાલતના

એકલ ન્યાયાધીશે સમગ્ર પસંદગી યાદી રદ કરવાની અને પ્રતિવાદીઓને સબ ઈન્સ્પેક્ટરના પદ માટે તેમને તાલીમ માટે મોકલવા અંગેના નિર્દેશ માગતી રિટ અરજીઓ ફગાવી દીધી હતી; અને પ્રતિવાદીઓને ખેલાડીઓ માટેની ૨% અનામત આડી રીતે લાગુ કરીને તથા સામાન્ય વર્ગના ઉમેદવારોની કુલ ખાલી જગ્યાઓની ગણતરી કરતી વખતે ખેલાડીઓની ૨% જગ્યાઓ પણ ઉમેરીને સામાન્ય વર્ગના ઉમેદવારોના પદોની સંખ્યા ફરી ગણવાની તથા જો સામાન્ય વર્ગના ઉમેદવારોના ક્વોટામાં કોઈ પદ ખાલી રહે તો તે જ યોગ્યતા ક્રમમાં આગામી સામાન્ય વર્ગના ઉમેદવારોથી ભરવાનું નિર્દેશ આપ્યો હતો. વડી અદાલતની વિભાગીય ખંડપીઠે એવો નિર્ણય કર્યો હતો કે જો કોઈ અનામત વર્ગના ઉમેદવારે છેલ્લાં સામાન્ય વર્ગના ઉમેદવાર કરતાં વધુ ગુણ મેળવ્યા હોય, તો તે અનામત બેઠક સામે સમાયોજિત કર્યા વગર અનામત વિનાની બેઠક સામે પસંદગી મેળવવા હકદાર છે; કે મહિલાઓ માટે અનામત રાખવામાં આવેલી સામાન્ય વર્ગની પર ખાલી જગ્યાઓ ખાલી રહી ગઈ હોવાથી, તે સામાન્ય વર્ગના પુરુષ ઉમેદવારોથી ભરવાની હતી અને તેને આગળ ધપાવી શકાતી નહોતી; અને ખેલાડી ક્વોટાના હિતમાં અનામત આડી રીતે અમલમાં આવવાની હોવાથી, જે રદ ખાલી જગ્યાઓ ન ભરાઈ રહી હતી, તેને આગળ ધપાવી શકાય તેમ નહોતું. તેથી, અસફળ ઉમેદવારો તેમજ ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય દ્વારા હાલની આ અપીલો કરવામાં આવી છે.

રાજ્ય અને પોલીસ મહાનિદેશક દ્વારા દાખલ કરાયેલ અપીલો મંજૂર કરીને અને સામાન્ય વર્ગના ઉમેદવારોની અપીલ ફગાવીને, અદાલતે

ઠરાવવામાં આવ્યું: ૧. ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૬(૪) હેઠળનું અનામત સમૂહની પછાતતા તરફ ધ્યેય ધરાવે છે. તે સમૂહ અધિકાર માટે જોગવાઈ કરે છે. અનુચ્છેદ ૧૬(૧) રોજગાર સંબંધિત બાબતોમાં તમામ નાગરિકોને અવસરની સમાનતાની ખાતરી આપે છે. તેમ છતાં, અનામત નીતિ અમલમાં મૂકતી વખતે, રાજ્યએ અનુચ્છેદ ૧૬(૧) હેઠળના વ્યક્તિગત દાવાઓ અને અનુચ્છેદ ૧૬(૪) હેઠળ આવતી અનામત શ્રેણીઓ વચ્ચેના પરસ્પર સ્પર્ધા દાવાઓમાં સંતુલન સ્થાપવું પડે છે. અનામત એટલું અતિશય ન હોવું જોઈએ કે બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૬(૧) હેઠળનો મૂળભૂત અધિકાર અર્થહીન બની જાય. તેથી, વિશેષ કાળજી રાખવી જરૂરી છે કે કોઈપણ નિર્દિષ્ટ વર્ષમાં અનામત પર મૂકાયેલી ૫૦% ની મહત્તમ મર્યાદા જળવાઈ રહે. વધુમાં, એ પણ સુનિશ્ચિત કરવું જોઈએ કે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના સભ્યો માટે અનામત કરતી વખતે વહીવટની કાર્યક્ષમતા જાળવવામાં ક્ષતિ ન આવે. [પરા ૩૩, ૩૫ અને ૩૬] [૩૫૪-ડી-ઈ; ૩૫૬-ડી-એફ-જી]

ઈન્દ્રા સાહની અને અન્ય વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય. ૧૯૯૨ સપ્લિમેન્ટ (૩) એસ.સી.સી. ૨૧૭, અનુસરવામાં આવ્યો.

પોસ્ટ ગ્રેજ્યુએટ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ મેડિકલ એજ્યુકેશન એન્ડ રિસર્ચ, ચંડીગઢ વિ. ફેકલ્ટી એસોસિએશન અને અન્ય. ૧૯૯૮ (૪) એસ.સી.સી. ૧, પર આધાર રાખવામાં આવ્યો.

૨.૧. ઉત્તર પ્રદેશ જાહેર સેવાઓ (અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે અનામત) અધિનિયમ, ૧૯૯૪ ની કલમ ૩(૧) ના

અવલોકનથી સ્પષ્ટ થાય છે કે તેમાં ઉલ્લેખિત વર્ગોના હિતમાં સીધી ભરતીના તબક્કે અનામતની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. અધિનિયમ, ૧૯૯૪ ની કલમ ૮ ના વ્યાપમાં આવતી રિયાયતોને લેખિત પરીક્ષામાં લાયક ઠરવા માટે નિર્ધારિત ધોરણમાં શિથિલતા કહેવાય તેવી નથી. કલમ ૮ સ્પષ્ટપણે જોગવાઈ કરે છે કે રાજ્ય સરકાર સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષા અથવા મુલાકાત સંદર્ભે ફી બાબતે રિયાયતો તથા ઉપરની વચમર્યાદામાં શિથિલતા માટે જોગવાઈ કરી શકે છે. [પરિચ્છેદ ૫૧] [૩૬૯-અ-બ, ઈ]

૨.૨. ઉત્તર પ્રદેશ જાહેર સેવાઓમાં અનુસૂચિત જાતિ, અનુસૂચિત જનજાતિ અને અન્ય પછાત વર્ગો માટેના અનામતના વિષયક સરકાર દ્વારા તા. ૨૫.૦૩.૧૯૯૪ના સૂચનો જારી કરવામાં આવ્યા હતા. તેમાં જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી કે, જો અનામત વર્ગનો કોઈ વ્યક્તિ ખુદ્દી સ્પર્ધામાં સામાન્ય ઉમેદવારો સાથે તેની પ્રતિભાના આધારે પસંદ થાય, તો તેને અનામત વર્ગ સામે સમાયોજિત કરવામાં આવશે નહીં, અર્થાત તેને અનામત જાતિ જગ્યાઓ સામે સમાયોજિત થયેલો માનવામાં આવશે. તેણે અનામત વર્ગને ઉપલબ્ધ કોઈપણ સુવિધા અથવા શિથિલતા (જેમ કે વચમર્યાદામાં શિથિલતા)નો લાભ લીધો હોય, તે બાબત ગોણા રહેશે.” સ્પષ્ટ છે કે વચમર્યાદામાં શિથિલતા માત્ર એટલા માટે છે કે અનામત વર્ગનો ઉમેદવાર, બાકીની બધી પરિસ્થિતિઓ સમાન હોય ત્યારે, સામાન્ય વર્ગના ઉમેદવાર સાથે સ્પર્ધા કરી શકે. રાજ્યએ વચ અને ફીમાં આપવામાં આવેલી શિથિલતાને પસંદગીના ધોરણમાં શિથિલતા તરીકે ગણેલી નથી; પસંદગી પરીક્ષામાં, અર્થાત મુખ્ય લેખિત પરીક્ષા અને ત્યારબાદ

મુલાકાતના આધારે ઉમેદવારની પ્રતિભાને આધારે પસંદગી કરવામાં આવી છે. તેથી, આવી શિથિલતાઓ સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષામાં પ્રતિભાના આધારે સામાન્ય વર્ગના ઉમેદવાર તરીકે વિચારણા મેળવવાના અનામત વર્ગના ઉમેદવારના હક્કથી તેને વંચિત કરી શકતી નથી. કલમ ૮ ની ઉપકલમ (૨) વધુમાં એવી જોગવાઈ કરે છે કે અધિનિયમના પ્રારંભ સમયે અમલમાં રહેલા, ઉચ્ચ વયમર્યાદામાં શિથિલતા સહિતની રિયાયતો અને શિથિલતાઓ સંબંધિત, અને જે અધિનિયમ સાથે અસંગત ન હોય તેવા સરકારી આદેશો, તેમાં ફેરફાર કરવામાં ન આવે અથવા તે રદ ન કરવામાં આવે ત્યાં સુધી અમલમાં રહેશે. [પરા ૫૧ અને ૫૨] [૩૬૯-એફ-૭; ૩૭૦-બી-ડી]

૨.૩. ઉંમરમાં છૂટછાટ માત્ર અનુસૂચિત જાતિ, અનુસૂચિત જનજાતિ અને અન્ય પછાત વર્ગોના સભ્યોને જ અપાતી નથી, પરંતુ સ્વાતંત્ર્ય સેનાનીઓના આશ્રિતોને પણ અપાય છે. આવી ઉંમરની છૂટછાટ ભૂતપૂર્વ સૈનિકોને પણ સેના માં આપેલી સેવા જેટલી અવધિ સુધી, તથા તેના ઉપરાંત ત્રણ વર્ષ માટે અપાય છે. હકીકતમાં, ભૂતપૂર્વ સૈનિકોના મામલે શૈક્ષણિક લાયકાત માત્ર ઇન્ટરમીડિયેટ અથવા સમકક્ષ છે, જ્યારે સામાન્ય વર્ગના ઉમેદવારો માટે સ્નાતક પદવી આવશ્યક છે. ભૂતપૂર્વ સૈનિકો માત્ર પોતાની જ શ્રેણીમાં સ્પર્ધા કરતા નથી, પરંતુ સામાન્ય વર્ગના ઉમેદવારો સાથે પણ સ્પર્ધા કરે છે. ભૂતપૂર્વ સૈનિકોને અપાયેલી ઉંમરની છૂટછાટ અંગે કોઈપણ અપીલકર્તા/અરજદારે કોઈ વાંધો કે ફરિયાદ રજૂ કરી નથી. તેવી જ રીતે, સ્વાતંત્ર્ય સેનાનીઓના આશ્રિતો પણ જો તેઓ સામાન્ય વર્ગના છે ત્યાં ઉમેદવાર કરતાં વધુ ગુણ મેળવે, તો સામાન્ય વર્ગમાં સ્પર્ધા કરવા

માટે સ્વતંત્ર છે. તેથી, ઉંમરમાં છૂટછાટના કારણે સામાન્ય વર્ગના ખર્ચે અનામત વર્ગના પક્ષમાં “સમાન સ્પર્ધાત્મક તકો જોખમાય છે” એવી રજૂઆતમાં કોઈ જ સાર નથી. ઉંમરની છૂટછાટ કોઈપણ રીતે “સમાન સ્પર્ધાત્મક પરિસ્થિતિ” ને ભંગ કરતી નથી. ઉંમરમાં છૂટછાટ અથવા ફીમાં રાહત કોઈપણ રીતે અનુચ્છેદ ૧૬(૧) નો ભંગ ગણાય, તે સ્વીકારવું શક્ય નથી. આ રાહતો સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષામાં ઉમેદવારને ઉપસ્થિત થવા માટેની પાત્રતા સંબંધિત જોગવાઈઓ છે. જ્યારે આ રાહતોનો લાભ લેવાય છે, ત્યારે ખુદી સ્પર્ધા હજી શરૂ થયેલી હોતી નથી. તે ત્યારે શરૂ થાય છે, જ્યારે પાત્રતા શરતો, એટલે કે લાયકાત, ઉંમર, પ્રાથમિક લેખિત કસોટી અને શારીરિક કસોટી પૂર્ણ કરનાર તમામ ઉમેદવારોને મુખ્ય લેખિત પરીક્ષામાં બેસવાની મંજૂરી આપવામાં આવે છે. ઉંમરમાં છૂટછાટ અને ફીમાં રાહત દ્વારા અનામત વર્ગના ઉમેદવારોને માત્ર વિચારક્ષેત્રમાં લાવવામાં આવે છે, જેથી તેઓ યોગ્યતા આધારે ખુદી સ્પર્ધામાં ભાગ લઈ શકે. એકવાર ઉમેદવાર લેખિત પરીક્ષામાં ભાગ લે છે, ત્યારબાદ ઉમેદવાર કઈ શ્રેણીનો છે તે અગત્યનું રહેતું નથી. પાત્ર જાહેર કરાયેલા તમામ ઉમેદવારોએ પ્રાથમિક કસોટી તેમજ શારીરિક કસોટીમાં ભાગ લીધો હતો. તે પછી જ સફળ ઉમેદવારોને ખુદી સ્પર્ધામાં ભાગ લેવાની મંજૂરી આપવામાં આવી છે. [પરા ૫૨] [૩૭૦-એફ-એચ; ૩૭૧-એ-એફ]

૨.૪. અનામત વર્ગના ઉમેદવારોને પસંદગી પ્રક્રિયામાં કોઈપણ પ્રકારનો લાભ આપવામાં આવ્યો નથી. તમામ ઉમેદવારોએ એકસરખી લેખિત પરીક્ષામાં હાજર રહેવું પડ્યું હતું અને એકસરખા ઇન્ટરવ્યૂનો સામનો કરવો પડ્યો હતો. તેથી આ

વાત સંપૂર્ણપણે સ્પષ્ટ છે કે ફી બાબતે રાહત અને ઉંમરમાં છૂટે માત્ર અનામત વર્ગના કેટલાક ઉમેદવારોને વિચારણા ક્ષેત્રમાં આવવા સક્ષમ બનાવ્યા હતા. ઉંમરમાં આપવામાં આવેલી છૂટથી અંતિમ મેરીટ/પસંદગી ચાલીની તૈયારીમાં કોઈપણ રીતે તુલા અનામત વર્ગના ઉમેદવારોના પક્ષે ઝુકી નહોતી. અનુચ્છેદ ૧૪, ૧૫, ૧૬ અને ૩૮ને ધ્યાનમાં રાખીને સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગોના ઉમેદવારોને ભોગવવા પડતા અપ્રતિકૂળતાઓનું ઉન્મૂલન કરવા માટે રાજ્ય યોગ્ય કાનૂની જોગવાઈઓ કરી શકે છે. અનામત, અનુચ્છેદ ૧૬(૧) હેઠળ બાંહેધરી આપવામાં આવેલી તકની સમાનતા હાંસલ કરવાની એક પદ્ધતિ છે. અનામત વર્ગના ઉમેદવારોને સ્પર્ધા કરી શકે અને અનામતનો લાભ મેળવી શકે તે માટે ફી અથવા ઉંમરમાં આપવામાં આવેલી રાહતો અને છૂટછાટો, માત્ર અનામતને સહાયક ઉપાય છે. આવી રાહતો અને છૂટછાટો ઉમેદવારોને સામાન્ય વર્ગના ઉમેદવારોની સમકક્ષ સ્થિતિમાં મૂકે છે. તે પછી જ અનામત વર્ગના ઉમેદવારોના પક્ષે કોઈ વધુ રાહત આપ્યા વગર ઉમેદવારોની મેરીટ નક્કી કરવાની રહે છે. [પરિચ્છેદ ૩૮] [૩૫૮-જી-એચ; ૩૫૮-એ-ડી]

ઈન્દ્રા સહાને અને અન્ય વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા અને અન્ય ૧૯૯૨ સપ્લિ.

(૩) એસ.સી.સી. ૨૧૭, અનુસરવામાં આવ્યો.

૨.૫. એવી રજૂઆત કે કલમ ૩ (૬) ખુદી સ્પર્ધામાં સમાન સ્પર્ધાત્મક અવકાશ સુનિશ્ચિત કરે છે, પરંતુ કલમ ૮ સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષા અથવા મુલાકાત માટેની ફી બાબતે છૂટછાટ અને ઉચ્ચતમ વયમર્યાદામાં શિથિલતા આપીને તે સમાન સ્પર્ધાત્મક અવકાશને ઘટાડે છે, સ્વીકારી શકાય તેવી નથી. કલમ ૩ (૬) સ્પષ્ટ

અને નિર્વિવાદ છે. તે સ્પષ્ટપણે જોગવાઈ કરે છે કે આરક્ષિત વર્ગનો એવો ઉમેદવાર, જે સામાન્ય વર્ગના ઉમેદવારો સાથે ખુદ્દી સ્પર્ધામાં મેરિટના આધારે પસંદ થાય, તેને આરક્ષિત ખાલી જગ્યાઓ સામે ગણવામાં આવશે નહીં. કલમ ૩(૧), ૩(૬) અને કલમ ૮ પરસ્પર સંબંધિત છે. કલમ ૩ (૬) માં આવેલ “ખુદ્દી સ્પર્ધા” શબ્દપ્રયોગ સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે કે તમામ પાત્ર ઉમેદવારોનું મૂલવણ એકસરખા માપદંડ પર થવું આવશ્યક છે. તેઓ જે વર્ગના હોય તેનાથી અસંબંધ રીતે તમામ ઉમેદવારોને સમાન પસંદગી માપદંડને આધીન રાખવામાં આવ્યા છે. તેઓ સૌએ પ્રાથમિક લેખિત પરીક્ષા અને શારીરિક પરીક્ષા આપી છે, ત્યારબાદ મુખ્ય લેખિત પરીક્ષા અને મુલાકાતમાં ભાગ લીધો છે. સ્થિતિ આવી હોય ત્યારે એવું કહી શકાય નહીં કે વયમર્યાદામાં શિથિલતાનો લાભ લીધેલા આરક્ષિત વર્ગના ઉમેદવારો ખુદ્દા વર્ગની બેઠકો સામે ગણતરીમાં લેવા માટે અયોગ્ય ઠરે છે. કદાચ વધુ ગૂંચવણ ટાળવા માટે જ ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્યએ ૨૫.૩.૧૯૯૪ ના રોજ અધિનિયમની વિવિધ જોગવાઈઓનું પાલન સુનિશ્ચિત કરવા સૂચનાઓ જારી કરી હતી. હકીકતમાં, કોઈ અધિકારી દ્વારા પાલન ન કરવામાં આવે તો તે માટે ત્રણ મહિનાની અવધિ સુધીની કારાવાસની સજા દંડનીય બનાવવામાં આવી હતી. તેથી, સામાન્ય વર્ગના ઉમેદવારો દ્વારા દાખલ કરાયેલ અપીલો નિરાધાર છે. [પરિચ્છેદ ૫૩ અને ૫૪] [૩૭૧-જી-એચ; ૩૭૨-એ-ઈ]

૨.૬. છૂટછાટો અને શિથિલતાઓના મુદ્દા અંગે વિભાગીય પીઠે પહોંચેલો નિષ્કર્ષ ભૂલપૂર્ણ હોવાનું કહી શકાય નહીં. વિભાગીય પીઠે એવો નિષ્કર્ષ આપ્યો હતો કે

વય, ફી વગેરે બાબતે આપવામાં આવતી છૂટ ઉમેદવારની પાત્રતા સંબંધિત જોગવાઈઓ છે, જેથી એ નક્કી કરી શકાય કે તે સ્પર્ધાત્મક કસોટીમાં બેસી શકે છે કે નહીં, અને માત્ર એથી ખુદ્દી સ્પર્ધાનું કોઈ સૂચક તત્ત્વ પ્રાપ્ત થતું નથી. સ્પર્ધા તો તે જ તબક્કે શરૂ થાય છે જ્યારે જરૂરી પાત્રતા શરતો, અર્થાત્ લાયકાત, વય વગેરે, પૂર્ણ કરતા તમામ વ્યક્તિઓની સંક્ષિપ્ત યાદી તૈયાર કરવામાં આવે છે. [ફકરો ૩૭] [૩૫૭-એ-સી]

૨.૭. કે.એલ. નરસિમ્હન કેસમાં કરાયેલ અવલોકનો સ્પષ્ટ કરે છે કે જો અનામત વર્ગનો ઉમેદવાર ગુણોત્તરના આધારે પસંદ થાય, તો તેને અનામત વર્ગના ઉમેદવાર તરીકે ગણાવી શકાય નહીં. હાલના કેસમાં, અનામત વર્ગના ઉમેદવારોએ વયમાં છૂટછાટ અને ફીમાં રાહતરૂપે જે સવલતો મેળવી હતી, તેનો અંતિમ લેખિત પરીક્ષા અને મુલાકાતના આધારે પરસ્પર ગુણોત્તર નક્કી કરવામાં કોઈ સંબંધ નહોતો. કે.એલ. નરસિમ્હન કેસનો સિદ્ધાંત હકીકતમાં અનામત વર્ગના ઉમેદવારોને ગુણોત્તરના આધારે સામાન્ય વર્ગના ઉમેદવારોમાં સમાવેશ કરવાની મંજૂરી આપે છે. અન્યથા પણ, કોઈ ચુકાદામાંથી અલગ પાડી ઉદ્ધૃત કરાયેલ અવલોકનોને, જે હકીકતો અને પરિસ્થિતિઓમાં તે અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું તેમાંથી પરે જઈને, પૂર્વદષ્ટાંત તરીકે ગણાવી શકાય નહીં. કે.એલ. નરસિમ્હન કેસનો ચુકાદો રદ કરવામાં આવેલ હોવાથી, તેની ચુકિત હજુ પણ પૂર્વદષ્ટાંત તરીકે બંધનકારક રહેશે એમ સ્વીકારી શકાય નહીં. કે.એલ. નરસિમ્હન કેસના અવલોકન પર મૂકવામાં આવેલ આધાર સંપૂર્ણપણે અયોગ્ય

છે. [પરિછેદ ૪૨, ૪૩, ૪૭ અને ૪૮] [૩૬૧-સી-ઈ; ૩૬૫-એફ-જી; ૩૬૬-એ]

પોસ્ટ ગ્રેજ્યુએટ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ મેડિકલ એજ્યુકેશન એન્ડ રિસર્ચ, ચંદીગઢ અને અન્ય વિ. કે.એલ. નરસિંહન અને અન્ય ૧૯૯૭ (૬) એસ.સી.સી. ૨૮૩, લાગુ પડતો નથી એવો નિર્ધાર કરવામાં આવ્યો.

યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા તથા અન્ય વિ. ધનવંતી દેવી અને અન્ય ૧૯૯૬(૬) એસ.સી.સી. ૪૪; સ્ટેટ ઓફ ઓરિસ્સા અને અન્ય વિ. એમ.ડી. ઇલિયાસ ૨૦૦૬(૧) એસ.સી.સી. ૨૭૫; ચક્રધર પાસવાન (ડૉ.) વિ. સ્ટેટ ઓફ બિહાર (૧૯૯૮) ૨ એસ.સી.સી. ૨૧૪; યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા વિ. માધવ (૧૯૯૭) ૨ એસ.સી.સી. ૩૩૨; આરતી રાય ચૌધરી વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા ૧૯૭૪ (૧) એસ.સી.સી. ૮૭; ડૉ. પ્રીતી શ્રીવાસ્તવ અને અન્ય એક વિ. સ્ટેટ ઓફ એમ.પી. અને અન્ય ૧૯૯૯ (૭) એસ.સી.સી. ૧૨૦; ભારતી વિધાપીઠ અને અન્ય વિ. સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્ર અને અન્ય એક ૨૦૦૪ (૧૧) એસ.સી.સી. ૭૫૫; સ્ટેટ ઓફ મધ્ય પ્રદેશ અને અન્ય વિ. ગોપાલ ડી. ત્રિપાઠી અને અન્ય ૨૦૦૩ (૭) એસ.સી.સી. ૮૩, સંદર્ભિત.

૩.૧. મહિલાઓ માટે અને ઉત્કૃષ્ટ રમતવીર માટે અનામત રાખવામાં આવેલી ખાલી જગ્યાઓ ‘આડી અનામત’ લાગુ કરીને ભરવાની હતી. તા. ૨૬.૦૨.૧૯૯૯ની સૂચનાઓના પરિચ્છેદ ૨ અને ૪માં જણાવવામાં આવ્યું છે કે અનામત આડી સ્વરૂપની રહેશે, એટલે કે જાહેર સેવાઓમાં મહિલાઓ માટેની જગ્યાઓ અને રાજ્ય સરકાર હેઠળની સીધી ભરતી માટે નિર્ધારિત જગ્યાઓ અંગે

ઉપરોક્ત અનામત નીતિ હેઠળ જે શ્રેણીમાં કોઈ મહિલાની પસંદગી કરવામાં આવી હોય, તેને એ જ શ્રેણીમાં સમાયોજિત કરવામાં આવશે; અને જો જાહેર સેવાઓમાં મહિલાઓ માટે અનામત જગ્યાએ તથા રાજ્ય સરકાર હેઠળની સીધી ભરતી માટે નિર્ધારિત જગ્યાએ યોગ્ય મહિલા ઉમેદવાર ઉપલબ્ધ ન હોય, તો તેવી જગ્યા યોગ્ય પુરુષ ઉમેદવારોમાંથી ભરવામાં આવશે અને તેવી જગ્યા ભવિષ્ય માટે આગળ ધપાવવામાં આવશે નહીં.” આ જ જોગવાઈનું અર્થઘટન કરતાં એકલ ન્યાયાધીશે નોંધ્યું હતું કે મહિલાઓ દ્વારા ન ભરાયેલી જગ્યાઓ પુરુષ ઉમેદવારોમાંથી ભરવાની બાબત માટે તેમાં વિશેષરૂપે જોગવાઈ કરવામાં આવી નથી. આ દૃષ્ટિકોણ પરિચ્છેદ જમાં સમાવિષ્ટ સ્પષ્ટ જોગવાઈના વિરોધમાં છે. ઉક્ત જોગવાઈ કોઈ શંકાને સ્થાન આપતી નથી કે મહિલાઓ માટે અનામત રાખવામાં આવેલી અને ખાલી રહેલી કોઈપણ જગ્યાઓ યોગ્ય પુરુષ ઉમેદવારોમાંથી ભરવી જ પડે. તે માટે સ્પષ્ટ પ્રતિબંધ છે કે આવી જગ્યાઓ ભવિષ્ય માટે કેરી ફોરવર્ડ કરાશે નહીં. તેથી, એકલ ન્યાયાધીશે વ્યક્ત કરેલો અભિપ્રાય ટકી શકતો નથી. [પરિચ્છેદ ૫૯, ૬૦ અને ૬૧] [૩૭૭-સી-એચ; ૩૭૮-એ-બી]

૩.૨. તા. ૨૬.૦૨.૧૯૯૯ની સૂચનાઓના પરિચ્છેદ ૨ અને જને ધ્યાનમાં લેતાં, રાજ્યએ મહિલાઓ અને ઉત્કૃષ્ટ રમતવીરો માટે અનામત રાખવામાં આવેલી સામાન્ય વર્ગની કોઈપણ જગ્યાઓ આગળ ધપાવી નથી. મહિલાઓ માટે અનામત વર્ગમાં ખાલી રહેલી બધી જગ્યાઓ યોગ્ય પુરુષ ઉમેદવારો દ્વારા ભરી દેવામાં આવી છે, તેથી સ્પષ્ટ છે કે કોઈપણ જગ્યા આગળ ધપાવવામાં આવી

નથી. તેથી, ઇન્દ્રા સાહનીમાં નિર્ધારિત આદેશ તથા તા. ૨૬.૨.૧૯૯૯ના શાસન આદેશનું સંપૂર્ણ પાલન કરવામાં આવ્યું છે. વિભાગીય ખંડપીઠ દ્વારા નોંધાયેલ નિષ્કર્ષ કોઈ તથ્યાધાર વિના છે. હકીકતી સ્થિતિ વિભાગીય ખંડપીઠના ધ્યાન પર રીકોલ/ફેરફાર અરજીમાં લાવવામાં આવી હતી. તેમ છતાં, રીકોલ/ફેરફાર અરજી નામંજૂર કરવામાં આવી હતી. વિભાગીય ખંડપીઠે અપીલકર્તાઓને મહિલાઓ માટે અનામત અને ખાલી રહેલી જગ્યાઓ યોગ્ય પુરુષ ઉમેદવારોમાંથી ભરવા અંગે દિશાનિર્દેશો આપતાં ભૂલ કરી હતી. આ પ્રક્રિયા અપીલકર્તા-રાજ્ય દ્વારા પહેલેથી જ પૂર્ણ કરવામાં આવી હતી. [પરિષેદ ૬૨] [૩૭૮-સી-ઈ]

૩.૩. રાજ્ય દ્વારા પૂરક પ્રતિ-શપથપત્રમાં કરવામાં આવેલા કથનોનો નોંધ લેવાયા છતાં, એકલ ન્યાયાધીશે ઉત્કૃષ્ટ ખેલાડીઓ માટે અનામત રાખવામાં આવેલી ખાલી જગ્યાઓની પુનઃગણતરી કરવા માટે ભૂલપૂર્વક દિશા-નિર્દેશો આપ્યા હતા. વિશેષરૂપે એવું દર્શાવવામાં આવ્યું હતું કે ઉત્કૃષ્ટ ખેલાડી માટે અનામત પદ પર ભરતી માટે અલગ જાહેરાત પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવી હતી; અને એ પણ દર્શાવવામાં આવ્યું હતું કે અનુવર્તી પસંદગી પ્રક્રિયામાં ખેલાડી વર્ગની ઉપલબ્ધ તમામ જગ્યાઓ ભરી દેવામાં આવી હતી. કોઈપણ પદ ખાલી રહ્યું નહોતું. તેથી, એકલ ન્યાયાધીશનો એવો નિષ્કર્ષ કે ઉપલબ્ધ ૧૪૭૮ જગ્યાઓમાંથી સામાન્ય વર્ગ માટે ઉપલબ્ધ ખાલી જગ્યાઓની સંખ્યા ગણવા માટે ૩૪ પદો-૨૯ એસ.આઈ.સી.પી.+૫ પી.સી. ઘટાડવા ન જોઈતાં, તે હકીકતમાં ભૂલભર્યો હતો. ઉત્કૃષ્ટ ખેલાડી માટે અનામત પદો ભરવા માટે

આડવી અનામતનો સિદ્ધાંત પણ લાગુ પડશે. ઉત્કૃષ્ટ ખેલાડી વર્ગમાં ખાલી રહેલા કોઈપણ પદને આગળ ધપાવવાનો પ્રશ્ન ઊભો થતો નહોતો. હકીકતમાં, ખાલી જગ્યાઓ આગળ ધપાવવામાં આવી જ નહોતી. તે સમયાંતરે સરકાર દ્વારા જારી કરવામાં આવેલા વિવિધ નિર્દેશો મુજબ ભરી દેવામાં આવી હતી. વિભાગીય ખંડપીઠે કાયદામાં ભૂલ કરી જ્યારે તેણે એવો નિષ્કર્ષ આપ્યો કે જાહેરાતમાં ખેલાડી વર્ગ માટે અનામત પદ માટે અલગ પસંદગી યોજાશે એવો ઉલ્લેખ ન હોવાથી, તે કાયદેસર માન્ય નહીં ગણાય. અલગ પસંદગી માટે ૩૪ પદોની ક્ષપાતથી કાયદા મુજબ નિર્ધારિત અનામતના કુલ પ્રમાણ પર કોઈપણ રીતે અસર થતી નથી. અલગ પસંદગી મુખ્ય પસંદગીનો સ્પષ્ટપણે અભિન્ન ભાગ છે. તેથી, ઉત્કૃષ્ટ ખેલાડી વર્ગ માટે અનામત ૩૪ પદો-૨૯ એસ.આઈ.સી.પી.+૫ પી.સી. સંબંધે એકલ ન્યાયાધીશ અને વિભાગીય ખંડપીઠે નોંધેલા નિષ્કર્ષો પણ ટકી શકતા નથી. એકલ ન્યાયાધીશે અંતિમ પરિચ્છેદમાં આપેલા દિશા-નિર્દેશો તેમજ એકલ ન્યાયાધીશના આદેશમાં ફેરફાર કરીને વિભાગીય ખંડપીઠે આપેલા દિશા-નિર્દેશો રદ કરવામાં આવે છે. [પરિચ્છેદ ૬૩ અને ૬૪] [૩૭૮-ઈ-એચ; ૩૭૯-એ-ઈ-એફ]

ઈન્દ્રા સાહની અને અન્ય વિ. ભારત સંઘ અને અન્ય. ૧૯૯૨ સપિલમેન્ટ (૩) એસ.સી.સી. ૨૧૭, અનુસરવામાં આવ્યો.

યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા અને અન્ય વિ. સત્ય પ્રકાશ અને અન્ય. જે.ટી. ૨૦૦૬ (૪) એસ.સી. ૫૨૪, નો સંદર્ભ લેવાયો.

પ્રકરણ કાયદો સંદર્ભ :

જે.ટી. ૨૦૦૬ (૪) એસ.સી. ૫૨૪ નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો. પરિચ્છેદ ૨૭
૧૯૯૨ સપ્લિ. (૩) એસ.સી.સી. ૨૧૭ અનુસરવામાં આવ્યો. પરિચ્છેદ ૩૩,
૩૫, ૩૬, ૩૯, ૫૯, ૬૨

(૧૯૯૮) ૪ એસ.સી.સી. ૧ પર આધાર રાખવામાં આવ્યો. પરિચ્છેદ ૩૪
૧૯૯૭ (૬) એસ.સી.સી. ૨૮૩ લાગુ પડતો નથી એમ ઠરાવવામાં આવ્યું. પરા
૪૧, ૪૨

૧૯૯૬(૬) એસીસી ૪૪ નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો. ફરો ૪૩
૨૦૦૬(૧) એસ.સી.સી. ૨૭૫ નો સંદર્ભ લેવાયો. પરિચ્છેદ ૪૪
(૧૯૯૮) ૨ એસસીસી ૨૧૪ નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો. પરા ૪૫
(૧૯૯૭) ૨ એસ.સી.સી. ૩૩૨ નો સંદર્ભ લેવાયો. પરિચ્છેદ ૪૫
૧૯૭૪ (૧) એસ.સી.સી. ૮૭ નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો. ફરો ૪૫
૧૯૯૯(૭) એસ.સી.સી. ૧૨૦ નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો. ફરો ૪૮
૨૦૦૪ (૧૧) એસ.સી.સી. ૭૫૫ નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો. પરિચ્છેદ ૪૮
૨૦૦૩ (૭) એસ.સી.સી. ૮૩ નો સંદર્ભ લેવાયો. પરા ૪૮

દીવાની અપીલી અધિકારક્ષેત્ર : દીવાની અપીલ નં. ૭૪/૨૦૧૦.

અલાહાબાદ સ્થિત ન્યાયતંત્રની વડી અદાલતના સ્પેશિયલ અપીલ નં.

૮૬૨/૨૦૦૨ માં તા. ૨૨.૧૨.૨૦૦૬ ના ચુકાદો અને આદેશમાંથી.

સાથે

સી.એ. નં. ૭૫, ૭૯, ૮૦, ૭૬-૭૮ અને ૮૧/૨૦૧૦ ના.

એલ.એન. રાવ, દિનેશ દ્વિવેદી, ડૉ. રાજીવ ધવન, એસ. આર. સિંહ, શૈલ કે.આર. દ્વિવેદી, એ.એ.જી., સંજીવ કે.આર. સિંહ, સિદ્ધાર્થ ચૌધરી, મનોજ કે.આર. દ્વિવેદી, વંદના મિશ્રા, અભિષેક કે.આર. સિંહ, આશુતોષ કે.આર. શર્મા, મનીષ શ્રીવાસ્તવ, ગુન્નમ વેંકટેશ્વર રાવ, જતેન્દ્ર સિંહ, પદ્મવી મોહન, પ્રિયંકા સિંહ, એસ.કે. સભરવાલ, જેતેન્દ્ર સિંહ, સુનીતા પંડિત, કે.એલ. જંજાની, અમિત આનંદ તિવારી, હાજર થયેલ પક્ષકારો.

•

અદાલતનો ચુકાદો નીચે મુજબ પ્રગટ કરવામાં આવ્યો હતો

સુરિંદર સિંહ નિજ્જર, ન્યાયાધીશ.

૧. વિશેષ અનુમતિ આપવામાં આવે છે.

૨. આ અપીલો અલાહાબાદ સ્થિત ન્યાયવિભાગની વડી અદાલતના તા. ૨૨.૧૨.૨૦૦૬ના સામાન્ય વિભાગીય પીઠના ચુકાદા વિરુદ્ધ નિર્દેશિત છે. ઉપરોક્ત ચુકાદા દ્વારા વડી અદાલતે રિટ અરજી નં. ૨૫૩૨૮/૨૦૦૧ તથા તેની સાથે સંકળાયેલી અન્ય અનેક રિટ અરજીઓમાં માનનીય એકલ ન્યાયાધીશના સામાન્ય ચુકાદા વિરુદ્ધ દાખલ કરાયેલી અનેક અપીલોનો નિર્ણય કર્યો.

૩. અપીલકર્તાઓએ વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશના તા. ૨૨.૫.૨૦૦૨ના ચુકાદાને એટલી હદ સુધી પડકાર્યો હતો કે જેમાં રિટ અરજીઓ નં. ૨૫૩૨૮, ૨૬૮૪૭, ૩૬૪૧૧, ૨૮૮૩૬, ૨૬૧૭૭, ૩૪૦૩૯, ૪૬૩૦, ૩૨૭૬૩, ૨૭૮૪૯, ૨૭૦૬૦, ૨૯૦૬૯/૨૦૦૧ની તથા ૪૭૫૨૮/૨૦૦૨ની નામંજૂર કરવામાં આવી હતી, જેમાં અરજદાર-અપીલકર્તાઓ પ્રતિવાદીઓને તેમને સબ

ઈન્સ્પેક્ટરના પદ માટે તાલીમે મોકલવા દિશાનિર્દેશ આપતી મંડેમસ સ્વરૂપની રિટ માગી રહ્યા હતા. કેટલીક રિટ અરજીઓમાં સમગ્ર પસંદગી યાદી રદ કરવા માટે પણ પ્રાર્થના કરવામાં આવી હતી, જેને પણ વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશે નકારી કાઢી હતી. સ્પેશિયલ અપીલ નં. ૫૯૨/૨૦૦૬માં, પ્રતિવાદી રહેલા અપીલકર્તાએ વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશના ઉપરોક્ત ચુકાદાને માત્ર એટલી હદ સુધી પડકાર્યો હતો કે એકલ ન્યાયાધીશે પ્રતિવાદી-અપીલકર્તાઓને ઉપરોક્ત પસંદગીમાંથી જ ૨% રમતગમત ક્વોટા સામેની ખાલી જગ્યાઓ ભરવા માટે મંડેમસ સ્વરૂપની રિટ જારી કરી હતી. સ્પેશિયલ અપીલ નં. ૧૨૮૫/૨૦૦૨માં, મૂળ અરજદારે વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશ (આર.કે. અગરવાલ, જે.) દ્વારા આપવામાં આવેલ તા. ૦૧.૧૦.૨૦૦૨ના તે ચુકાદાને પડકાર્યો હતો, જેમાં રિટ અરજી નં. ૪૭૫૨૮/૨૦૦૨ને રિટ અરજી નં. ૨૫૩૨૮/૨૦૦૧ અને અન્ય સંલગ્ન બાબતોમાં અશોક ભૂષણ, જે.ના તા. ૨૨.૫.૨૦૦૨ના ચુકાદાને અનુસરીને (ઉપરોક્ત) નામંજૂર કરવામાં આવી હતી. સ્પેશિયલ અપીલ નં. ૯૧૦/૨૦૦૫માં, મૂળ અરજદારે સુનિલ અંબવાણી, જે.ના તા. ૧૯.૭.૨૦૦૫ના ચુકાદાને પડકાર્યો હતો, જેમાં ફરીથી અશોક ભૂષણ, જે.ના તા. ૨૨.૫.૨૦૦૨ના ચુકાદાને (ઉપરોક્ત) અનુસરીને રિટ અરજી નં. ૨૯૩૮૩/૨૦૦૧ને નામંજૂર કરવામાં આવી હતી.

૪. અરજદારો અને પ્રતિવાદીઓ વચ્ચેનો વિવાદ પાછળ પડેલા વર્ગો, અનુસૂચિત જાતિઓ, અનુસૂચિત જનજાતિઓ, મહિલા ઉમેદવારો અને ખેલાડીઓ માટે પદોના અનામતના પ્રશ્નને કેન્દ્રમાં રાખીને છે.

૫. અમે અહીં વિવાદના વિગતવાર વિચાર તરફ પ્રવર્તીએ તે પહેલાં સંબંધિત તથ્યોનો ઉલ્લેખ કરી શકીએ છીએ.

૬. નાગરિક પોલીસમાં સબ ઇન્સ્પેક્ટરોના પદ માટે (આગળથી "એસ.આઈ.સી.પી." તરીકે ઉલ્લેખિત) અને પીએસીમાં પ્લાટૂન કમાન્ડરોના પદ માટે (આગળથી "પી.સી." તરીકે ઉલ્લેખિત) સીધી ભરતી માટે તા.

જ.પ.૧૯૯૯ના રોજ જાહેરાત બહાર પાડવામાં આવી હતી. પ્રતિવાદીઓના જણાવ્યા મુજબ, પદોની વહેંચણી એવી હતી કે એસ.આઈ.સી.પી. માટે ૧૩૭૯ પદો અને પી.સી. માટે ૨૫૫ પદો હતા. આ પદોમાંથી ૨% પદો ઉત્તમ ખેલાડીઓ માટે અનામત રાખવામાં આવ્યા હતા. આ પદો માટેની ભરતી અલગ જાહેરાત દ્વારા થવાની હતી. ઉપરોક્ત સિવાય, ૧૦% પદો મહિલાઓ માટે અનામત રાખવામાં આવ્યા હતા.

૭. પસંદગી માટેની પ્રક્રિયામાં ૩૦૦ ગુણની પ્રારંભિક લેખિત પરીક્ષા સામેલ હતી. ઉમેદવારોને સફળ જાહેર થવા અને આગળની પરીક્ષામાં ભાગ લેવા હકદાર બનવા માટે ઓછામાં ઓછા ૫૦% ગુણ મેળવવા આવશ્યક હતા. ત્યારબાદ ૧૦૦ ગુણની શારીરિક પરીક્ષા લેવામાં આવતી હતી. અહીં પણ ઉમેદવારે ઓછામાં ઓછા ૫૦% અથવા તેથી વધુ ગુણ મેળવવાના હતા. તેમ છતાં, પ્રારંભિક લેખિત પરીક્ષા અને શારીરિક પરીક્ષામાં મેળવેલા ગુણ અંતિમ મેરિટ નક્કી કરવા માટે ગણવામાં આવવાના નહોતાં. પ્રારંભિક લેખિત પરીક્ષા અને શારીરિક પરીક્ષામાં લાયક ઠરેલા ઉમેદવારોને ૬૦૦ ગુણની મુખ્ય લેખિત પરીક્ષામાં હાજર રહેવું આવશ્યક હતું, જેમાં બે પ્રશ્નપત્રો હતા, એટલે કે, સામાન્ય

હિન્દી, સામાન્ય જ્ઞાન અને માનસિક અભિરુચિ પરીક્ષા. અહીં પણ ફક્ત તે ઉમેદવારને જ સફળ જાહેર કરી શકાય જે ૪૦% અથવા તેથી વધુ ગુણ મેળવે. લેખિત પરીક્ષામાં બે પ્રશ્નપત્રો હતા- (૧) ૨૦૦ ગુણનું હિન્દી ભાષા અને નિબંધ અને (૨) ૪૦૦ ગુણનું સામાન્ય જ્ઞાન અને માનસિક અભિરુચિ પરીક્ષણ. ત્યારબાદ, ઉમેદવારે ૭૫ ગુણના મુલાકાત-સંવાદ માટે હાજર થવાનું હતું. જોકે, મુલાકાત-સંવાદ માટે કોઈ લાયકાત ગુણ નક્કી કરાયેલા નહોતાં.

૮. એ બાબતે વિવાદ નથી કે જાહેરાતના પ્રતિસાદરૂપે પદો માટે ૫૦,૦૦૦થી વધુ ઉમેદવારોએ અરજી કરી હતી. ૬.૨.૨૦૦૦ના રોજ યોજાયેલ પ્રાથમિક લેખિત કસોટીનું પરિણામ ૨૨.૯.૨૦૦૦ના રોજ જાહેર કરવામાં આવ્યું હતું. ૭૩૨૫ ઉમેદવારો સફળ જાહેર થયા હતા. શારીરિક કસોટી ૨૯.૧૦.૨૦૦૦થી ૬.૧૧.૨૦૦૦ દરમિયાન યોજાઈ હતી અને ૧૪૫૪ ઉમેદવારો સફળ જાહેર થયા હતા. મુખ્ય લેખિત કસોટી ૨૯.૪.૨૦૦૧ના રોજ યોજાઈ હતી જેમાં ૧૧૭૮ ઉમેદવારો સફળ જાહેર કરવામાં આવ્યા હતા. મુલાકાતનું અંતિમ પરિણામ ૬.૭.૨૦૦૧ના રોજ જાહેર કરવામાં આવ્યું હતું, જેમાં ૧૦૦૬ ઉમેદવારો સફળ જાહેર કરવામાં આવ્યા હતા. વિવિધ વર્ગોમાં અંતિમ રીતે પસંદ થયેલ અને તાલીમ માટે મોકલવામાં આવેલ વ્યક્તિઓની સંખ્યા નીચે મુજબ છે:-

૧.	સબ ઈન્સ્પેક્ટરોના પદ માટે સામાન્ય (પુરુષ)	૬૦૮
૨.	સામાન્ય (મહિલા) પેટા પદ માટે	૧૫
	નિરીક્ષકો (આમાં એક આશ્રિતનો સમાવેશ થતો હતો)	

	સ્વાતંત્ર્ય સેનાની)	
	નોંધ: ૧૬૩ અન્ય પછાત વર્ગ, ૧૯ અનુસૂચિત જાતિઓ અને ૧ અનુસૂચિત જનજાતિના ઉમેદવારોએ પ્રાપ્ત કરેલ છેલ્લા સામાન્ય ઉમેદવાર કરતાં વધુ હતા, હતા સામાન્ય ખાલી જગ્યાઓ સામે પસંદ કરાયેલા.	
૩.	સબ ઇન્સ્પેક્ટર પદ માટે ઓબીસી (પુરુષ)	૧૬૮
૪.	સબ ઇન્સ્પેક્ટરનાં પદ માટે ઓબીસી (સ્ત્રી)	૯
૫.	ઉપ નિરીક્ષકોના પદ માટે અનુસૂચિત જાતિ (પુરુષ)	૨૫
૬.	સબ ઇન્સ્પેક્ટરોના પદ માટે એસસી (સ્ત્રી)	૧
૭.	સબ ઇન્સ્પેક્ટરોના પદ માટે અનુસૂચિત જનજાતિ (પુરુષ)	૩
૮.	પી.એ.સી.માં જનરલ (પુરુષ) પ્લાટૂન કમાન્ડર	૧૨૫

૯. ઉપરોક્ત જાહેરાતના અનુસંધાનમાં અરજી કરનાર તમામ અરજદાર-અપીલકર્તાઓએ સમગ્ર પસંદગી પ્રક્રિયામાં ભાગ લીધો હતો. જોકે, પસંદ થયેલા ઉમેદવારોની ગુણક્રમ યાદીમાં તેમના નામો આવેલાં નહોતાં.

૧૦. પસંદગી યાદીમાં સામેલ ન થયેલા ઉમેદવારો દ્વારા અનેક રિટ અરજીઓમાં આ પસંદગીને પડકારવામાં આવી હતી. વડી અદાલતના જણાવ્યા અનુસાર, પસંદગીને નીચેના આધારોએ પડકારવામાં આવી હતી:-

૧. પસંદગી મનસ્વી રીતે, મનપસંદગી અને પસંદગીની પદ્ધતિ અપનાવીને કરવામાં આવી છે.

૨. ૬૦૦થી વધુ પદો હજુ પરા ખાલી છે, છતાં અરજદારોને સફળ જાહેર કરવામાં આવ્યા નથી.

૩. મુલાકાત માટે કોઈ માર્ગદર્શિકા અથવા માપદંડ ન હતો.

૪. મુખ્ય પરીક્ષા અને મુલાકાત માટે હાજર રહેલા ઉમેદવારોની સંખ્યા ખાલી જગ્યાઓની કુલ સંખ્યાથી ઓછી હોવાથી, તેથી, અરજદાર-અપીલકર્તાઓ અસફળ ઠરી શક્યા ન હોત.

૫. નીચા શૈક્ષણિક રેકૉર્ડ ધરાવતા અનેક ઉમેદવારોને સફળ જાહેર કરવામાં આવ્યા છે.

૬. રોલ નં. ૦૪૯૨૧૯૮, ૫૨૦૫૭૦, ૦૪૯૨૨૬૩, ૭૬૦૧૪૬, ૪૮૦૬૧૨, ૪૯૨૩૫૩, ૭૭૦૬૧૬૬, ૭૯૦૬૫૮, ૭૯૦૫૧૯ અને ૭૯૦૦૩૫ ધરાવતા કેટલાક વ્યક્તિઓને મુખ્ય પરીક્ષા પછીના પરિણામમાં સ્થાન મળ્યું નહોતું, છતાં તેમને અંતિમ મેરીટ યાદીમાં અંતિમ રીતે પસંદ થયેલ દર્શાવવામાં આવ્યા છે, જે પસંદગી પ્રક્રિયામાં ગંભીર અનિયમિતતાઓ અને ગેરરીતિ દર્શાવે છે.

૭. સફળ ઉમેદવારો ઉપલબ્ધ હોવા છતાં મોટી સંખ્યામાં ખાલી જગ્યાઓ ન ભરેલી રાખવી એ ગેરકાયદેસર માંગણી ઉઘરાવવાનો હેતુ છે.

૧૧. રિટ અરજીઓનો રાજ્ય સરકારે રિટ અરજી નં.૨૬૧૭૭/૨૦૦૧ માં વિગતવાર પ્રત્યુત્તર-સોગંદનામું દાખલ કરીને વિરોધ કર્યો હતો. ઉપરોક્ત પ્રત્યુત્તર-સોગંદનામું રાજ્ય તરફથી તમામ કેસોમાં વાંચવામાં આવ્યું હોવાનું

જાણાવાયું હતું. રાજ્ય સરકારે સમજાવ્યું હતું કે જાહેરાતના પ્રતિસાદરૂપે કુલ ૫૩૭૮૦ અરજીપત્રકો પ્રાપ્ત થયા હતા. આગળ સમજાવાયું હતું કે ૧૧૭૮ ઉમેદવારો મુખ્ય લેખિત પરીક્ષામાં લાયક ઠર્યા હતા અને તેઓ ૧૮.૬.૨૦૦૧ થી ૧.૭.૨૦૦૧ દરમિયાન યોજાયેલ મુલાકાતમાં હાજર રહ્યા હતા. વધુમાં સમજાવાયું હતું કે તા. ૩.૨.૧૯૯૯ ના સરકારી આદેશ દ્વારા એસ.આઈ.સી.પી. ની ૨૯૫૬ જગ્યાઓ મંજૂર કરવામાં આવી હતી, જેમાંથી ૫૦% જગ્યાઓ સીધી ભરતીથી અને ૫૦% જગ્યાઓ બઢતીથી ભરવાની હતી. તેથી, ૧૪૭૮ જગ્યાઓ સીધી ભરતીથી ભરવાની બની. કારણ કે ૯૯ જગ્યાઓ "ડાયિંગ ઈન હાર્નેસ" નિયમો હેઠળ ભરવામાં આવી હતી, માત્ર ૧૩૭૯ જગ્યાઓ ભરવાની બાકી રહી. ખેલાડીઓ માટે અનામત ૨% ખાલી જગ્યાઓ માટે અલગ જાહેરાત દ્વારા અલગ પસંદગી યોજવાની હતી. તેથી, વાસ્તવમાં, ભરતી એસ.આઈ.સી.પી. ની માત્ર ૧૩૫૦ જગ્યાઓ અને પી.સી. ની ૨૫૫ જગ્યાઓ માટે જ કરવામાં આવી હતી. જગ્યાઓનો વિભાજન ઉપર દર્શાવ્યા મુજબ હતો.

૧૨. સમગ્ર મામલાના વિચારણા પછી, અશોક ભૂષણ, ન્યાયાધીશે સી.એમ.ડબલ્યુ.પી. નં. ૨૫૩૨૮/૨૦૦૧ (નરેન્દ્ર પ્રતાપ સિંહ વિ. ડિરેક્ટર જનરલ ઓફ પોલીસ, યુ.પી. અને અન્ય) માં તા. ૨૨.૫.૨૦૦૨નો સામાન્ય ચુકાદો આપ્યો. તમામ રિટ અરજીઓનો નીચે મુજબના નિરીક્ષણો સાથે નિકાલ કરવામાં આવ્યો:—

ઉપરોક્ત ચર્ચાઓના પ્રકાશમાં, ખેલાડીઓ માટે ૨% અનામત અંગેની દલીલ સિવાય અરજદારની કોઈપણ દલીલ સ્વીકારી શકાય તેવી નથી. અરજદારે

માગેલી રાહત મંજૂર કરી શકાય તેવી નથી, સિવાય કે પ્રતિવાદીઓને એવો નિર્દેશ આપવામાં આવે કે તેઓ ખેલાડીઓ માટે ૨% આડું અનામત લાગુ કરીને અને સામાન્ય વર્ગના ઉમેદવારોની કુલ ખાલી જગ્યાઓની ગણતરી કરતી વખતે ખેલાડીઓની ૨% જગ્યાઓનો પણ સમાવેશ કરીને સામાન્ય વર્ગના ઉમેદવારોની જગ્યાઓની સંખ્યા પુનઃગણતરી કરે. જો ૨% આડું અનામત લાગુ કર્યા પછી સામાન્ય વર્ગના ઉમેદવારોના કોટામાં કોઈ જગ્યા ખાલી રહે, તો તે જગ્યા યોગ્યતા ક્રમમાં અનુગામી સામાન્ય વર્ગના ઉમેદવારોથી ભરવામાં આવશે. તેમ છતાં, આ સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે કે ઉપરોક્ત પ્રક્રિયા દ્વારા અગાઉથી કરવામાં આવેલી પસંદગી કોઈપણ રીતે પ્રભાવિત થશે નહીં. ઉપરોક્ત નિર્દેશો સાથે બધી રિટ અરજીઓનો નિકાલ કરવામાં આવે છે.

૧૩. આ ચુકાદાનું અનુસરણ ત્યારબાદ આર.કે. અગરવાલ, ન્યાયાધીશ અને સુનીલ અંબવાની, ન્યાયાધીશ દ્વારા પ્રસ્તુત અલગ-અલગ ચુકાદાઓમાં કરવામાં આવ્યું હતું. આ ત્રણેય ચુકાદાઓને વિભાગીય ખંડપીઠ સમક્ષ અપીલોમાં પડકારવામાં આવ્યા હતા, જેઓનો નિર્ણય દિનાંક ૨૨.૧૨.૨૦૦૬ ના સામાન્ય ચુકાદા દ્વારા કરવામાં આવ્યો છે.

૧૪. વિભાગીય ખંડપીઠે પક્ષકારોના વિદ્વાન વકીલ દ્વારા કરવામાં આવેલી રજૂઆતોનું વિગતવાર અવલોકન કર્યું અને અપીલોમાં ઉદ્ભવેલા સાત મુદ્દાઓ ઘડ્યા. તે મુદ્દાઓ નીચે મુજબ હતા:—

"૧. અનામત વર્ગના ઉમેદવારને અનારક્ષિત બેઠકો સામે પસંદ કરવાની વ્યાપ્તિ કેટલી છે અને કઈ પરિસ્થિતિઓમાં તેને અનામત બેઠકો ઉપરાંત અનારક્ષિત

ખાલી જગ્યાઓ સામે વિચારણા માટે લઈ શકાય. આવી ગોઠવણી માટે સંબંધિત પરિબલો, વિવિધ પાસાઓ અને સૂક્ષ્મતાઓ, જો કોઈ હોય, તો તેમની પણ ઓળખ કરવી આવશ્યક છે.

૨. શું ૧૯૯૪ના અધિનિયમની કલમ ૩(૬) તેવા પ્રસંગે લાગુ પડશે કે જ્યાં અનામત વર્ગના ઉમેદવારે, અનામત વર્ગના ઉમેદવારો માટે નિર્ધારિત છૂટછાટ, એટલે કે ફી અને વચસંબંધી છૂટછાટનો લાભ લીધો હોય, પરંતુ અન્ય તમામ બાબતોમાં પસંદગી પરીક્ષામાં સામાન્ય વર્ગના ઉમેદવારો સાથે સ્પર્ધા કરી હોય અને છેલ્લે પસંદ થયેલા સામાન્ય વર્ગના ઉમેદવાર કરતાં વધુ ગુણ મેળવ્યા હોય. અન્ય શબ્દોમાં, શું વચ અને ફીમાં આપવામાં આવેલી છૂટછાટ તેને સામાન્ય ઉમેદવારો સાથે ખુદ્દી સ્પર્ધામાં અનારક્ષિત બેઠક માટે સ્પર્ધા કરવાથી વંચિત રાખશે અને તેને તેમાંથી બહાર કરશે.

૩. શું અનામત શ્રેણીના ઉમેદવારોની અનામત તથા બિનઅનામત સ્થાનો સામે એવી પસંદગી, જે મળીને ૫૦%થી વધુ બને છે, અસંવિધાનિક છે કે અન્યથા કાયદા વિરુદ્ધ છે.

૪. શું સ્ત્રીઓ માટે બેઠકોનું અનામત રાખવું ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૬(૨)નું ઉલ્લંઘન કરે છે.

૫. શું સ્ત્રીઓ માટે અનામત રાખવામાં આવેલી બેઠકો, યોગ્ય ઉમેદવારો ઉપલબ્ધ ન હોય તે સ્થિતિમાં, આગળ ધપાવી શકાય કે નહીં, અથવા અનામત આડી સ્વરૂપની તથા તમામ વર્ગોને લાગુ પડતી હોવાને કારણે, ન ભરાયેલી જગ્યાઓ યોગ્ય પુરુષ ઉમેદવારો દ્વારા ભરવાની રહેશે.

૬. શું ૨% રમતગમતનો અનામત હિસ્સો પ્રશ્નાધીન પસંદગીથી અલગ રાખવો ગેરકાયદેસર છે.

૭. શું પ્રશ્નાધીન પસંદગી અન્યથા કોઈ કથિત અનિયમિતતા અથવા ગડબડીના કારણે દૂષિત બનેલી છે કે નહીં.

૧૫. વિભાગીય ખંડપીઠે તે ઐતિહાસિક પૃષ્ઠભૂમિ નોંધેલી હતી જેમાં આરક્ષણ સંબંધિત જોગવાઈઓ ભારતના સંવિધાનમાં સમાવિષ્ટ કરવામાં આવી હતી. વિભાગીય ખંડપીઠે વિવિધ વર્ગો માટે આરક્ષણ આપતાં વિવિધ શાસકીય આદેશો સંબંધિત સમગ્ર ઇતિહાસ પણ નોંધ્યો હતો. વિભાગીય ખંડપીઠે નોંધ્યું છે કે આરક્ષણનો પ્રશ્ન આ અદાલતે અનેક પ્રકરણોમાં વિગતવાર રીતે વિચારેલ છે. તેથી, વિભાગીય ખંડપીઠે પોતાને તે પ્રશ્ન પૂરતો મર્યાદિત રાખ્યો હતો જે ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્યમાં ઉદ્ભવ્યો અને પ્રતિપાદિત થયો હતો; વિશેષ કરીને 'ઓ.બી.સી.એસ.' શ્રેણીના ઉમેદવારોના વર્ગના સંદર્ભમાં. વિભાગીય ખંડપીઠે ઉત્તર પ્રદેશ જાહેર સેવાઓ (અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે આરક્ષણ) અધિનિયમ, ૧૯૯૪ (આગળ "૧૯૯૪ નો અધિનિયમ" તરીકે ઉલ્લેખિત) માં સમાવિષ્ટ વૈધાનિક જોગવાઈઓ પણ નોંધેલી હતી. વડી અદાલતે મુદ્દા નં. ૧, ૨ અને ૩ નો એકસાથે વિચાર કર્યો.

૧૬. વિભાગીય પીઠે એવો નિષ્કર્ષ આપ્યો છે કે વિવિધ શાસકીય આદેશો અને ૧૯૯૪ નો અધિનિયમ રાજ્ય સેવાઓમાં અનામતની જોગવાઈ એ હેતુથી કરે છે કે નાગરિકોના પછાત વર્ગોને સેવામાં પૂરતું પ્રતિનિધિત્વ મળે તે ધ્યેય સિદ્ધ થાય. તે નોંધે છે કે બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪, ૧૬(૧) અને ૩૩૫ માં રહેલી

જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં રાખીને અનુચ્છેદ ૧૬(૪) હેઠળ અનામત કરવામાં આવ્યું જોઈએ. એ પણ ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે અનામત આપવાના વિવિધ પ્રકારો અને પદ્ધતિઓ છે. અનામતની વ્યાપ્તિ અને સ્વરૂપ દરેક પ્રકરણના તથ્યો અને આવશ્યકતાઓને ધ્યાનમાં રાખીને નક્કી કરવાનો વિષય રાજ્યનો છે. વર્તમાન પ્રકરણમાં વિધાનમંડળે રાજ્યને ૨૭% ની હદ સુધી બેઠકોમાં અનામત જાળવી રાખવા ઉપરાંત, ઓબીસીઓને ફી અને વય સુધી મર્યાદિત રાહતો આપવાની સત્તા સોંપી છે. મુખ્ય હેતુ, સ્પષ્ટપણે, આ વર્ગોને પૂરતું પ્રતિનિધિત્વ આપવાનો છે, જે વિધાનમંડળના મત મુજબ રાજ્ય હેઠળની સેવાઓમાં પૂરતા પ્રમાણમાં પ્રતિનિધિત્વ પામેલા નથી. વિભાગીય પીઠે વધુમાં એવો નિષ્કર્ષ આપ્યો કે અનુક્રમિક અનામત જોગવાઈઓના પરિણામે કોઈ નિશ્ચિત પછાત વર્ગને પૂરતું પ્રતિનિધિત્વ મળ્યું છે કે નહીં તે જાણવા માટે રાજ્ય સરકારે કોઈ સઘન અભ્યાસ કર્યો નથી. તેથી, ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય સરકારને જાહેર સેવામાં વિવિધ પછાત નાગરિકોના પ્રતિનિધિત્વ વિશે જાણ કરવા તથા કોઈ પછાત વર્ગના નાગરિકોએ સેવામાં પૂરતા પ્રતિનિધિત્વના બંધારણીય ધ્યેયને પ્રાપ્ત કર્યો છે કે નહીં તે નિર્ધારિત કરવા માટે સઘન અભ્યાસ હાથ ધરવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો છે. ત્યારબાદ, આવા અભ્યાસના અનુસંધાને પ્રાપ્ત થયેલા તથ્યો, આંકડાઓ અને માહિતીના પ્રકાશમાં સરકારે પોતાની નીતિની સમીક્ષા કરવાની છે. આ પ્રક્રિયા રાજ્ય સરકારે છ મહિનાની અંદર હાથ ધરવાની છે અને પાલન અહેવાલ અદાલતમાં રજૂ કરવાનો છે.

૧૭. વિવિધ રાહતો અને અનામતોની રીત, વ્યવસ્થા અને પરસ્પર સંબંધ અંગે, વિભાગીય પીઠે નિરીક્ષણ કર્યું કે અનુચ્છેદ ૧૬(૪) હેઠળના હેતુને સિદ્ધ કરવા માટે રાજ્ય કોઈ પણ પછાત વર્ગના નાગરિકો માટે બેઠકો અનામત રાખ્યા વિના પણ રાહતો આપી શકે છે. કેટલીક બેઠકો અનામત રાખવામાં આવે તો તેનાથી અનારક્ષિત બેઠકો સામાન્ય વર્ગના ઉમેદવારો, અર્થાત્ અનારક્ષિત ઉમેદવારો, માટે વિભાગીકૃત બની જતી નથી. સામાન્ય વર્ગના ઉમેદવારો માટે કોઈ અનામત નથી. વધુમાં એવું પણ ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે અનામત વર્ગનો ઉમેદવાર, અનામત બેઠકો ઉપરાંત, હંમેશા અનારક્ષિત બેઠક માટે સ્પર્ધા કરી શકે છે. વિભાગીય પીઠે વધુમાં ઠરાવ્યું છે કે અનામત વર્ગનો ઉમેદવાર તેવા માપદંડના આધારે અનારક્ષિત બેઠકો સામે પણ સ્પર્ધા કરી શકે છે, જે બધા ઉમેદવારો પર સમાનરૂપે લાગુ પડે છે. જો અનામત વર્ગના ઉમેદવાર માટે પસંદગીનો માપદંડ ઘટાડવામાં આવ્યો હોય, તો ધોરણ અથવા માપદંડમાં આવો ફરક અનામત વર્ગના ઉમેદવારને સામાન્ય વર્ગમાં સ્પર્ધા કરવાના અધિકારથી વંચિત કરે છે. આ અદાલતે અનેક ચુકાદાઓમાં પ્રતિપાદિત કરેલા કાનૂનનું વિશ્લેષણ કર્યા પછી, વિભાગીય પીઠે એવો નિષ્કર્ષ આપ્યો કે બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૬(૧) હેઠળ વ્યક્તિઓના પરસ્પર વિરોધી દાવા અને અનુચ્છેદ ૧૬(૪) હેઠળ પછાત વર્ગને આપવામાં આવેલ અગ્રિમ વર્તન વચ્ચે તટસ્થ અને વાસ્તવિક સંતુલન સાધવું જરૂરી છે. ત્યારબાદ વિભાગીય પીઠે એ વિચાર્યું કે ફી અને વચના મુદ્દે આપવામાં આવતી છૂટછાટ અથવા રાહત અનામત ઉમેદવારને અનારક્ષિત બેઠક સામે વિચારણા મેળવવાના તેના અધિકારથી વંચિત કરે છે કે નહીં. શું એવું કહી

શકાય કે એવો ઉમેદવાર એવો વ્યક્તિ નથી જેણે સામાન્ય વર્ગ સાથે ખુદી સ્પર્ધામાં ભાગ લીધો હોય? નોંધવામાં આવ્યું કે તા. ૧૧.૦૪.૧૯૯૧, ૧૯.૧૨.૧૯૯૧ અને ૧૬.૦૪.૧૯૯૨ના જી.ઓ.ઓ. (સરકારી આદેશો) તથા તા. ૧૯મી ઓક્ટોબર, ૧૯૯૨ના સ્પષ્ટીકરણ હેઠળ એવી જોગવાઈ હતી કે અનામત વર્ગનો ઉમેદવાર, નિર્ધારિત ધોરણો ઘટાડે તેવી પ્રાથમિકતાઓનો લાભ લીધા પછી, ખુદા વર્ગના ઉમેદવાર(ઓ) સાથે સ્પર્ધા કરી શકશે નહીં. એવો ઉમેદવાર માત્ર અનામત વર્ગ માટેની બેઠક/પદ સામે જ વિચારવામાં આવશે. જોકે, ૧૯૯૪ના અધિનિયમના પ્રખ્યાપન અને તા. ૨૫મી માર્ચ, ૧૯૯૪ની સૂચનાઓ જારી થયા બાદ, રાજ્ય સરકારે વયમાં રાહત અને ફીમાં છૂટછાટને પસંદગીના ધોરણમાં રાહત તરીકે ગણેલી નથી. તેથી, જો ઉમેદવારે ફીમાં અને/અથવા વયમર્યાદામાં છૂટછાટનો લાભ લીધો હોય, તો તેને પસંદગીના ધોરણમાં રાહત ગણાવી શકાય નહીં. પરિણામે, તે અનામત વર્ગના ઉમેદવારને સામાન્ય વર્ગના ઉમેદવારો સાથેની ખુદી સ્પર્ધામાં પસંદગીથી વંચિત નહીં કરે. આવી રાહતો અધિનિયમની કલમ ૮(૧) હેઠળ રાજ્ય દ્વારા આપવામાં આવી શકે છે. વિભાગીય પીઠે વધુમાં એવું પણ ઠરાવ્યું કે વયમાં રાહત અને ફીમાં છૂટછાટ એ ઉમેદવારની પાત્રતા સંબંધિત જોગવાઈઓ છે, જેથી એ નક્કી કરી શકાય કે તે સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષામાં ઉપસ્થિત રહી શકે છે કે નહીં, અને તે પોતે ખુદી સ્પર્ધાનું કોઈ સૂચક નથી. સ્પર્ધા તો માત્ર એ તબક્કે શરૂ થાય છે જ્યારે જરૂરી પાત્રતા, વય વગેરેની તમામ આવશ્યકતાઓ પૂર્ણ કરતા તમામ વ્યક્તિઓની છટણી કરવામાં આવે છે. ઉપરોક્ત પાત્રતાઓના આધારે વિચારણા

ક્ષેત્રમાં આવતાં અને યાદીમાં સ્થાન પામતાં ઉમેદવારો ત્યારબાદ સ્પર્ધામાં ભાગ લેશે અને તે તબક્કેથી ખુદ્દી સ્પર્ધાનો આરંભ થશે. તેથી, કલમ ૮ હેઠળ આપવામાં આવેલી રાહત અનામત વર્ગના ઉમેદવારને કલમ ૩ ઉપકલમ (૬) હેઠળના લાભથી વંચિત કરતી નથી.

૧૮. ઉપરોક્ત કાનૂની સ્થિતિને ધ્યાનમાં લેતા, એવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે જો અનામત વર્ગના ઉમેદવારે છેલ્લાં સામાન્ય વર્ગના ઉમેદવાર કરતાં વધુ ગુણ મેળવ્યા હોય, તો તે અનામત બેઠકો સામે સમાયોજિત કર્યા વિના અનામતવિહોણી બેઠક સામે પસંદગી પામવાનો હકદાર છે. વિભાગીય ખંડપીઠના મતાનુસાર, માત્ર એટલા કારણસર કે અનામત વર્ગના ૧૮૩ ઉમેદવારો અનામતવિહોણી બેઠકો સામે સફળ થયા છે, અરજદારોએ વ્યક્ત કરેલ ભીતિ મુજબ તેનાથી પ્રતિપક્ષી ભેદભાવ ઊભો થતો નથી. ખાસ કરીને એવું એ માટે છે કે આવા અનામત વર્ગના ઉમેદવારની અનામતવિહોણી બેઠકો સામે પસંદગી થવી, અનામતનો સિદ્ધાંત કુલ ૫૦% સુધી મર્યાદિત રહે છે તે લાગુ કરવાની દૃષ્ટિએ મહત્વની ગણાશે નહીં.

૧૯. વિભાગીય ખંડપીઠે એ પણ ઠરાવ્યું છે કે મહિલાઓના પક્ષમાં રાખવામાં આવેલ અનામત બંધારણીય રીતે માન્ય છે અને કાયદેસર છે. મુદ્દા નં. ૫ અંગે એવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે ૨૬.૦૨.૧૯૯૯ના શાસકીય આદેશ (પરિષેદ ૪)ના દૃષ્ટિકોણે, મહિલાઓના ઉમેદવારો માટે અનામત રાખવામાં આવેલી સામાન્ય વર્ગની પર ખાલી જગ્યાઓ સામાન્ય વર્ગના પુરુષ ઉમેદવારોમાંથી ભરતી કરવાની બદલે ગેરકાયદેસર રીતે આગામી પસંદગી માટે આગળ

ઘપાવવામાં આવી હતી. જોકે, કારણ કે તે જગ્યાઓ ખાલી જ રહી હતી, તેથી તે સામાન્ય વર્ગના પુરુષ ઉમેદવારોમાંથી જ ભરવાની હતી અને તેને આગળ ઘપાવી શકાય તેમ નહોતું.

૨૦. રમતવીરોના અનામત કોટા (૨%)ના હિતમાં અનામતને પણ જાળવી રાખવામાં આવી છે. એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે ઉપરોક્ત અનામત આડું રીતે અમલમાં આવવાનું હોવાથી, ખાલી રહેલી ૨૯ જગ્યાઓને આગળ ઘપાવી શકાત ન હોત. આ મુદ્દા અંગે એકલ ન્યાયાધીશે કરેલ અવલોકનોને મંજૂરી આપવામાં આવી છે. નીચે મુજબનો નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો છે:—

અમે પ્રતિવાદી-સત્તાધિકારીઓને દિશા આપીએ છીએ કે તેઓ મહિલાઓના ઉમેદવારો અને ખેલાડીઓ માટે અનામત રહેલી ખાલી ન ભરાયેલી જગ્યાઓ સંબંધિત વર્ગના યોગ્ય ઉમેદવારોમાંથી ગુણક્રમ યાદીના આધારે ભરે અને તેમને તાલીમ માટે મોકલે તથા નિયમો મુજબ, જો કોઈ અન્ય લાભો પ્રાપ્ય હોય, તો તે પણ આપે.

તથાપિ, અમે અહીં ઉમેરવાનું યોગ્ય માનીએ છીએ કે, કારણ કે પ્રતિવાદીઓએ વર્તમાન પસંદગી પ્રક્રિયામાં ખેલાડીઓ માટે ભરતી યોજી ન હતી અને અમને જાણ કરવામાં આવી છે કે એક અલગ પસંદગી પ્રક્રિયા યોજવામાં આવી હતી, તેથી અમે જોગવાઈ કરીએ છીએ કે વિવાદિત પસંદગી પ્રક્રિયાથી અલગ પાડવામાં આવેલી ૨૯ જગ્યાઓ સામે ખેલાડીઓ માટે યોજાયેલી તે અલગ પસંદગીમાંથી જે

જગ્યાઓ ખાલી જ રહી હોય, માત્ર તેવી બાકી રહેલી જગ્યાઓ જ આ પસંદગીના સંબંધિત ઉમેદવારોને ઉપલબ્ધ કરાવવામાં આવશે.

૨૧. ઉપરોક્ત નિષ્કર્ષોને આ અપીલોમાં અસફળ ઉમેદવારો તેમજ ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય દ્વારા પડકારવામાં આવ્યા છે.

૨૨. અમે પક્ષકારોના વિદ્વાન વકીલની દલીલો સાંભળી છે.

૨૩. અપીલકર્તાઓ તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી એલ.એન. રાવે રજૂ કર્યું કે આ અપીલોમાં ઉદ્ભવતો મૂળ પ્રશ્ન એ છે કે અનામત વર્ગના એવા ઉમેદવારો, જેમણે ઉંમર અથવા ફીની છૂટનો લાભ લીધો હોય, તેમને સામાન્ય વર્ગના ઉમેદવારો તરીકે ગણવામાં આવે કે નહીં. વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલના મુજબ, વડી અદાલતની દ્વિ-ન્યાયાધીશ પીઠે કાયદામાં ભૂલ કરી છે, કારણ કે તેણે એવો નિષ્કર્ષ કર્યો છે કે ઉંમર અને ફીમાં આપવામાં આવેલી છૂટને પસંદગીના ધોરણમાં છૂટ તરીકે ગણાવી શકાય નહીં અને તેથી અનામત વર્ગના ઉમેદવારને સામાન્ય વર્ગના ઉમેદવાર સાથેની ખુદ્દી સ્પર્ધામાં થયેલી પસંદગીથી વંચિત રાખી શકાય નહીં. વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલના મુજબ, ભારતના બંધારણની કલમ ૧૬(૪) હેઠળનું અનામતનું હક સમૂહહક છે, જ્યારે ભારતના બંધારણની કલમ ૧૬(૧) હેઠળનું હક વ્યક્તિગત હક છે. એ બાબત પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો કે ભારતના બંધારણની કલમ ૧૬(૪) હેઠળના અનામતના પરિધિમાં રાહતો પણ આવરી લેવાય છે. એક વખત ઉમેદવાર અનામત વર્ગમાં આવે પછી, તે/તેણી માત્ર બે પરિસ્થિતિઓ પૂર્ણ થતાં જ સમૂહમાંથી, અર્થાત્ ભારતના બંધારણની કલમ ૧૬(૪)ના લાભમાંથી ભારતના બંધારણની કલમ ૧૬(૧) તરફ જઈ શકે,

નામે, (એ) ક્લીમી લેયરનો અમલ અને (બી) ગુણાધારિત પસંદગી. અર્થાત્, પસંદગી પ્રક્રિયા સંદર્ભે સમાન સ્પર્ધાત્મક પરિસ્થિતિ હોવી જોઈએ, જેમાં ભારતના બંધારણની કલમ ૧૬(૪) હેઠળનો કોઈ લાભ લેવાયેલો ન હોય. વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલના મુજબ, સમાન સ્પર્ધાત્મક પરિસ્થિતિ એવા ઉમેદવારો વચ્ચે જ હોઈ શકે કે જેઓએ કોઈપણ પ્રકારની રાહત અથવા છૂટનો લાભ લીધો ન હોય. તમામ ઉમેદવારો માટે બધી બાબતો સમાન હોવી આવશ્યક છે.

૨૪. વિદ્વાન સિનિયર વકીલના મત મુજબ, કોઈ નિશ્ચિત પસંદગી પ્રક્રિયા સંબંધિત શિથિલીકરણ અને છૂટછાટ, અને કોઈ નિશ્ચિત પસંદગી માટેના માપદંડથી સ્વતંત્ર માત્ર સહાયક વ્યવસ્થા (જેમ કે સામાન્ય કોચિંગ) વચ્ચે ભેદ છે.

૨૫. વિદ્વાન સિનિયર વકીલના જણાવ્યા મુજબ, પસંદગી પ્રક્રિયામાં તમામ તબક્કાઓનો સમાવેશ થાય છે. એવી કોઈ ભિન્નતા કરી શકાય નહિ કે ઉંમર અને ફીમાં રાહતને પાત્રતા સંબંધિત જોગવાઈઓ તરીકે ગણાવી શકાય, અર્થાત્ ઉમેદવારને વિચારણા ક્ષેત્રમાં લાવવા માટેની જોગવાઈઓ તરીકે. વિદ્વાન સિનિયર વકીલના જણાવ્યા મુજબ, પસંદગી પ્રક્રિયાને વધુ ઉપભોગોમાં વહેંચવી એ બિનજરૂરી બારીકાઈ કાઢવા સમાન છે. આ પૈકીનું દરેક “સમાન અવસરક્ષેત્ર” ની કલ્પનાને નબળી પાડે છે. વિદ્વાન સિનિયર વકીલે વધુમાં ૨જૂ કર્યું કે વિભાગીય ખંડપીઠે ૧૯૯૪ ના અધિનિયમની કલમ ૩ નો ખોટો અર્થઘટન કર્યો છે. તેને સંપૂર્ણરૂપે વાંચવી આવશ્યક છે. કલમ ૮, કલમ ૩(૬) ના અપવાદરૂપ સ્વભાવની છે, કારણ કે તે અસમાન અવસરક્ષેત્ર ઊભું કરે છે.

૨૬. ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) હેઠળનું અનામત સમૂહ અધિકાર છે અને તેમાં અગ્રતા, સવલતો તથા મુક્તિઓનો સમાવેશ થાય છે, તે બાબત પર ભાર મૂકવા માટે શ્રી એલ.એન. રાવે ઇન્દ્રા સાહની અને અન્ય વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય, ૧૯૯૨ સપ્લિ. (૩) સર્વોચ્ચ અદાલત કેસિસ ૨૧૭ ના પ્રકરણમાં આ અદાલત દ્વારા કરાયેલ કેટલીક ટિપ્પણીઓ પર આધાર મૂક્યો હતો. તેમના મુજબ, માત્ર વયમર્યાદા અને ફીની છૂટછાટો આપવામાં આવી હતી એ હકીકતથી અનામત વર્ગના ઉમેદવારો સમૂહ વર્ગની શ્રેણીમાંથી બહાર નથી નીકળી જતા. તેમણે પોસ્ટ ગ્રેજ્યુએટ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ મેડિકલ એજ્યુકેશન એન્ડ રિસર્ચ, ચંદીગઢ અને અન્ય વિ. કે.એલ. નરસિમ્હન અને અન્ય એક, ૧૯૯૭ (૬) એસ.સી.સી. ૨૮૩ ના પ્રકરણમાં આપવામાં આવેલ ચુકાદા પર પણ આ રજૂઆતના સમર્થનમાં આધાર મૂક્યો છે કે, એકવાર કોઈ ઉમેદવાર પાત્રતાના માપદંડમાં મળેલી છૂટછાટનો લાભ લે છે, તો તેને અનામત વર્ગના ઉમેદવાર તરીકે જ ગણવો પડે.

૨૭. ૧૯૯૪ના અધિનિયમને આપવાના અર્થઘટન અંગે, શ્રી એલ.એન.રાવએ રજૂ કર્યું કે કલમ ૩ સમગ્રપણે સમૂહની વ્યાખ્યા જાળવી રાખે છે. તેમના જણાવ્યા મુજબ, કલમો ૩(૬) અને કલમ ૮ને નીચે મુજબ એકસાથે વાંચવાની છે, અર્થાત્ કલમ ૩(૬)માં આવેલ “ખુદી સ્પર્ધામાં ગુણક્રમના આધારે પસંદગી પામે છે” શબ્દપ્રયોગ ખુદી સ્પર્ધામાં સમાન તકનું ક્ષેત્ર દર્શાવે છે, જે સમૂહમાંથી નીકળી ગુણાધારિત વર્ગમાં પ્રવેશ કરવાની મંજૂરી આપે છે. કલમ ૮ “કોઈપણ સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષા” માટે તે સમાન તકના ક્ષેત્રને નીચું કરે છે અને ત્રણ વર્ગોને

એકસાથે ગોઠવે છે - (એ) ફી, (બી) મુલાકાત-પરિક્ષા અને (સી) વયમર્યાદા. વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલના જણાવ્યા મુજબ, કલમ ૮નો આવાહન કરવાથી કલમ ૩(૬)ની અમલવારી સંપૂર્ણપણે બાકાત થાય છે, અને કલમ ૮, કલમ ૩(૬)નો અપવાદ છે. તેમણે વધુમાં રજૂ કર્યું કે શિથિલતા અને રિયાયતો વિવિધ પ્રકારની હોઈ શકે. તે દરેક ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૬(૪)નો એક ભાગ છે અને સમતાવાદી પરિણામો પેદા કરી શકે છે. આ રજૂઆતોના સમર્થનમાં, આ અદાલતે ઈન્દ્રા સાહની (ઉપરોક્ત) કેસમાં પરિચ્છેદ ૭૪૩માં કરેલા અવલોકનો પર આધાર મુકવામાં આવ્યો છે. વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલના જણાવ્યા મુજબ, પરીક્ષા પહેલાં ઉપલબ્ધ સામાજિક સહાયની વ્યવસ્થાઓ, (જે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૬(૪)નો પણ એક ભાગ છે) અને એવી શિથિલતાઓ/રિયાયતો કે જે પસંદગી પ્રક્રિયા સાથે સીધી રીતે સંબંધિત હોય, તેમના વચ્ચે ભેદ છે. વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલના જણાવ્યા મુજબ, અનામતની જોગવાઈઓનો સંપૂર્ણ લાભ સુનિશ્ચિત કરવા માટેની પરિપૂરક અને સહાયક જોગવાઈઓ ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૬(૪) હેઠળ અનામતનો એક ભાગ ગણાશે. તેમણે રજૂ કર્યું કે પસંદગી પ્રક્રિયાને સમગ્રરૂપે જોવી આવશ્યક છે. તેને અલગ અલગ ભાગોમાં વહેંચી શકાય નહીં. કલમ ૮, કલમ ૩(૬)નો અપવાદ છે. ઉપરોક્ત પરિસ્થિતિને ધ્યાને લેતાં, વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલના જણાવ્યા મુજબ, વિભાગીય ખંડપીઠે ભુલથી એવું ઠરાવ્યું છે કે ૧૯૯૪ના અધિનિયમની કલમ ૮ને ધ્યાનમાં રાખીને અનામત વર્ગના ઉમેદવારોને સામાન્ય વર્ગના ઉમેદવારો સાથે સ્પર્ધા કરવાની મંજૂરી આપી શકાય. વિદ્વાન વરિષ્ઠ

વકીલે આ પણ રજૂ કર્યું કે વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશે કે.એલ.નરસિંહન (ઉપરોક્ત)ના કેસના ચુકાદાને આ આધાર પર ખોટી રીતે ભિન્ન ગણાવ્યો કે તે પોસ્ટ ગ્રેજ્યુએટ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ મેડિકલ એજ્યુકેશન એન્ડ રિસર્ચ, ચંડીગઢ વિ. ફેકલ્ટી એસોસિએશન અને અન્ય, (૧૯૯૮) ૪ એસ.સી.સી. ૧ કેસમાં પાંચ ન્યાયાધીશોની વિશાળ ખંડપીઠ દ્વારા ઉલટાવી દેવાયો હતો. ઉપરોક્ત ચુકાદો માત્ર પુનર્વિચાર અરજીમાં ઉઠાવવામાં આવેલા એક નિશ્ચિત મુદ્દા પર જ ઉલટાવ્યો હતો. ઉપરોક્ત ચુકાદાએ ત્રણ અપીલોનો એકસમાન ચુકાદા દ્વારા નિર્ણય કર્યો હતો. પુનર્વિચાર માત્ર એકમાં જ દાખલ થયો હતો. તેથી, અન્ય કેસોમાં આવેલ ચુકાદો ઉલટાયેલ નથી. હકીકતમાં, ત્યારબાદ તેનો ઉલ્લેખ ડૉ. પ્રીતી શ્રીવાસ્તવ અને અન્ય વિ. મધ્ય પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય, ૧૯૯૯(૭) એસ.સી.સી. ૧૨૦, ભારતી વિધાપીઠ અને અન્ય વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય અને અન્ય, ૨૦૦૪ (૧૧) એસ.સી.સી. ૭૫૫ અને મધ્ય પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય વિ. ગોપાલ ડી. તિરપાથી અને અન્ય, ૨૦૦૩ (૭) એસ.સી.સી. ૮૩ માં કરવામાં આવ્યો છે. તેથી, શ્રી એલ.એન.રાવના જણાવ્યા મુજબ, તેમાં આપેલ કારણદર્શન હજુ પણ પ્રાસંગિક છે. ત્યારબાદ વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલે યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય વિ. સત્ય પ્રકાશ અને અન્ય, જે.ટી. ૨૦૦૬ (૪) એસ.સી. ૫૨૪ કેસના ચુકાદા પર આ રજૂઆતના સમર્થનમાં આધાર મૂક્યો કે માત્ર એવો ઉમેદવાર જ, જેણે કોઈ શિથિલતા/રિચાયતનો લાભ લીધા વિના પસંદગી મેળવી હોય, તેને સામાન્ય વર્ગના ઉમેદવાર માટે નિર્ધારિત બેઠકે ગોઠવી શકાય. ત્યારબાદ વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલે રજૂ કર્યું કે મહિલા ઉમેદવારો

માટે અનામત રાખવામાં આવેલી ખાલી જગ્યાઓ ભરાઈ ન હતી, અને તેથી, સામાન્ય વર્ગના પુરુષ ઉમેદવારોમાંથી તે ભરવામાં આવવી જોઈએ હતી. આ જગ્યાઓ પણ ગેરકાયદેસર રીતે આગળ ધપાવવામાં આવી છે. મહિલાઓના હિતમાં અનામત ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૫(૩) સાથે સંબંધિત છે, અનુચ્છેદ ૧૬(૪) સાથે નહીં. તેથી, તે આડું અનામત છે, જેમાં આગળ ધપાવવાનો નિયમ લાગુ પડતો નથી. ઊભા અનામતોને જ લાગુ પડતા આગળ ધપાવવાના નિયમ સાથે પણ, ઈન્દ્રા સાહની કેસ (ઉપરોક્ત)માં માન્ય કરાયેલ ૫૦%ની મર્યાદાનો ભંગ કરવાની મંજૂરી આપી શકાય નહીં.

૨૮. હકીકતમાં વર્તમાન મામલામાં, અનામત વર્ગના ઉમેદવારોએ સામાન્ય વર્ગ માટે નિર્ધારિત પદોમાંથી એક તૃતીયાંશ પદો પર કબજો મેળવ્યો છે. જો રાજ્યની દલીલ સ્વીકારવામાં આવે તો ૫૦% ના ક્વોટા (કેરી ફોર્વર્ડ સાથે) ઉપરાંત, ૧૦૧૪ માંથી વધુ ૧૮૩ (૧૮%) ઉમેરાશે. વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલે પુનરોચ્ચાર કર્યો કે અનામતનો હેતુ લાભવિતરણ કરવો નથી, પરંતુ વંચિત વર્ગોમાં સશક્તિકરણ ઊભું કરવાનું છે. તેથી કસોટી "પૂરતા પ્રતિનિધિત્વ" ની છે, યાંત્રિક અતિ-સશક્તિકરણની નથી, જે સતત જાળવવું આવશ્યક છે. વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલે વધુમાં ભારપૂર્વક જણાવ્યું કે ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૬(૪)(એ) અને (બી) માં સમાવિષ્ટ જોગવાઈઓ સર્વે સક્ષમકારી જોગવાઈઓ છે અને તે (એ) કીમી લેયર, (બી) ૫૦% મર્યાદા, (સી) પ્રબળ કારણો અને (ડી) સમપ્રમાણતા ને આધીન છે. વર્તમાન મામલામાં, રાજ્ય પૂરતા પ્રતિનિધિત્વ અંગેની કોઈ વિગતો રજૂ કરવામાં નિષ્ફળ ગયું છે. અંતે, વિદ્વાન

વરિષ્ઠ વકીલે રજૂ કર્યું કે સ્ત્રીઓના પક્ષે આપવામાં આવેલ અનામત તો અન્યથા પણ ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૬(૨) નો ભંગ કરે છે.

૨૯. બીજી તરફ, પ્રતિવાદીઓ તરફથી હાજર થયેલા શીખેલા વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી ક્લિવેદીએ રજૂઆત કરી કે હકીકતમાં અપીલકર્તાઓના હિતમાં કોઈ કારણકાર્ય ઉદ્ભવ્યું જ નથી. તેઓ બધા લાયક ઉમેદવારો છે, પરંતુ તુલનાત્મક મેરીટના આધારે અંતિમ પસંદગી યાદીમાં તેમનો સમાવેશ થયો નથી. ત્યારબાદ તેમણે રજૂ કર્યું કે હકીકતમાં જે પસંદગી પામેલા ઉમેદવારો અસરગ્રસ્ત થવાના સંભવિત છે, તેમને પક્ષકાર બનાવવામાં આવ્યા નથી. વધુમાં એમ પણ રજૂ કરવામાં આવ્યું છે કે કોઈપણ પરિસ્થિતિમાં, આ તબક્કે અપીલકર્તાઓને કોઈ રાહત આપી શકાય તેમ નથી, કારણ કે તમામ પદો પહેલેથી જ ભરાઈ ચૂક્યા હતા. તેથી, અપીલકર્તાઓ દ્વારા કરવામાં આવેલી રજૂઆતો માત્ર શૈક્ષણિક કસરત સમાન છે. તેમના મુજબ, વિભાગીય ખંડપીઠે ૧૯૯૪ ના અધિનિયમની કલમ ૩ નું યોગ્ય અર્થઘટન કર્યું છે. તેઓ વધુમાં રજૂ કરે છે કે સૂચિત અર્થઘટન દ્વારા, અપીલકર્તાઓ કલમ ૮ માંથી શબ્દો લઈને કલમ ૩ ની ઉપકલમ (૬) માં ઉમેરવાનો પ્રયાસ કરે છે. લાયકાતોમાં કોઈ શિથિલતા નથી. છૂટછાટ માત્ર ફી અને વયના મુદ્દે છે, જે માત્ર ઉમેદવારને પદ માટે અરજી કરવા પાત્ર બનવા સાથે સંબંધિત છે. તમામ ઉમેદવારો માટે પસંદગીનું માપદંડ એકસરખું છે, અને ફી તથા વયમાં આપવામાં આવેલી છૂટછાટો/શિથિલતાઓને કારણે તેમાં કોઈ ઘટાડો કરવામાં આવ્યો નથી. કલમ ૩(૬) હેઠળ, ઉમેદવાર અનામત વર્ગનો હોવા છતાં સામાન્ય વર્ગના ઉમેદવાર તરીકે ગણાવા પાત્ર છે. શ્રી ક્લિવેદીના

મુજબ, વિભાગીય ખંડપીઠે યોગ્ય રીતે નિરીક્ષણ કર્યું છે કે ફીમાં છૂટછાટ અથવા વચમાં શિથિલતાનો લાભ લેવો, અનામત વર્ગના ઉમેદવારોને સામાન્ય વર્ગના ઉમેદવાર તરીકે ગણવામાં અવરોધરૂપ થતો નથી. તેમને સામાન્ય વર્ગમાંથી માત્ર અપવાદરૂપે જ બહાર રાખી શકાય, અર્થાત્ જો તેમનો ધોરણ ઘટાડવામાં આવ્યો હોય તો. બીજી તરફ, જો શિથિલતાના કારણે અનામત વર્ગના ઉમેદવારને કોઈ લાભ મળતો ન હોય, તો તેને અલગ ખાંચામાં વિભાજિત કરી શકાતો નથી. અપીલકર્તાઓએ કે.એલ. નરસિંહન (ઉપરોક્ત) મામલામાં જે ચુકાદા પર આધાર મૂક્યો છે, તે આ અદાલતના અનુવર્તી ચુકાદામાં, ફેકલ્ટી એસોસિએશન (ઉપરોક્ત) ના મામલામાં, નકારવામાં આવ્યો છે. એકવાર ચુકાદો નકારવામાં આવે, પછી એવો દલીલ કરી શકાય નહીં કે તે માત્ર ભાગ્યે જ નકારવામાં આવ્યો છે. શીખેલા વરિષ્ઠ વકીલે વધુમાં રજૂ કર્યું કે કે.એલ. નરસિંહન (ઉપરોક્ત) ના મામલામાં અપીલકર્તાઓ તરફથી હાજર થયેલા શીખેલા વરિષ્ઠ વકીલે જે વિશિષ્ટ વાક્ય પર આધાર મૂક્યો છે, તે એક આકસ્મિક અવલોકન છે અને તેને અધિકૃત કાનૂની ઉચ્ચારણ અથવા પૂર્વદષ્ટાંત તરીકે ગણાવી શકાય નહીં. કોઈપણ રીતે, તેમના મુજબ, કે.એલ. નરસિંહન (ઉપરોક્ત) ના મામલામાં વચ અથવા ફીમાં શિથિલતાનો મુદ્દો વિચારવામાં આવ્યો નહોતો. સત્ય પ્રકાશ (ઉપરોક્ત) ના મામલામાં સ્પષ્ટ રીતે ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે જેમની ભલામણ શિથિલ ધોરણનો આશ્રય લીધા વગર કરવામાં આવી છે, એવા ઉમેદવારોને અનુસૂચિત જાતિઓ, અનુસૂચિત જનજાતિઓ અને અન્ય પછાત વર્ગો માટે અનામત રાખવામાં આવેલી ખાલી જગ્યાઓ સામે ગણવામાં આવશે નહીં. શીખેલા વરિષ્ઠ વકીલના

મુજબ, ઈન્દ્રા સાહ્નીનો મામલો (ઉપરોક્ત) પણ માત્ર ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૬(૪) ના પરિપ્રેક્ષ્યમાં "અનામત" નો અર્થ શું છે તે જ નિર્ધારિત કરે છે.

૩૦. સન ૨૦૦૮ ની એસ.એલ.પી. (સી) નં. ૧૪૦૭૮-૮૦ ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય દ્વારા તા. ૨૨.૧૨.૨૦૦૬ના ડિવિઝન બેન્ચના સામાન્ય અંતિમ ચુકાદા તથા તા. ૧૮.૧૨.૨૦૦૭ના અગાઉના તા. ૨૨.૧૨.૨૦૦૬ના ચુકાદામાં ફેરફાર કરવા અથવા તેને પરત બોલાવવાનો ઇનકાર કરનાર અંતિમ આદેશને પડકારતા દાખલ કરવામાં આવી છે. અપીલોને સમર્થનરૂપે, શ્રી દિનેશ દ્વિવેદી, વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલે રજૂ કર્યું કે વડી અદાલતના વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશે આ હકીકતનો નોંધ લીધો હતો કે એસ.આઈ.સી.પી.ની કુલ જગ્યાઓ ૧૨૩૧ (પુરુષ) + ૧૪૮ (મહિલા) હતી. ૨% જગ્યાઓ રમતવીરો માટે અનામત રાખવામાં આવી હતી. તેથી, એસ.આઈ.સી.પી.ની ૨૯ જગ્યાઓ અને પી.સી.ની ૫ જગ્યાઓ રમતગમત ક્વોટા માટે નિર્ધારિત કરવામાં આવી હતી. કારણ કે સામાન્ય વર્ગના ૬૦૮ પુરુષ ઉમેદવારોની પસંદગી કરવામાં આવી હતી, તેથી મહિલાઓ માટે સામાન્ય વર્ગની ૬૭ જગ્યાઓ ઉપલબ્ધ હતી. જોકે, ફક્ત ૧૫ ઉમેદવારોની પસંદગી કરવામાં આવી હતી. તેથી, તા. ૨૬.૨.૧૯૯૯ના શાસન આદેશ મુજબ પર જગ્યાઓ પુરુષ ઉમેદવારોમાંથી મેરીટના આધારે ભરવામાં આવી હતી. તેથી, વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશે નોંધ્યું હતું કે સામાન્ય વર્ગમાં કોઈ જગ્યા ખાલી નહોતી. ઉપરોક્ત નિષ્કર્ષ પર પહોંચ્યા બાદ, વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશે ચુકાદાના અંતિમ પરિચ્છેદમાં રમતવીરો માટે ૨% આડી અનામત

લાગુ કરીને સામાન્ય વર્ગના ઉમેદવારોની જગ્યાઓની સંખ્યાની પુનઃગણતરી કરવા અને સામાન્ય વર્ગના ઉમેદવારોની કુલ ખાલી જગ્યાઓની ગણતરી કરતી વખતે રમતવીરોની ૨% જગ્યાઓ પણ ઉમેરવા અંગેના નિર્દેશો ખોટી રીતે આપ્યા હતા. આ નિર્દેશને રાજ્ય અને પોલીસ મહાનિર્દેશક દ્વારા વિશેષ અપીલ નં. ૯૧૦/૨૦૦૫ અને ૫૯૨/૨૦૦૬માં પડકારવામાં આવ્યો હતો. વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશના ઉપરોક્ત સ્પષ્ટ નિષ્કર્ષ છતાં કે કોઈ ખાલી જગ્યાઓ નહોતી, ડિવિઝન બેન્ચે એવો નિષ્કર્ષ આપ્યો કે જે ખાલી જગ્યાઓ ભરાઈ નહોતી તે સામાન્ય વર્ગના પુરુષ ઉમેદવારોમાંથી ભરવાની જગ્યાએ આગામી પસંદગી માટે આગળ ધપાવવામાં આવી હતી. વાસ્તવમાં તા. ૨૬.૨.૧૯૯૯ના શાસન આદેશનું સંપૂર્ણ પાલન કરવામાં આવ્યું હતું. વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલના જણાવ્યા મુજબ, ડિવિઝન બેન્ચ દ્વારા મહિલાઓ તથા રમતવીરો માટે અનામત રાખવામાં આવેલી અને ન ભરાયેલી જગ્યાઓ સંબંધિત વર્ગોના યોગ્ય ઉમેદવારોમાંથી ભરવા માટે આપવામાં આવેલો નિર્દેશ આ હકીકત ધ્યાનમાં લીધા વગર આપવામાં આવ્યો છે કે તમામ ખાલી જગ્યાઓ શાસન આદેશ મુજબ ભરવામાં આવી ચૂકી છે. ડિવિઝન બેન્ચ આ મૂલવવામાં નિષ્ફળ ગયું છે કે મહિલાઓ તથા રમતવીરોના ક્વોટા માટે અનામત રાખવામાં આવેલી કોઈ ન ભરાયેલી જગ્યાઓ આગળ ધપાવવામાં આવી નહોતી.

૩૧. ડૉ. રાજીવ ધવન, વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલે શ્રી એલ.એન. રાવ દ્વારા કરવામાં આવેલી રજૂઆતોનું પુનરોચ્ચાર કર્યું. ડૉ. ધવનના જણાવ્યા મુજબ કે.એલ. નરસિંહન (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં આપેલો ચુકાદો માત્ર એક કેસમાં આંશિક રીતે

જ નામંજૂર કરવામાં આવ્યો છે. ઉપરોક્ત ચુકાદામાં એક સામાન્ય ચુકાદા દ્વારા ત્રણ અપીલોનો નિર્ણય કરવામાં આવ્યો હતો, તેથી તે ચુકાદાનું તર્કાધાર હજી યથાવત છે અને તે વર્તમાન કેસના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓ પર લાગુ પડશે. અનામત વર્ગના ઉમેદવારોને વય અને ફીમાં છૂટછાટ આપવામાં આવી હોવાથી, તે જ ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૬(જ) હેઠળની અનામતના સમૂહ અધિકારના ક્ષેત્રમાં આવશે. વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલે પુનરોચ્ચાર કર્યો કે એકવાર કોઈ ઉમેદવાર ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૬(જ) હેઠળ અનામત/રિયાયતોનો લાભ લે છે, ત્યારબાદ તેને સામાન્ય વર્ગ માટે નિર્ધારિત બેઠકે નિમણૂક મેળવવાની મંજૂરી આપી શકાય નહીં. વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલના જણાવ્યા મુજબ, ૧૯૯૪ના અધિનિયમની કલમ ૩ ના તમામ ભાગો સમૂહ અધિકારોની જ વાત કરે છે. એકવાર લાભ લેવામાં આવે પછી અનામતમાંથી બહાર નીકળવાની કોઈ શક્યતા રહી શકતી નથી. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૬(જ) હેઠળ આવરી લેવાયેલ ઉમેદવાર ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૬(૧) હેઠળનો ઉમેદવાર પણ હોઈ શકતો નથી.

૩૨. અમે પક્ષકારોના વિદ્વાન વકીલો દ્વારા કરવામાં આવેલી રજૂઆતોનો વિચાર કર્યો છે.

૩૩. રિટ અરજીઓમાં મુખ્ય પ્રશ્ન એ હતો કે સામાન્ય વર્ગની જગ્યાઓ ભરવાની બાબતમાં, અનામત વર્ગના ઉમેદવારોને, સામાન્ય વર્ગના છેલ્લા ઉમેદવાર કરતાં વધુ ગુણ પ્રાપ્ત થયા હોય ત્યારે, તેઓ દ્વારા તે જગ્યાઓ ભરી શકાય કે નહીં.

અપીલકર્તાઓ તરફથી વિજ્ઞાન વકીલ દ્વારા કરવામાં આવેલી રજૂઆતો પરસ્પર આવરી લેતી છે. નિર્દિષ્ટ નિર્ણાયકવલિનો ઉલ્લેખ પણ સામાન્ય છે. અમારી દષ્ટિએ, પક્ષકારોના વિજ્ઞાન વકીલો દ્વારા અનામતના સ્વરૂપ અને વ્યાપ અંગે ઉઠાવવામાં આવેલા વિસ્તૃત પ્રશ્નો પર વિચારવું આવશ્યક નથી. આ પ્રશ્નો પર આ અદાલતે અનેક ચુકાદાઓમાં વિસ્તૃત ચર્ચા કરી છે. આક્ષેપિત ચુકાદામાં વિભાગીય ખંડપીઠે અનામતનો ઇતિહાસ નોંધપાત્ર વિગત સાથે દર્શાવ્યો છે. તેણે ઊભી અને આડી અનામત વચ્ચેનો ભેદ પણ દર્શાવ્યો છે. તેમજ તેણે યોગ્ય રીતે નિષ્કર્ષ કર્યો છે કે આડી અનામતના કેસમાં આગળ ધપાવવાનો નિયમ લાગુ પડતો નથી. આ બધા પ્રશ્નો હવે વધુ સમય સુધી અનિર્ણિત કાનૂની સ્થિતિમાં રહ્યા નથી, કારણ કે ઇન્દ્રા સાહની (ઉપરોક્ત) કેસમાં અપાયેલા પ્રાધિકૃત ચુકાદાનો પ્રકાશ છે. હવે આ બાબત પણ વિવાદાસ્પદ રહી શકતી નથી કે ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૬(૪) હેઠળની અનામતનો હેતુ વર્ગીય પછાતપણાને સંબોધવાનો છે. તે વર્ગ અધિકાર માટે જોગવાઈ કરે છે. ભારતના સંવિધાનનો અનુચ્છેદ ૧૬(૧) રોજગાર સંબંધિત બાબતોમાં બધા નાગરિકોને સમાન અવસરની ખાતરી આપે છે. તેમ છતાં, અનામત નીતિના અમલીકરણમાં રાજ્યએ અનુચ્છેદ ૧૬(૧) હેઠળના વ્યક્તિગત દાવાઓ અને અનુચ્છેદ ૧૬(૪) હેઠળ આવતી અનામત શ્રેણીઓના દાવાઓ વચ્ચે સમતોલન સાધવું પડે છે. ઇન્દ્રા સાહની કેસ (ઉપરોક્ત)માં આ અદાલતની સંવિધાન ખંડપીઠે, સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૬(૪) હેઠળના અનામત વર્ગના ઉમેદવારોના હિત અને

દાવા સામે અનુચ્છેદ ૧૬(૧) હેઠળના વ્યક્તિના મૂળભૂત અધિકારનું સમતોલન જાળવવાની આવશ્યકતાને આ અદાલતે પુનરોચ્ચાર કર્યો હતો.

એવું કહેવા માટે કોઈ ખાસ ભાર મૂકવાની જરૂર નથી કે અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૧૬નો મુખ્ય હેતુ સમાનતા અને સમાન અવસર છે અને અનુચ્છેદ ૧૬ની કલમ (૪) તો એ જ હેતુ સિદ્ધ કરવાનો માત્ર એક સાધન છે. કલમ (૪) એક વિશેષ જોગવાઈ છે – જોકે તે કલમ (૧)નો અપવાદ નથી. બંને જોગવાઈઓનું સુસંગત સમન્વય આ હકીકત ધ્યાનમાં રાખીને કરવું પડે કે બંને અનુચ્છેદ ૧૪માં પ્રતિષ્ઠિત સમાનતાના સિદ્ધાંતના પુનરોચ્ચાર માત્ર છે. અનુચ્છેદ ૧૬(૪) હેઠળની જોગવાઈ – જે સમાજના કેટલાક વર્ગોના હિતમાં કલ્પવામાં આવી છે – તેને અનુચ્છેદ ૧૬ની કલમ (૧)માં પ્રતિષ્ઠિત સમાનતાની ખાતરી સામે સંતુલિત કરવી જોઈએ; એવી ખાતરી જે દરેક નાગરિકને અને સમગ્ર સમાજને આપવામાં આવી છે. અહીં એ નિર્દેશ કરવો સંબંધિત છે કે ડૉ. આંબેડકરે પોતે જ અનામતને "બેઠકોની અલ્પસંખ્યક સંખ્યામાં મર્યાદિત" રાખવાની કલ્પના કરી હતી (બંધારણસભામાં આપેલા તેમના ભાષણમાં જુઓ, જે પરિચ્છેદ ૨૮માં દર્શાવવામાં આવ્યું છે). બંધારણસભાના અન્ય કોઈ સભ્યે તેના વિરુદ્ધ કોઈ સૂચન કર્યું નહોતું. તેથી સ્પષ્ટ છે કે બેઠકોના બહુમતી ભાગનું અનામતીકરણ સ્થાપક પિતાઓ દ્વારા કદી કલ્પવામાં આવ્યું નહોતું. તેમજ, વર્તમાન પરિસ્થિતિ અમને તે સંકલ્પનાથી વિમુખ થવાની આવશ્યકતા દર્શાવે છે એવું માનવામાં અમને સંતોષ થતો નથી.

૩૪. પી.જી.આઈ. એમ.ઈ.આર. વિ. ફેકલ્ટી એસોસિએશન (ઉપરોક્ત) માં પરા
૩૨ માં એ જ સિદ્ધાંત નીચે મુજબ પુનરોચ્ચાર કરવામાં આવ્યો હતો:—

૩૨. અનુચ્છેદ ૧૪, ૧૫ અને ૧૬ સહિત અનુચ્છેદો ૧૬(૪), ૧૬(૪-એ) નો
એવો રીતે અમલ થવો જોઈએ કે અનામત વર્ગો માટે યોગ્ય તકો ઊભી કરીને તથા
તે સમાજના અન્ય સભ્યો માટે પણ, જેઓ અનામત વર્ગોમાં આવતા નથી,
નિમણૂકોના પ્રશ્નમાં સંતુલન જળવાઈ રહે. આવો અભિપ્રાય આ અદાલતના
બંધારણીય ખંડપીઠના બાલાજી મામલો, દેવેન્દ્રસન મામલો અને સભરવાલ
મામલાના નિર્ણયો માં દર્શાવવામાં આવ્યો છે. ઇન્દ્રા સહાને મામલામાં પણ એ જ
અભિપ્રાય સ્વીકારવામાં આવ્યો છે અને તેમાં એવું સૂચવવામાં આવ્યું છે કે માત્ર
મર્યાદિત અનામત, જે ૫૦% થી વધુ ન હોય, તે જ માન્ય છે. એ મૂલવવું જરૂરી
છે કે અનુચ્છેદ ૧૫(૪) અનુચ્છેદ ૧૬(૪) જેવી જ સક્ષમ બનાવતી જોગવાઈ છે
અને બંનેમાંથી કોઈપણ જોગવાઈ હેઠળનું અનામત કાયદેસર મર્યાદાઓથી વધુ
ન હોવું જોઈએ. પછાત વર્ગો માટે અનામત નક્કી કરતી વખતે રાજ્ય બાકીના
નાગરિકોના મૂળભૂત અધિકારોની અવગણના કરી શકતું નથી. તેથી અનુચ્છેદ
૧૫(૪) [સિક ૧૬(૪)] હેઠળની વિશેષ જોગવાઈએ અનેક સંબંધિત પરિબળો
વચ્ચે સંતુલન સાધવું જોઈએ અને નિષ્પક્ષ રીતે આગળ વધવું જોઈએ. આ સંદર્ભે
આ અદાલતના સ્ટેટ ઓફ એ.પી. વિ. યુ.એસ.વી. બલરામ અને એ. રાજેન્દ્રન
વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા ના નિર્ણયોને સંદર્ભિત કરી શકાય; ઇન્દ્રા સહાને
મામલામાં એવું દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે અનુચ્છેદ ૧૬ ની ખંડિકા (૪) અનુચ્છેદ
૧૬ ની ખંડિકા (૧) અને (૨) થી અપવાદરૂપ સ્વભાવ ધરાવતી નથી, પરંતુ

ખંડિકા (૧) દ્વારા પરવાનગીપ્રાપ્ત વર્ગીકરણનું એક ઉદાહરણ છે. ઉક્ત નિર્ણયમાં એવું પણ દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે અનુચ્છેદ ૧૬ ની ખંડિકા (૪) અનુચ્છેદ ૧૬ ની ખંડિકા (૧) અને (૨) થી આવરાયેલ સમગ્ર ક્ષેત્રને આવરી લેતી નથી. ઇન્દ્રા સહાને મામલામાં આ અદાલતે એ પણ દર્શાવ્યું છે કે નાગરિકોના પછાત વર્ગોના હિતમાં રાજ્ય રાજ્યાધીન તમામ નિમણૂકો અથવા તેમમાંથી બહુમતી નિમણૂકો અનામત રાખી શકતું નથી. અનુચ્છેદ ૧૬ ની ખંડિકા (૧) માં સમાન તકનો સિદ્ધાંત, અનુચ્છેદ ૧૬ ની ખંડિકા (૪) હેઠળના પછાત વર્ગોના હિતમાં એવો સમન્વય પામવો જોઈએ કે ઉત્તરવર્તી જોગવાઈ પછાત વર્ગોના હિતસાધન કરતી હોય ત્યારે સમાનતાના ક્ષેત્ર પર અયોગ્ય રીતે અતિક્રમણ ન કરે.

૩૫. આ અવલોકનો તે બાબતને પૂરતી સ્પષ્ટ કરે છે કે અનામતો એટલી અતિશય ન હોવી જોઈએ કે જેથી સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૬(૧) હેઠળનો મૂળભૂત અધિકાર નિર્રથક બની જાય. ઇન્દ્રા સાહ્ની (ઉપરોક્ત) મામલામાં, આ અદાલતે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું છે:—

અમારા મત મુજબ, જોકે, કેરી-ફોર્વર્ડ નિયમનો અમલ, તે જે કોઈ રીતથી કરવામાં આવે, તેનો પરિણામ ૫૦% નિયમના ભંગમાં થવું જોઈએ નહીં.

૩૬. તેથી, આ સર્વોચ્ચ અદાલતે ઇન્દ્રા સાવહે પ્રકરણમાં (ઉપરોક્ત) કોઈપણ નિશ્ચિત વર્ષે અનામત પર મૂકેલી ૫૦% ની મહત્તમ મર્યાદા જળવાઈ રહે તે માટે અત્યંત સાવચેતી રાખવી આવશ્યક છે. વધુમાં, અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના સભ્યો માટે અનામત કરતી વખતે પ્રશાસનની કાર્યક્ષમતા પર પ્રતિકૂળ અસર ન પડે તે પણ સુનિશ્ચિત કરવું આવશ્યક છે.

૩૭. આ પરિપ્રેક્ષ્યમાં, અમારે આ પ્રશ્નનું પરીક્ષણ કરવાનું છે કે શું અન્ય પછાત વર્ગના ઉમેદવારોની શ્રેણીમાં ફીમાં છૂટ અને મહત્તમ વયમર્યાદામાં પાંચ વર્ષની શિથિલતા “અનામત” ની વ્યાખ્યામાં આવશે જેથી સામાન્ય વર્ગના ઉમેદવારો માટે નિર્ધારિત બેઠકો પર ખુદી સ્પર્ધામાંથી આવા ઉમેદવારોને બહાર રાખી શકાય. રજૂઆતોનું ધ્યાનમાં લઈ, વિભાગીય ખંડપીઠે પ્રશ્ન નં. ૧, ૨ અને ૩ પર વિચાર કરીને એવો નિષ્કર્ષ કાઢ્યો છે કે વય, ફી વગેરે બાબતે અપાતી છૂટ ઉમેદવારની પાત્રતા સંબંધિત જોગવાઈઓ છે, જેથી નક્કી કરી શકાય કે તે સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષામાં બેસી શકે છે કે નહીં, અને તે પોતાની જાતે ખુદી સ્પર્ધાનું કોઈ સૂચક તત્વ પ્રદાન કરતી નથી. વિભાગીય ખંડપીઠના મતે, સ્પર્ધાની શરૂઆત ત્યારે જ થાય છે જ્યારે આવશ્યક પાત્રતાની શરતો, એટલે કે લાયકાત, વય વગેરે પૂર્ણ કરતાં તમામ વ્યક્તિઓની છટણી કરવામાં આવે છે. અમારા મત મુજબ, છૂટછાટો અને શિથિલતાઓના પ્રશ્ન પર વિભાગીય ખંડપીઠે જે નિષ્કર્ષ પર પહોંચ્યું છે તેને ભૂલભર્યું કહી શકાય નહીં.

૩૮. પસંદગી પ્રક્રિયામાં ભરતી માટેની લઘુત્તમ વય કટ-ઓફ તારીખે ૨૧ વર્ષ અને મહત્તમ વય ૨૫ વર્ષ નક્કી કરવામાં આવી હતી. સમયાંતરે બહાર પાડવામાં આવેલા સરકારના આદેશો મુજબ વિવિધ વર્ગોના ઉમેદવારોને વયમાં છૂટછાટ પણ મંજૂર હતી. તેમાં અનુસૂચિત જાતિ, અનુસૂચિત જનજાતિ, અન્ય પછાત વર્ગો અને સ્વાતંત્ર્ય સેનાનીઓના આધારિતોને વયમાં પાંચ વર્ષની છૂટછાટનો સમાવેશ થતો હતો. ભૂતપૂર્વ સૈનિકોના કિસ્સામાં પણ વયમાં છૂટછાટની જોગવાઈ હતી. ભૂતપૂર્વ સૈનિક કર્મચારીઓની વયની ગણતરી માટે સેનામાં

આપેલી સેવાનો સમય ઘટાડવામાં આવવાનો હતો. તેમણે સેનામાં બજાવેલી સેવાનો સમય ઘટાડ્યા પછી તેઓને પાત્ર માનવામાં આવવાના હતા. પસંદગી પ્રક્રિયામાં ભાગ લેવાની મંજૂરી મેળવવા માટે આ માત્ર પાત્રતાની શરતો હતી. ત્યારબાદ ઉમેદવારોએ પ્રાથમિક લેખિત પરીક્ષામાં હાજર થવાનું હતું. તે કુલ ૩૦૦ ગુણની હતી અને આગળની પસંદગી પ્રક્રિયામાં ભાગ લેવા ઉમેદવારોને ૫૦% અથવા તેથી વધુ ગુણ મેળવવા જરૂરી હતા. ત્યારબાદ ઉમેદવારોએ ૧૦૦ ગુણની શારીરિક પરીક્ષા આપવાની હતી. ફરીથી, ઉમેદવારને ઓછામાં ઓછા ૫૦% અથવા તેથી વધુ ગુણ મેળવવા જરૂરી હતા. અમારી સમક્ષ આ બાબત વિવાદાસ્પદ નથી કે પ્રાથમિક લેખિત પરીક્ષા અને શારીરિક પરીક્ષામાં પસંદગીનો ધોરણ બધા ઉમેદવારો માટે એકસરખો હતો. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, અનામત વર્ગના ઉમેદવારો માટે ધોરણમાં કોઈ ઘટાડો કરવામાં આવ્યો ન હતો. પ્રાથમિક લેખિત પરીક્ષા અને શારીરિક પરીક્ષા મુખ્ય લેખિત પરીક્ષામાં બેસવા માટેની પાત્રતા પરીક્ષાના સ્વરૂપની હતી. પ્રાથમિક લેખિત પરીક્ષા અને શારીરિક પરીક્ષામાં મેળવેલા ગુણ અંતિમ મેરીટ નક્કી કરવા માટે ગણવામાં આવવાના ન હતા. માત્ર તે જ ઉમેદવારો, જેઓ પ્રાથમિક લેખિત પરીક્ષા અને શારીરિક પરીક્ષામાં લાયક ઠર્યા હતા, તેઓ ૬૦૦ ગુણની મુખ્ય લેખિત પરીક્ષામાં બેસવા પાત્ર બનતા હતા. અગાઉ નોંધ્યા મુજબ, તેમાં બે પ્રશ્નપત્રો હતા – સામાન્ય હિન્દી, સામાન્ય જ્ઞાન અને માનસિક અભિરુચિ પરીક્ષા. જે ઉમેદવાર ૪૦% અથવા તેથી વધુ ગુણ મેળવે તેને લેખિત પરીક્ષામાં સફળ જાહેર કરવામાં આવવાનો હતો. ત્યારબાદ ઉમેદવારોએ ૭૫ ગુણના મુલાકાત પરીક્ષણમાં હાજર

થવાનું હતું. અંતિમ મેરીટ યાદી મુખ્ય લેખિત પરીક્ષા અને મુલાકાત પરીક્ષણમાં પ્રાપ્ત થયેલી ગુણવત્તાના આધારે તૈયાર થવાની હતી. આ રીતે તૈયાર થયેલી મેરીટ યાદીમાં આવનાર ઉમેદવારોને પસંદ થયેલા જાહેર કરવામાં આવવાના હતા. આ બાબતે સર્વસ્વીકૃત સ્થિતિ છે કે ૫૦૦૦૦ કરતાં વધુ ઉમેદવારો પ્રાથમિક લેખિત પરીક્ષામાં હાજર રહ્યા હતા. ૨૨.૯.૨૦૦૦ના રોજ પરિણામ જાહેર થતાં માત્ર ૩,૩૨૫ ઉમેદવારો સફળ ઠર્યા હતા. ત્યારબાદ ૨૯.૧૦.૨૦૦૦થી ૬.૧૧.૨૦૦૦ દરમિયાન લેવાયેલી શારીરિક પરીક્ષાએ સફળ ઉમેદવારોની સંખ્યા ઘટાડીને ૧૪૫૪ કરી દીધી. આ જ ૧૪૫૪ ઉમેદવારો ૨૯.૪.૨૦૦૧ના રોજ યોજાયેલી મુખ્ય લેખિત પરીક્ષામાં બેસ્યા હતા. પરિણામ જાહેર થતાં ૧૧૭૮ ઉમેદવારો સફળ જાહેર થયા હતા. લેખિત પરીક્ષામાં સફળ થયેલા ઉમેદવારોની ૧૮.૬.૨૦૦૧થી ૧.૭.૨૦૦૧ દરમિયાન મુલાકાત લેવામાં આવી હતી. ૬.૭.૨૦૦૧ના રોજ પ્રકાશિત થયેલા અંતિમ પરિણામમાં માત્ર ૧૦૦૬ ઉમેદવારોને સફળ જાહેર કરવામાં આવ્યા હતા.

૩૯. ઉપરોક્ત તથ્યોને ધ્યાનમાં લેતાં, અમારું વિચારપૂર્વકનું મત એવું છે કે ફી અથવા વચમાં છૂટછાટ આપવાથી અનામત વર્ગના ઉમેદવારોને સામાન્ય વર્ગના ઉમેદવારો સામે સ્પર્ધા કરવાની તકથી વંચિત કરવામાં આવશે એવી અપીલકર્તાઓની રજૂઆતનો કોઈ આધાર નથી. નોંધવા યોગ્ય છે કે પસંદગી પ્રક્રિયામાં અનામત વર્ગના ઉમેદવારોને કોઈ લાભ આપવામાં આવ્યો નહોતો. તમામ ઉમેદવારોને એક જ લેખિત પરીક્ષા આપવાની અને એક જ મુલાકાતનો સામનો કરવાની ફરજ હતી. તેથી સ્પષ્ટ છે કે ફી અને વચમાં આપવામાં આવેલી

છૂટછાટનો એકમાત્ર પરિણામ એટલો હતો કે અનામત વર્ગના કેટલાક ઉમેદવારો વિચારાધીન ક્ષેત્રમાં આવી શકે. વચમાં આપવામાં આવેલી છૂટછાટે અંતિમ ગુણક્રમ/પસંદગી યાદી તૈયાર કરતી વખતે અનામત વર્ગના ઉમેદવારોના પક્ષમાં કોઈ રીતે તુલા ઢાળી નહોતી. ભારતના બંધારણના કલમ ૧૪, ૧૫, ૧૬ અને ૩૮ને ધ્યાનમાં લેતાં, સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગોના ઉમેદવારોને ભોગવવી પડતી અગવડતાઓ દૂર કરવા રાજ્ય કાયદામાં યોગ્ય જોગવાઈઓ કરી શકે છે. અનામત એ ભારતના બંધારણની કલમ ૧૬(૧) હેઠળ ખાતરી આપવામાં આવેલ તકની સમાનતા હાંસલ કરવાનો એક ઉપાય છે. અનામત વર્ગના ઉમેદવારોને સ્પર્ધા કરવાની અને અનામતનો લાભ મેળવવાની સગવડ થાય તે માટે ફી અથવા વચમાં આપવામાં આવેલી છૂટછાટો અને રાહતો માત્ર અનામતને સહાયક ઉપાય છે. આવી છૂટછાટો અને રાહતો ઉમેદવારોને સામાન્ય વર્ગના ઉમેદવારોની સમકક્ષ સ્થિતિમાં મૂકે છે. ત્યારબાદ જ અનામત વર્ગના ઉમેદવારોના પક્ષમાં કોઈ વધુ છૂટછાટ આપ્યા વગર ઉમેદવારોની ગુણમૂલવણી નક્કી કરાય છે. આ અદાલતે ઈન્દ્રા સહાણી (ઉપરોક્ત)ના કેસમાં સ્વીકાર્યું છે કે અનામતની વિશાળ કલ્પનામાં મુખ્ય અનામત જોગવાઈને અસરકારક બનાવવા માટેની આકસ્મિક અને અનુગામી જોગવાઈઓનો પણ સમાવેશ થાય છે. ઈન્દ્રા સહાણી (ઉપરોક્ત)ના કેસમાં નીચે મુજબ નિરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું હતું:—

૭૪૩. ત્યારબાદ પ્રશ્ન ઊભો થાય છે કે અનુચિત ૧૬ની કલમ (૪) શું પછાત વર્ગોના હિતમાં અનામતના વિષયને સંપૂર્ણ રીતે આવરી લે છે. આ પ્રશ્નનો જવાબ આપીએ તે પહેલાં, "અનામત" અભિવ્યક્તિના અર્થ અને વ્યાપનું

પરીક્ષણ કરવું યોગ્ય રહેશે. તેનો અર્થ તે જે સંદર્ભમાં આવ્યો છે તેને ધ્યાનમાં રાખીને નિર્ધારિત કરવો પડે. સંબંધિત શબ્દો છે "નિયુક્તિઓ અથવા પદોના અનામત માટે કોઈપણ જોગવાઈ". પ્રશ્ન એ છે કે શું ઉક્ત શબ્દો માત્ર એક જ પ્રકારની જોગવાઈ, અર્થાત્ માત્ર અનામતને જ આવરી લે છે, અથવા તેઓ પ્રાધાન્ય, રાહત અને મુક્તિ જેવી વિશેષ જોગવાઈના અન્ય સ્વરૂપોને પણ સમાવે છે. અમારા મત મુજબ, અનામત વિશેષ જોગવાઈનું સર્વોચ્ચ સ્વરૂપ છે, જ્યારે પ્રાધાન્ય, રાહત અને મુક્તિ તેનાં હળવા સ્વરૂપો છે. બંધારણીય યોજના અને અનુચ્છેદ ૧૬ (૪) નો સંદર્ભ અમને એવો દૃષ્ટિકોણ સ્વીકારવા પ્રેરિત કરે છે કે અનામતની વિશાળ સંકલ્પના તેના વ્યાપમાં બધી પૂરક અને અનુસંગિક જોગવાઈઓ તથા શિથિલતાઓને સમાવે છે, નિશ્ચિતપણે વહીવટની કાર્યક્ષમતાના જતન કરવાની આવશ્યકતા સાથે સુસંગત રીતે—અનુચ્છેદ ૩૩૫ની ચેતવણી. રેલવે પ્રશાસન દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલી તથા કરમચારી સંઘના કેસમાં ઉદ્દેખિત વિવિધ રાહતો, મુક્તિઓ અને અન્ય ઉપાયો એ મુખ્ય અનામત જોગવાઈને કાર્યક્ષમ બનાવવા માટે, અર્થાત્ અનામત વર્ગના સભ્યો તેમની તરફેણમાં રહેલી અનામતની જોગવાઈનો સંપૂર્ણ લાભ લઈ શકે તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે, કરવામાં આવેલી પૂરક, આનુષંગિક અને અનુસંગિક જોગવાઈઓના ઉદાહરણો છે.....

૪૦. અમારા મતે, આ અવલોકનો અરજદારોના વતી શ્રી એલ.એન. રાવ અને ડૉ. રાજીવ ધવન દ્વારા કરવામાં આવેલી રજૂઆતોનો સંપૂર્ણ જવાબ છે.

૪૧. અમે વધુમાં આ વિચારપૂર્વકના મતના છીએ કે શ્રી રાવ અને ડૉ. ધવન દ્વારા કે.એલ. નરસિંહન (ઉપરોક્ત) ના કેસ પર મૂકાયેલ આધાર અયોગ્ય છે.

વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલે નીચેના અવલોકનો પર આધાર મૂક્યો હતો:—

પ.....માત્ર તે જ વ્યક્તિને, જેને પાત્રતાના માપદંડોમાં શિથિલતા આપવાના આધારે પ્રવેશ અથવા નિમણૂક પ્રાપ્ત થાય, અનામત ઉમેદવાર તરીકે ગણવી જોઈએ.

ઉપરોક્ત પંક્તિઓને સમગ્ર પરિચ્છેદથી અલગ કરીને વાંચી શકાતી નથી, જે નીચે મુજબ છે:—

પ.એવું નક્કી કરવામાં આવ્યું હતું કે લાયકાતો અથવા અનુભવ અંગે કોઈ પણ અરજદાર માટે, જેમાં દલિતો અને જનજાતિઓના ઉમેદવારોનો પણ સમાવેશ થાય છે, તપાસ સમિતિ દ્વારા કોઈ શિથિલતા ભલામણ કરવામાં આવશે નહીં. તેના અનુસંધાનમાં, વિશેષતા દર્શાવ્યા વિના ફેકલ્ટીના પદો અનામત રાખવામાં આવશે; જો દલિત અને જનજાતિના ઉમેદવારો ઉપલબ્ધ હોય અને યોગ્ય જણાય, તો તેમને અનામત ઉમેદવારો તરીકે ગણવામાં આવશે. જો કોઈ દલિત અને જનજાતિ ઉમેદવાર ઉપલબ્ધ ન મળે, તો તે પદ સામાન્ય ઉમેદવારોમાંથી ભરવામાં આવશે; અન્યથા અનામત પદને આગામી વર્ષ/જાહેરાત માટે આગળ ધપાવવામાં આવશે. કાયદાનું સ્થિર સિદ્ધાંત એ છે કે જો કોઈ દલિત અથવા જનજાતિ ઉમેદવાર સામાન્ય ઉમેદવાર તરીકે પોતાની પ્રતિભાના આધારે કોઈ અભ્યાસક્રમમાં પ્રવેશ માટે અથવા કોઈ પદ પર નિમણૂક માટે પસંદ થાય, તો તેને અનામત ઉમેદવાર તરીકે ગણવું નહીં. માત્ર તે જ વ્યક્તિ, જેને પાત્રતાના

માપદંડોમાં શિથિલતા મળવાને કારણે પ્રવેશ અથવા નિમણૂક મળે, તેને અનામત ઉમેદવાર તરીકે ગણાવી જોઈએ.

૪૨. આ અવલોકનોમાંથી સ્પષ્ટ થાય છે કે જો અનામત વર્ગનો ઉમેદવાર ગુણક્રમના આધારે પસંદ થાય, તો તેને અનામત વર્ગના ઉમેદવાર તરીકે ગણાવી શકાય નહીં. હાલના કેસમાં, અનામત વર્ગના ઉમેદવારોએ વયમાં છૂટછાટ અને ફી છૂટરૂપે જે રાહતો લીધી હતી, તેનો અંતિમ લેખિત પરીક્ષા અને મુલાકાતના આધારે પરસ્પર ગુણક્રમના નિર્ધારણ સાથે કોઈ સંબંધ નહોતો. ઉપરોક્ત ચુકાદાનું તત્ત્વતઃ અનુપાત વાસ્તવમાં એ મંજૂરી આપે છે કે અનામત વર્ગના ઉમેદવારોને ગુણક્રમના આધારે સામાન્ય વર્ગના ઉમેદવારોમાં સમાવેશ કરવામાં આવી શકે.

૪૩. અન્યથા પણ, કોઈ ચુકાદામાં થયેલાં અલગ પડતાં અવલોકનોનું માત્ર ઉદ્ધરણ કરવાથી તેને એ પૂર્વનિર્ણય તરીકે ગણાવી શકાય નહીં જે તે અવલોકન જે તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓમાં કરવામાં આવ્યું હતું તેમાંથી પર રાખીને. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય વિ. ધનવંતી દેવી અને અન્ય, ૧૯૯૬(૬) એસ.સી.સી. ૪૪ ના મામલામાં સમાન પ્રસ્તાવનું પરિચિંતન કરતાં, આ અદાલતે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:—

૯..... ચુકાદો આપતાં વખતે ન્યાયાધીશે જે કંઈ કહ્યું હોય તે બધું જ નઝીરરૂપ બનતું નથી. ન્યાયાધીશના નિર્ણયમાં પક્ષકારોને બંધનકારક એવી એકમાત્ર બાબત તે સિદ્ધાંત છે જેના આધાર પર મામલો નક્કી કરવામાં આવ્યો હોય, અને આ કારણસર કોઈ નિર્ણયનું વિશ્લેષણ કરીને તેમાંથી તેનો નિર્ણયનો

આધારભૂત સિદ્ધાંત અલગ પાડવો મહત્વપૂર્ણ બને છે. કોઈ નિર્ણય માત્ર તે જ બાબત માટે સત્તારૂપ હોય છે જે બાબતનો તે વાસ્તવમાં નિર્ણય કરે છે. નિર્ણયમાં સારભૂત બાબત તેનો નિર્ણયનો આધારભૂત સિદ્ધાંત છે; તેમાં સમાવિષ્ટ દરેક અવલોકન કે ચુકાદામાં કરાયેલા વિવિધ અવલોકનોમાંથી તર્કસંગત રીતે નીકળતા દરેક નિષ્કર્ષ નહીં. તેથી, ચુકાદામાંથી અહીં-ત્યાંનો કોઈ એક વાક્યખંડ ઉપાડી તેના પર આધાર રચવો લાભદાયક ઠરે તેમ નથી, કારણ કે નિર્ણયનો સાર તેનો નિર્ણયનો આધારભૂત સિદ્ધાંત છે, તેમાં આવેલા દરેક અવલોકન નહીં. ચુકાદામાં પ્રતિપાદિત કરાયેલો સિદ્ધાંત જ બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪૧ હેઠળ બંધનકારક કાયદો છે.

૪૪. ઓરિસ્સા રાજ્ય અને અન્ય વિ. એમ.ડી. ઇલ્લિયાસ, જે ૨૦૦૬(૧) એસ.સી.સી. ૨૭૫ માં અહેવાલિત છે, તે કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે નીચે મુજબ કાયદાનો પુનરુચ્ચાર કર્યો છે:—

૧૨..... પોતાના સમક્ષ રહેલા કેસની તથ્યપરિસ્થિતિનું અવલોકન કર્યા વિના કોઈ નિર્ણય પર આધાર રાખવો સ્પષ્ટપણે અનુમત્ય નથી. કોઈ નિર્ણય તેના પોતાના તથ્યોના આધારે જ દાખલો બને છે. દરેક કેસ પોતાની આગવી વિશેષતાઓ રજૂ કરે છે. ન્યાયાધીશ ચુકાદો આપતી વખતે જે કંઈ કહે તે બધું જ દાખલો રચતું નથી. કોઈ નિર્ણય તે વાસ્તવમાં જે નક્કી કરે છે તે માટે જ અધિકૃત માન્યતા ધરાવે છે. કોઈ નિર્ણયમાં જે તત્ત્વમૂલક હોય છે તે તેનો નિર્ધારક સિદ્ધાંત હોય છે, તેમાં મળતી દરેક ટિપ્પણી નહીં, તેમજ ચુકાદામાં કરાયેલ વિવિધ અવલોકનોમાંથી તર્કસર નીકળતું બધું પણ નહીં. અદાલત સમક્ષ રહેલા પ્રશ્નનો

જે કારણ અથવા સિદ્ધાંતના આધારે નિર્ણય કરવામાં આવ્યો હોય, તેની ઘોષણા જ માત્ર દાખલા તરીકે બંધનકારક બને છે. કોઈ કેસ જે બાબતનો સ્પષ્ટ નિર્ણય કરે છે, તે બાબત માટે જ તે દાખલો અને બંધનકારક હોય છે, તેનાથી વધુ માટે નહીં. ન્યાયાધીશે તેમના ચુકાદાઓમાં જે શબ્દો વાપરે છે, તે સંસદના અધિનિયમના શબ્દો હોય તેમ વાંચવાના નથી.

૪૫. હવે અમે ઉપરોક્ત સિદ્ધાંતોને ધ્યાનમાં રાખીને નરસિમ્હન કેસ (ઉપરોક્ત) માં પ્રતિપાદિત અનુપાતનું પરીક્ષણ કરી શકીએ. તા. ૧૬.૧૧.૧૯૯૦ના રોજ પોસ્ટ ગ્રેજ્યુએટ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ મેડિકલ એજ્યુકેશન એન્ડ રિસર્ચ (આગળ 'પીજીઆઈ' તરીકે ઉલ્લેખિત) દ્વારા આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસરના પદ પર ભરતી સંબંધિત જાહેરાત બહાર પાડવામાં આવી હતી; ૧૨ પદોમાંથી ૮ પદ અનુસૂચિત જાતિ માટે અનામત રાખવામાં આવ્યા હતા અને ૪ પદ અનુસૂચિત જનજાતિ માટે અનામત રાખવામાં આવ્યા હતા. ઉપલબ્ધ તમામ પદો અનામતના આધારે ભરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો હોવાથી, તેને પંજાબ અને હરિયાણા વડી અદાલત, ચંદીગઢ સમક્ષ બે રિટ અરજીઓમાં પડકારવામાં આવ્યા. બન્ને રિટ અરજીઓ માનનીય એકલ ન્યાયાધીશે મંજૂર કરી હતી. એવું ઠરાવવામાં આવ્યું કે વિવિધ વિષયક્ષેત્રોમાં આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસરનું પદ એકમાત્ર પદ કેડર છે; અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિ માટેની અનામત ૧૦૦% અનામત સમકક્ષ બને; અને અનુસંધાને તે અસંવિધાનિક છે. ઉક્ત રિટ અરજી ડોક્ટરલ કોર્સોમાં અને પી.એચ.ડી. કાર્યક્રમમાં પ્રવેશ સંબંધિત હતી. તે પણ માનનીય એકલ ન્યાયાધીશે આ આધારે મંજૂર કરી હતી કે ઉપરોક્ત કોર્સોમાં અનામતના

આધારે પ્રવેશ આપવાથી કાર્યક્ષમતા કમજોર બને છે અને શ્રેષ્ઠતાને હાનિકારક છે, તેથી તે અસંવિધાનિક બને છે. માનનીય એકલ ન્યાયાધીશના ચુકાદા અને આદેશો વિરુદ્ધ દાખલ થયેલી અપીલો વડી અદાલતે ફગાવી દીધી હતી. તેથી, આ અદાલતમાં ત્રણ અપીલો દાખલ કરવામાં આવી હતી. તેમાં સંકળાયેલા બે પ્રશ્નો હતા (એ) શું પીજીઆઈમાં વિવિધ વિષયક્ષેત્રોમાં આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસરના પદ પર નિમણૂકમાં અનામત ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૧૬(૧) નો ભંગ કરે છે; અને (બી) શું ડોક્ટરલ કોર્સોમાં અને પી.એચ.ડી. કાર્યક્રમોમાં પ્રવેશમાં અનામત હોઈ શકે. વિવિધ વિષયક્ષેત્રોમાં આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસરના અનેક પદોની જાહેરાત કરવામાં આવી હતી. તેમાં કોઈ વિવાદ ન હતો કે દરેક વિભાગમાં આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસરનું પદ એકમાત્ર પદ કેન્દ્ર હતું, પરંતુ તમામ વિષયક્ષેત્રોમાં સમાન વેતનધોરણ અને ગ્રેડ ધરાવતું હતું. આ બાબત પણ વિવાદિત ન હતી કે ભિન્ન વિશેષતા/અતિ-વિશેષતા ધરાવતા પદો માટે અલગ અને પરસ્પર ભિન્ન લાયકાતો નિર્ધારિત કરવામાં આવી હતી. પદો એક વિશેષતાથી બીજી વિશેષતા સુધી સ્થાનાંતરયોગ્ય પણ ન હતા, તેમ છતાં, પીજીઆઈએ અનામતના હેતુસર આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસરના તમામ પદોને આ આધારે એકત્રિત કર્યા હતા કે તેઓ સમાન વેતનધોરણમાં છે અને સમાન હોદ્દાનામ ધરાવે છે. વડી અદાલતે આ અદાલતના ચક્રધર પાસવાન (ડૉ.) વિ. સ્ટેટ ઓફ બિહાર (૧૯૯૮) ૨ એસ.સી.સી. ૨૧૪ માં આપેલા ચુકાદા પર આધાર રાખીને રિટ અરજી મંજૂર કરી હતી. ઉપરોક્ત ચુકાદામાં પ્રતિપાદિત અનુપાતને યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા વિ. માધવ, (૧૯૯૭) ૨ એસ.સી.સી. ૩૩૨ માં આપેલા ચુકાદાના આધારે અલગ

ગણવામાં આવ્યું હતું. ઉપરોક્ત ચુકાદાનું આ અદાલતની પાંચ ન્યાયાધીશોની વિશાળ પીઠ દ્વારા પોસ્ટ ગ્રેજ્યુએટ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ મેડિકલ એજ્યુકેશન એન્ડ રિસર્ચ, ચંદીગઢ વિ. ફેકલ્ટી એસોસિએશન એન્ડ અર્દર્સ (૧૯૯૮) ૪ એસ.સી.સી. ૧ કેસમાં પુનર્વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો. પુનર્વિચાર અરજીકર્તાઓ તરફથી એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે નરસિમ્હન કેસ (ઉપરોક્ત) નો ચુકાદો ટકી શકે તેમ નથી, કારણ કે માધવ કેસ (ઉપરોક્ત) માં આરતી રાય ચૌધરી વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા ૧૯૭૪ (૧) એસ.સી.સી. ૮૭ ના નિર્ણયમાં પ્રતિપાદિત અનુપાતની ખોટી મૂળવણી કરવામાં આવી હતી અને તે અનુપાત ખોટી રીતે દર્શાવવામાં આવ્યો હતો. બીજી તરફ, માનનીય સોલિસિટર જનરલે રજૂ કર્યું હતું કે માધવ કેસ (ઉપરોક્ત) માંનો ચુકાદો અત્યંત દૃઢ કારણો આપીને યોગ્ય સિદ્ધાંત દર્શાવે છે. તેથી, માધવ કેસ (ઉપરોક્ત) ના નિર્ણય તથા તે નિર્ણયનું અનુસરણ કરીને આપવામાં આવેલા અન્ય નિર્ણયો સામે કોઈ હસ્તક્ષેપ જરૂરી નથી. પરસ્પર વિરુદ્ધ રજૂઆતો પર વિચારણા કર્યા પછી, નીચે મુજબ નોંધવામાં આવ્યું હતું:—

"૨૯. માધવ કેસમાં, રોસ્ટરની ફરતી પદ્ધતિ દ્વારા એકલ પદવાળા કેડરમાં પણ પાછળ પડેલા વર્ગો માટે અનામત રાખી શકાય છે તે દૃષ્ટિકોણના સમર્થનમાં આરતી રાય ચૌધરી કેસમાં બંધારણીય ખંડપીઠના નિર્ણય પર આધાર રાખવામાં આવ્યો છે. અમે અગાઉથી જ સૂચવ્યું છે કે આરતી કેસમાં બંધારણીય ખંડપીઠે એવું નિર્ધારિત કર્યું નહોતું કે એકલ પદવાળા કેડરમાં રોસ્ટર બિંદુની મદદથી અનામત શક્ય છે. આરતી કેસમાં અદાલતે રોસ્ટર બિંદુની લાગુ પડતરની

વિચારણા પદોની બહુવિધતાના સંદર્ભમાં કરી હતી અને તે સંદર્ભમાં રોસ્ટરની ફરતી પદ્ધતિને બંધારણીય ખંડપીઠે માન્ય રાખી હતી. આરતી કેસમાં બંધારણીય ખંડપીઠે બાલાજી કેસ અને દેવદાસન કેસમાં બંધારણીય ખંડપીઠના પૂર્વવર્તી નિર્ણયોના આધાર પર આ વાત સંપૂર્ણપણે સ્પષ્ટ કરી હતી કે ૧૦૦% અનામત માન્ય નહોતું અને કોઈપણ પરિસ્થિતિમાં ૫૦%થી વધુ અનામત રાખી શકાય તેમ નહોતું. આરતી રાય ચૌધરી કેસમાં જે પરિપત્રના આધારે નિમણૂક કરવામાં આવી હતી, તે પરિપત્રમાં પણ દેવદાસન કેસના નિર્ણય અનુસાર સુધારો કરવામાં આવ્યો હતો. તેથી, આરતી કેસમાં બંધારણીય ખંડપીઠે એકલ પદવાળા કેડરમાં અનામતને માન્ય રાખી હતી એવું મૂળાધાર જ ખોટું છે, અને માધવ કેસમાં થયેલી આવી ખોટી માન્યતા આરતી રાય ચૌધરી કેસના નિષ્કર્ષના ભ્રમપૂર્ણ વાંચનને કારણે ઊભી થઈ છે. એટલું પણ સૂચવવું યોગ્ય છે કે આર.કે. સભરવાલ કેસમાં બંધારણીય ખંડપીઠનો અનુવર્તી નિર્ણય પણ એ આધાર પર આગળ વધ્યો હતો કે રોસ્ટરમાં અનામત ત્યારે જ કાર્યરત થઈ શકે જ્યારે કેડરમાં પદોની બહુવિધતા હોય. સભરવાલના નિર્ણયમાં આ પણ સૂચવવામાં આવ્યું છે કે કેડરમાંનું પદ અને ખાલી જગ્યાઓ એકબીજાથી ભિન્ન છે.

૪૬. ઉપરોક્તમાંથી સ્પષ્ટ થાય છે કે જેના આધારે માધવ કેસનો નિર્ણય કરવામાં આવ્યો હતો તે મૂળ આધાર જ ભૂલભર્યો હોવાનું માનવામાં આવ્યું છે. ત્યારબાદ ફરો ૩૦ માં વધુમાં અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે કે "એવું પણ જણાય છે કે ઈન્દ્રા સહાની કેસમાં આપેલ નિર્ણયની પણ માધવ નિર્ણયમાં યોગ્ય રીતે

મૂળવણી કરવામાં આવી નથી." ચુકાદાનું નિષ્કર્ષ ફરો ૩૭ માં નીચે મુજબ આપવામાં આવ્યું છે:—

૩૭. તેથી, ચક્રધર કેસમાં લેવાયેલો આ દૃષ્ટિકોણ અમે મંજૂર કરીએ છીએ કે એકલ પદ સંવર્ગમાં કોઈપણ અનામત હોઈ શકતી નથી અને માધવ કેસ, બૃજ લાલ ઠાકુર કેસ તથા બાગેશ્વરી પ્રસાદ કેસમાં એકલ પદ સંવર્ગમાં સીધી રીતે અથવા રોસ્ટર પોઈન્ટના પરિભ્રમણની રીત દ્વારા અનામતને યથાવત્ રાખતા આપવામાં આવેલા તર્કોને અમે મંજૂર કરતાં નથી. તદનુસાર, પોસ્ટ ગ્રેજ્યુએટ ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ મેડિકલ એજ્યુકેશન એન્ડ રિસર્ચ, ચંડીગઢના કેસમાં પડકારવામાં આવેલ નિર્ણય, તેથી, મંજૂર કરવામાં આવે છે અને સિવિલ અપીલ નં. ૩૧૭૫ ઓફ ૧૯૯૭ માં તા. ૨.૫.૧૯૯૭નો આપવામાં આવેલ ચુકાદો રદ કરવામાં આવે છે.

૪૭. નરસિંહન કેસ (ઉપરોક્ત) માં ચુકાદો અને કારણદર્શન માધવ કેસ (ઉપરોક્ત) ના કારણદર્શન પર આધારિત હોવાથી, અમે અપીલકર્તાઓ તરફથી વિદ્વાન વકીલ દ્વારા કરાયેલ આ રજૂઆતો સ્વીકારી શકતા નથી કે ઉપરોક્ત ચુકાદામાં આપેલ કારણદર્શન હજુ યથાવત્ છે, માત્ર એટલા માટે કે ત્રણ અપીલોમાંથી ફક્ત એક જ અપીલમાં પુનર્વિચાર અરજી દાખલ કરવામાં આવી હતી. નરસિંહન કેસ (ઉપરોક્ત) નો ચુકાદો રદ કરવામાં આવ્યો હોવાથી, વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલની આ રજૂઆતો પણ અમે સ્વીકારી શકતા નથી કે તે કારણદર્શન હજુ પણ નઝીર તરીકે બંધનકારક રહેશે.

૪૮. ડૉ. પ્રીતી શ્રીવાસ્તવ, ભારતી વિદ્યાપીઠ અને ગોપાલ ડી. તીર્થાણી તથા અન્યના કેસોમાં (ઉપરોક્ત) આવેલા ચુકાદાનો માત્ર ઉલ્લેખ કરવાથી નરસિંહન કેસમાં (ઉપરોક્ત) અપનાવવામાં આવેલ તર્ક અને નિર્ણાયક સિદ્ધાંત ફરી માન્ય ઠરી શકતા નથી, કારણ કે ફેકલ્ટી એસોસિએશન કેસમાં (ઉપરોક્ત) વિશાળ પીઠ દ્વારા તેને વિશેષરૂપે રદ કરવામાં આવ્યો છે. તેથી, અમારો એવો અભિપ્રાય છે કે નરસિંહન કેસમાં (ઉપરોક્ત) કરાયેલા અવલોકનો પર રાખવામાં આવેલ આધાર સંપૂર્ણપણે ભ્રામક છે.

૪૯. કોઈ પણ પરિસ્થિતિમાં વર્તમાન અપીલોમાં સમગ્ર મુદ્દો, ઉપર નોંધાયેલા વિવિધ ચુકાદાઓમાં પ્રતિપાદિત કાયદાના સામાન્ય સિદ્ધાંતોના આધારે નક્કી કરવાની આવશ્યકતા નથી. આ બાબતોમાં, અમારો સંબંધ ૧૯૯૪ના અધિનિયમ, ૨૫.૦૩.૧૯૯૪ તારીખના સૂચનો અને ૨૬.૨.૧૯૯૯ તારીખના શાસન આદેશની વ્યાખ્યા સાથે છે. અહીંનો વિવાદ આ મર્યાદિત પ્રશ્નની આસપાસ કેન્દ્રિત છે કે, કોઈ ઓબીસી ઉમેદવાર, જેણે અનામત વર્ગના ઉમેદવાર તરીકે પોતાની પસંદગીનો વિકલ્પ વાપરીને અરજી કરી હોય અને તેથી અનામત ખાલી જગ્યા સામે વિચારણા માટે પાત્ર બન્યો હોય, તે/તેણી સામાન્ય વર્ગના છેલ્લા ઉમેદવાર કરતાં વધુ ગુણ મેળવે તો શું તેને અનામત વિનાની ખાલી જગ્યા સામે પણ વિચારવામાં આવી શકે?

૫૦. રાજ્ય વિધાનમંડળે યુપી જાહેર સેવા (અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે અનામત) અધિનિયમ, ૧૯૯૩ (જેને અહીંથી આગળ ‘૧૯૯૩નો અધિનિયમ’ તરીકે ઉલ્લેખવામાં આવશે) અમલમાં મૂક્યો. તેને ટૂંક

સમયમાં જ યુપી જાહેર સેવાઓ (અનુસૂચિત જાતિઓ, અનુસૂચિત જનજાતિઓ અને અન્ય પછાત વર્ગો માટે અનામત) ઓર્ડિનન્સ, ૧૯૯૪ દ્વારા બદલી દેવામાં આવ્યો. તેનું ઉદ્દેશ્ય અનુસૂચિત જાતિઓ, અનુસૂચિત જનજાતિઓ અને ઓબીસી માટે એક વ્યાપક કાયદાકીય જોગવાઈ પ્રદાન કરવાનો હતો. આ ઓર્ડિનન્સને ૧૯૯૪ના અધિનિયમ દ્વારા બદલવામાં આવ્યો, જે ૧૧.૧૨.૧૯૯૩થી અમલમાં આવ્યો. આ અધિનિયમની કલમ ૨ (સી) માં ‘જાહેર સેવા અને પદો’ ની વ્યાખ્યા રાજ્યના કારોબાર સાથે સંબંધિત સેવા અને પદ તરીકે કરવામાં આવી છે અને તેમાં સ્થાનિક સત્તામંડળ, સહકારી સંસ્થાઓ, કાયદાકીય સંસ્થાઓ, સરકારી કંપનીઓ, તેમજ રાજ્ય સરકારની માલિકીની અને નિયંત્રણ હેઠળની શૈક્ષણિક સંસ્થાઓની સેવાઓ અને પદોનો પણ સમાવેશ થાય છે. તેમાં એવા તમામ પદોનો પણ સમાવેશ થાય છે, જેમના સંબંધમાં અધિનિયમના પ્રારંભ સમયે સરકારના આદેશો દ્વારા અનામત લાગુ પડતી હતી. ૧૯૯૪ના અધિનિયમની કલમ ૩ અનુસૂચિત જાતિઓ, અનુસૂચિત જનજાતિઓ અને અન્ય પછાત વર્ગોના હિતમાં અનામત અંગે જોગવાઈ કરે છે. ૧૯૯૪ના અધિનિયમની કલમ ૩ નીચે મુજબ જોગવાઈ કરે છે:—

"૩. અનુસૂચિત જાતિઓ, અનુસૂચિત જનજાતિઓ અને અન્ય પછાત વર્ગોના હિતમાં અનામત—

(૧) જાહેર સેવાઓ અને પદોમાં, સીધી ભરતીના તબક્કે, ઉપકલમ (૫) માં ઉલ્લેખિત રોસ્ટર અનુસાર જે ખાલી જગ્યાઓ પર ભરતી કરવાની હોય, તેમાં અનુસૂચિત જાતિઓ, અનુસૂચિત જનજાતિઓ અને નાગરિકોના અન્ય પછાત

વર્ગોને સંબંધિત વ્યક્તિઓના હિતમાં નીચે દર્શાવેલ ટકાવારીની ખાલી જગ્યાઓ અનામત રાખવામાં આવશે.

(એ) અનુસૂચિત જાતિઓના કિસ્સામાં એકવીસ ટકા;

(બી) અનુસૂચિત જનજાતિઓના કિસ્સામાં બે ટકા;

(સી) અન્ય પછાત વર્ગોના કેસમાં સત્તાવીસ ટકા;

નાગરિકોના વર્ગો

પરંતુ એ શરતે કે ખંડ (સી) હેઠળનું અનામત, અનુસૂચિ ૨ માં નિર્દિષ્ટ નાગરિકોના અન્ય પછાત વર્ગોની શ્રેણી પર લાગુ પડશે નહીં.

(૨) જો, ભરતીના કોઈપણ વર્ષ અંગે પણ, ઉપકલમ (૧) હેઠળ વ્યક્તિઓની કોઈપણ શ્રેણી માટે અનામત રાખવામાં આવેલી કોઈ ખાલી જગ્યા અપૂર્ણ રહે, તો એવી ખાલી જગ્યા તે શ્રેણીને સંબંધિત વ્યક્તિઓમાંથી ભરવા માટે જરૂરી માનવામાં આવે એટલી વાર, પરંતુ ત્રણથી વધુ નહીં, વિશેષ ભરતી કરવામાં આવશે.

(૩) જો ઉપકલમ (૨) માં ઉલ્લેખિત ત્રીજી આવી ભરતીમાં અનુસૂચિત જનજાતિઓના એવા યોગ્ય ઉમેદવારો, જેઓ માટે જગ્યા અનામત રાખવામાં આવી છે, તે જગ્યા ભરવા માટે ઉપલબ્ધ ન હોય, તો એવી જગ્યા અનુસૂચિત જાતિઓના વ્યક્તિઓ દ્વારા ભરવામાં આવશે.

(૪) જ્યાં, યોગ્ય ઉમેદવારો ઉપલબ્ધ ન હોવાને કારણે ઉપકલમ (૧) હેઠળ આરક્ષિત ખાલી જગ્યાઓમાંથી કોઈ ખાલી જગ્યા ઉપકલમ (૨) માં ઉલ્લેખિત વિશેષ ભરતી પછી પણ ભરાઈ ન રહે, ત્યાં તેને આગામી વર્ષમાં, જે જુલાઈની

પ્રથમ તારીખથી શરૂ થાય છે અને જેમાં ભરતી કરાવવાની હોય છે, આગળ ધપાવી શકાય, એ શરતે કે તે વર્ષમાં ઉપકલમ (૧) માં ઉલ્લેખિત વ્યક્તિઓની તમામ શ્રેણીઓ માટેની ખાલી જગ્યાઓનું કુલ આરક્ષણ કુલ ખાલી જગ્યાઓના એકાવન ટકા કરતાં વધુ ન હોય.

(૫) રાજ્ય સરકાર ઉપકલમ (૧) હેઠળના અનામતનો અમલ કરવા માટે, જાહેરિત આદેશ દ્વારા, એક રોસ્ટર બહાર પાડશે, જે પૂર્ણપણે વપરાઈ ન જાય ત્યાં સુધી સતત અમલમાં રાખવામાં આવશે.

(૬) ઉપકલમ (૧) માં ઉલ્લેખિત કોઈપણ શ્રેણીના વ્યક્તિને સામાન્ય ઉમેદવારો સાથેની ખુદ્દી સ્પર્ધામાં લાયકાતના આધારે પસંદગી મળે, તો તેને ઉપકલમ (૧) હેઠળ તેવી શ્રેણી માટે અનામત રાખવામાં આવેલી ખાલી જગ્યાઓ સામે ગોઠવવામાં આવશે નહીં.

(૭) જો આ અધિનિયમના પ્રારંભની તારીખે બઢતી દ્વારા ભરવાના પદો પર નિમણૂક માટે સરકારના આદેશો હેઠળ અનામત અમલમાં હતી, તો આવા સરકારના આદેશો તેમાં ફેરફાર કરવામાં ન આવે અથવા તેઓ રદ કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી લાગુ રહેતા રહેશે."

૧૯૯૪ ના અધિનિયમની કલમ ૮ નીચે મુજબ છે:—

"૮.રિચાયત અને શિથિલતા—

(૧) રાજ્ય સરકાર કલમ ૩ ની ઉપકલમ (૧) માં ઉલ્લેખિત વ્યક્તિઓની શ્રેણીઓના હિતમાં, આદેશ દ્વારા, કોઈપણ સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષા અથવા મુલાકાત

માટેની ફી અંગે એવી છૂટછાટો અને મહત્તમ વયમર્યાદામાં એવી શિથિલતા આપી શકશે, જે તે જરૂરી માને.

(૨) આ અધિનિયમના પ્રારંભની તારીખે અમલમાં રહેલા, રાહતો અને શિથિલતાઓ બાબતના, જેમાં કોઈપણ સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષા અથવા મુલાકાત માટેની ફીમાં રાહત તથા ઉચ્ચતમ વયમર્યાદામાં શિથિલતા અને ઉપકલમ (૧) માં ઉલ્લેખિત વ્યક્તિઓના વર્ગોના હિતમાં સીધી ભરતી અને બઢતીમાં અનામત સંબંધિત આદેશોનો સમાવેશ થાય છે, અને જે આ અધિનિયમની જોગવાઈઓ સાથે અસંગત નથી, તેવા સરકારના આદેશો, પરિસ્થિતિ મુજબ, તેઓમાં ફેરફાર કરવામાં ન આવે અથવા તેઓ રદ કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી લાગુ રહેશે."

૫૧. અનુસૂચિ ૨ માં એવી વ્યક્તિઓની શ્રેણીની યાદી આપવામાં આવી છે જેમને કલમ ૩(૧) હેઠળનું અનામત ઉપલબ્ધ રહેશે નહીં, કારણ કે તેઓ સામાન્ય રીતે "ક્રીમી લેયર" તરીકે ઓળખાતી વ્યક્તિઓની શ્રેણીમાં આવે છે. કલમ ૩(૧)નું અવલોકન કરતાં સ્પષ્ટ થાય છે કે તેમાં દર્શાવેલ શ્રેણીઓના પક્ષે સીધી ભરતીના તબક્કે અનામતની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. આ અપીલોમાં પક્ષકારો વચ્ચેનો વિવાદ ૧૯૯૪ના અધિનિયમની કલમ ૩ની ઉપકલમ (૬) અને કલમ ૮ સુધી મર્યાદિત છે. શ્રી રાવ અને ડૉ. રાજીવ ધવન દ્વારા જોરદાર દલીલ કરવામાં આવી હતી કે ૧૯૯૪ના અધિનિયમની કલમ ૩(૬) અનામત શ્રેણીના એવા ઉમેદવારોને, જેમણે અનામત શ્રેણીના ઉમેદવાર તરીકે અરજી કરી હોય, સામાન્ય શ્રેણીની ખાલી જગ્યાઓ સામે સમાયોજિત કરવાની મંજૂરી આપતી નથી. વૈકલ્પિક રીતે, વિદ્વાન વકીલે રજૂ કર્યું હતું કે ઓછામાં ઓછા

એવા અનામત શ્રેણીના ઉમેદવારો, જેમણે અનામત શ્રેણીના ઉમેદવારોને ઉપલબ્ધ વયમાં શિથિલતાનો લાભ લઈને પરીક્ષામાં હાજરી આપી હોય, તેમને સામાન્ય શ્રેણીના ઉમેદવારો સાથે ખુદ્દી સ્પર્ધામાં સમકક્ષ રીતે સ્પર્ધા કરી હોવાનું કહી શકાય નહીં, અને તેથી, તેમને સામાન્ય શ્રેણીના ઉમેદવારો માટે નિર્ધારિત ખાલી જગ્યાઓ સામે સમાયોજિત કરી શકાય નહીં. અમારો વિચારપૂર્વકનો મત છે કે ૧૯૯૪ના અધિનિયમની કલમ ૮ના વ્યાપમાં આવતી છૂટછાટોને લેખિત પરીક્ષામાં પાત્રતા હાંસલ કરવા માટે નિર્ધારિત ધોરણમાં શિથિલતા કહી શકાય નહીં. કલમ ૮ સ્પષ્ટપણે જોગવાઈ કરે છે કે રાજ્ય સરકાર સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષા અથવા મુલાકાતમાં ફી અંગે છૂટછાટ તથા ઉચ્ચતમ વયમર્યાદામાં શિથિલતાની જોગવાઈ કરી શકે. ૧૯૯૪નો અધિનિયમ અમલમાં આવ્યા પછી તરત જ સરકારે ઉત્તર પ્રદેશની જાહેર સેવાઓમાં અનુસૂચિત જાતિ, અનુસૂચિત જનજાતિ અને અન્ય પાછળ પડેલા વર્ગો માટેના અનામત વિષયક રપ.૦૩.૧૯૯૪ તારીખના સૂચનો બહાર પાડ્યા હતા. આ સૂચનોમાં, અન્ય બાબતો ઉપરાંત, નીચે મુજબ જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી:—

૪. જો અનામત વર્ગોને સંબંધિત કોઈ વ્યક્તિ સામાન્ય ઉમેદવારો સાથે ખુદ્દી સ્પર્ધામાં મેરીટના આધારે પસંદ થાય, તો તેને અનામત વર્ગ સામે સમાયોજિત કરવામાં આવશે નહીં, એટલે કે, તેને અનામત ન રાખેલી ખાલી જગ્યાઓ સામે સમાયોજિત થયેલ માનવામાં આવશે. તેણે અનામત વર્ગને ઉપલબ્ધ કોઈ સુવિધા અથવા છૂટછાટ (જેમ કે વયમર્યાદામાં છૂટછાટ) નો લાભ લીધો હોય તે બાબત અગત્યની ગણાશે નહીં.

પર. ઉપરોક્ત પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે વયમર્યાદામાં આપવામાં આવેલી છૂટછાટનો હેતુ માત્ર એટલો જ છે કે અનામત વર્ગના ઉમેદવારને સામાન્ય વર્ગના ઉમેદવાર સાથે, બધી અન્ય બાબતો સમાન હોય ત્યારે, સ્પર્ધા કરવા સક્ષમ બનાવવો. રાજ્યએ વય અને ફીમાં આપવામાં આવેલી છૂટછાટને પસંદગી માટેના ધોરણમાં, એટલે કે પસંદગી પરીક્ષામાં ઉમેદવારની પ્રતિભા આધારિત ધોરણમાં, છૂટછાટ તરીકે ગણેલી નથી; અર્થાત મુખ્ય લેખિત પરીક્ષા પછી મુલાકાત. તેથી, આવી છૂટછાટો અનામત વર્ગના ઉમેદવારને સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષામાં પ્રતિભાના આધારે સામાન્ય વર્ગના ઉમેદવાર તરીકે વિચારણા મેળવવાના અધિકારથી વંચિત કરી શકતી નથી. કલમ ૮ ની ઉપકલમ (૨) માં વધુમાં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે, અધિનિયમ અમલમાં આવ્યાના પ્રારંભ સમયે રિયાયતો અને છૂટછાટો સંબંધિત, જેમાં ઉચ્ચતમ વયમર્યાદામાં છૂટછાટ પણ સમાવેશ થાય છે, અને જે અધિનિયમ સાથે અસંગત નથી એવા અમલમાં રહેલા સરકારી આદેશો, જ્યાં સુધી તેમાં ફેરફાર કે રદ ન કરવામાં આવે ત્યાં સુધી, અમલમાં રહેશે. અપીલકર્તાઓના વિદ્વાન વકીલે રજૂ કર્યું હતું કે વર્તમાન અપીલોમાં મુદ્દો માત્ર વયછૂટછાટનો છે અને અન્ય કોઈ રિયાયતનો નથી. કલમ ૩ (૬) અથવા કલમ ૮ ની બંધારણીય માન્યતા અમારી સમક્ષ પડકારવામાં આવી નથી. અરજદારો/અપીલકર્તાઓ તરફથી વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ દ્વારા માત્ર એટલું રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું કે વયછૂટછાટથી અનામત વર્ગના ઉમેદવારને અયોગ્ય લાભ મળે છે. તેઓ વધુ અનુભવી હોય છે અને તેથી ૨૧ થી ૨૫ વર્ષની વય ધરાવતા સામાન્ય વર્ગના ઉમેદવારો કરતાં આગળ નીકળી જાય છે. અમારી સમક્ષ આ

બાબત વિવાદિત નથી કે વચ્છૂટછાટ માત્ર અનુસૂચિત જાતિ, અનુસૂચિત જનજાતિ અને અન્ય પછાત વર્ગોના સભ્યોને જ નહીં, પરંતુ સ્વાતંત્ર્ય સેનાનીઓના આશ્રિતોને પણ આપવામાં આવે છે. આવી વચ્છૂટછાટ ભૂતપૂર્વ સૈનિકોને પણ સેનામાં આપવામાં આવેલી સેવાની અવધિ જેટલી, અને તેના ઉપરાંત ત્રણ વર્ષ જેટલી આપવામાં આવે છે. હકીકતમાં, ભૂતપૂર્વ સૈનિકોના કેસમાં શૈક્ષણિક લાયકાત માત્ર ઈન્ટરમિડિયેટ અથવા સમકક્ષ છે, જ્યારે સામાન્ય વર્ગના ઉમેદવારો માટે સ્નાતક હોવું આવશ્યક છે. અમારી સમક્ષ આ બાબત પણ સ્વીકારવામાં આવી છે કે ભૂતપૂર્વ સૈનિકો માત્ર તેમની પોતાની શ્રેણીમાં જ નહીં, પરંતુ સામાન્ય વર્ગના ઉમેદવારો સાથે પણ સ્પર્ધા કરે છે. ભૂતપૂર્વ સૈનિકોને આપવામાં આવેલી વચ્છૂટછાટ અંગે કોઈપણ અપીલકર્તા/અરજદારે કોઈ ફરિયાદ કરી નથી. તે જ રીતે, જો સ્વાતંત્ર્ય સેનાનીઓના આશ્રિતો સામાન્ય વર્ગના અંતિમ ઉમેદવાર કરતાં વધુ ગુણ મેળવે, તો તેઓ પણ સામાન્ય વર્ગમાં સ્પર્ધા કરવા સ્વતંત્ર છે. તેથી, અપીલકર્તાઓના વિદ્વાન વકીલની આ દલીલમાં અમને ખાસ તત્ત્વ જણાતું નથી કે વચ્છૂટછાટથી સામાન્ય વર્ગના હિતના ભોગે અનામત વર્ગના પક્ષે “સ્થિતિ વાંકીઘેલી” બને છે. અમારા મત મુજબ, વચ્છૂટછાટ કોઈપણ રીતે “સમાન સ્પર્ધાત્મક અવસરનું સમતલ ક્ષેત્ર” બગાડતી નથી. અપીલકર્તાઓના વિદ્વાન વકીલની આ રજૂઆત સ્વીકારવી શક્ય નથી કે વચ્છૂટછાટ અથવા ફીમાં રિયાયત ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૬ (૧) નો કોઈપણ રીતે ભંગ કરે છે. આ રિયાયતો ઉમેદવારને સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષામાં ઉપસ્થિત થવા માટેની પાત્રતા સંબંધિત જોગવાઈઓ છે.

જ્યારે આ રિયાયતોનો લાભ લેવામાં આવે છે, ત્યારે ખુદી સ્પર્ધા હજી શરૂ થઈ હોતી નથી. તે ત્યારે શરૂ થાય છે જ્યારે પાત્રતાની શરતો, એટલે કે લાયકાત, વય, પ્રારંભિક લેખિત પરીક્ષા અને શારીરિક પરીક્ષા પૂર્ણ કરનાર તમામ ઉમેદવારોને મુખ્ય લેખિત પરીક્ષામાં બેસવાની મંજૂરી આપવામાં આવે છે. વયછૂટછાટ અને ફીમાં રિયાયત દ્વારા અનામત વર્ગના ઉમેદવારોને માત્ર વિચારણાના ક્ષેત્રમાં લાવવામાં આવે છે, જેથી તેઓ પ્રતિભાના આધારે ખુદી સ્પર્ધામાં ભાગ લઈ શકે. એકવાર ઉમેદવાર લેખિત પરીક્ષામાં ભાગ લે છે, ત્યાર પછી ઉમેદવાર કયા વર્ગનો છે તે અગત્યનું રહેતું નથી. પાત્ર જાહેર કરાયેલા તમામ ઉમેદવારોએ પ્રારંભિક પરીક્ષા તેમજ શારીરિક પરીક્ષામાં ભાગ લીધો હતો. ત્યારબાદ જ સફળ ઉમેદવારોને ખુદી સ્પર્ધામાં ભાગ લેવા મંજૂરી આપવામાં આવી હતી.

પ૩. શ્રી રાવે સૂચન કર્યું હતું કે કલમ ૩(૬) એ સુનિશ્ચિત કરે છે કે ખુદી સ્પર્ધામાં સમાન સ્પર્ધાત્મક અવકાશ ઉપલબ્ધ રહે. જોકે, કલમ ૮ સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષા અથવા મુલાકાત માટેની ફી બાબતે છૂટછાટ તથા મહત્તમ વયમર્યાદામાં શિથિલતા આપીને તે સમાન સ્પર્ધાત્મક અવકાશને નીચું કરે છે. અમે ઉપરોક્ત રજૂઆત સ્વીકારી શકતા નથી. કલમ ૩(૬) સ્પષ્ટ અને નિર્વિવાદ છે. તે સ્પષ્ટપણે જોગવાઈ કરે છે કે અનામત વર્ગનો એવો ઉમેદવાર, જે સામાન્ય વર્ગના ઉમેદવારો સાથે ખુદી સ્પર્ધામાં ગુણાધારે પસંદ થાય, તેને અનામત ખાલી જગ્યાઓ સામે સમાયોજિત કરવામાં આવશે નહીં. કલમ ૩(૧), ૩(૬) અને કલમ ૮ પરસ્પર સંકળાયેલી છે. કલમ ૩(૬) માં આવેલ "ખુદી સ્પર્ધા"

શબ્દપ્રયોગ સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે કે તમામ પાત્ર ઉમેદવારોનું મૂલવણું એકસરખા માપદંડના આધારે થવું આવશ્યક છે. અમે અગાઉ જ નોંધ્યું છે કે તમામ ઉમેદવારો, તેઓ જે કોઈ વર્ગના હોય તે છતાં, સમાન પસંદગી માપદંડને આધીન રાખવામાં આવ્યા હતા. તેઓ બધાએ પ્રારંભિક લેખિત પરીક્ષા અને શારીરિક પરીક્ષણમાં ભાગ લીધો હતો, ત્યારબાદ મુખ્ય લેખિત પરીક્ષા અને મુલાકાત લેવામાં આવી હતી. પરિસ્થિતિ એવી હોવાથી, અરજદારો/અપીલકર્તાઓના વિદ્વાન વકીલની આ રજૂઆત અમે સ્વીકારી શકતા નથી કે વચમાં શિથિલતાનો લાભ લીધેલા અનામત વર્ગના ઉમેદવારો ખુદા વર્ગની બેઠકો સામે સમાયોજિત થવા માટે અયોગ્ય ઠરે છે. કદાચ વધુ ગૂંચવણ ટાળવા માટે જ ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્યએ અધિનિયમની વિવિધ જોગવાઈઓના પાલનને સુનિશ્ચિત કરવા માટે ૨૫.૩.૧૯૯૪ ના રોજ દિશાનિર્દેશો બહાર પાડ્યા હતા. કોઈ અધિકારી દ્વારા પાલન ન કરવું હકીકતમાં દંડનીય બનાવવામાં આવ્યું હતું, અને તે માટે ત્રણ મહિના સુધીના કારાવાસની સજા થઈ શકતી હતી.

૫૪. ઉપરોક્તને ધ્યાનમાં લેતા, જનરલ કેટેગરીના ઉમેદવારો દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી અપીલો કોઈ પણ તત્ત્વ વિના છે અને તેથી, નામંજૂર કરવામાં આવે છે.

૫૫. અનુમતિ મંજૂર કરવામાં આવે છે. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય દ્વારા દાખલ કરાયેલ અપીલમાં એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે મહિલાઓ માટે અનામત સામાન્ય વર્ગની ૬૭ જગ્યાઓ સામે માત્ર ૧૫ લાયક ઉમેદવારો ઉપલબ્ધ હતા. તેમનો વિધિવત્ પસંદગી કરવામાં આવી હતી. બાકીની ૫૨ જગ્યાઓ, જે ખાલી

રહી ગઈ હતી, તા. ૨૬.૦૨.૧૯૯૯ ના શાસકીય આદેશ અનુસાર પુરુષ ઉમેદવારોમાંથી ભરવામાં આવી હતી. તેથી, સામાન્ય વર્ગમાં કોઈ ખાલી જગ્યા બાકી રહી નહોતી. પરિણામે, ઉપરોક્ત શાસકીય આદેશના વિરુદ્ધ પર ખાલી જગ્યાઓ આગળ ધપાવવામાં આવી હોવાનું નિષ્કર્ષે પહોંચવામાં વિભાગીય ખંડપીઠે ભૂલ કરી હતી. વધુમાં એવી પણ રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશે અપીલકર્તાઓને ઉપરોક્ત પસંદગીમાંથી ૨% રમતગમત કોટામાંથી બહાર રાખવામાં આવેલી ખાલી જગ્યાઓ ભરવા અંગે દિશાનિર્દેશ આપી ભૂલ કરી હતી. અપીલકર્તાઓના જણાવ્યા મુજબ, જાહેરાતમાં સ્પષ્ટપણે ઉદ્દેશ કરવામાં આવ્યો હતો કે રમતગમત કોટાની જગ્યાઓ અલગથી ભરવામાં આવશે. તેથી, વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશ દ્વારા આ જ પસંદગીમાંથી આ જગ્યાઓ ભરવા માટે દિશાનિર્દેશ આપવો ચુકિતસંગત નહોતો. શ્રી ક્લિવેટીના કહેવા મુજબ, સમગ્ર હકીકતી સ્થિતિ પ્રતિ-સોગંદનામામાં વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશ સમક્ષ મૂકવામાં આવી હતી, જેની વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશે નીચે મુજબ યોગ્ય નોંધ લીધી હતી:-

પ્રતિશપથપત્રમાં પ્રતિવાદીઓએ વિવિધ વર્ગોને સંબંધિત એવા ઉમેદવારોની વિગતો આપી છે, જેઓ અંતે પસંદ કરવામાં આવ્યા હતા, તથા પદોની સંખ્યા મુજબ નિર્ધારિત અનામતનો ટકા દર્શાવ્યો છે. પ્રતિવાદીઓના જણાવ્યા મુજબ સબ ઇન્સ્પેક્ટર સિવિલ પોલીસ માટે કુલ પદો ૧૨૩૧ (પુરુષ) + ૧૪૮ મહિલા હતા (દસ ટકા પદો મહિલાઓ માટે અનામત રાખવામાં આવ્યા હોવાનું જણાવાયું હતું). પ્રતિવાદીઓના જણાવ્યા મુજબ ૧૬૩૪ પદો માટેની જાહેરાત પ્રસિદ્ધ

કરવામાં આવી હતી, જેમાં ૧૨૩૧ પુરુષ + ૧૪૮ (મહિલા) સબ ઇન્સ્પેક્ટર સિવિલ પોલીસ અને ૨૫૫ પ્લાટૂન કમાન્ડરનો સમાવેશ થતો હતો. એવું જણાવાયું હતું કે રાજ્યની નીતિ મુજબ ૨% પદો ખેલાડીઓ માટે અનામત રાખવામાં આવ્યા હતા; તેથી સબ ઇન્સ્પેક્ટરના ૧૪૭૮ પદો સામે ૨%, એટલે કે ૨૯ સબ ઇન્સ્પેક્ટરના પદો ખેલાડીઓ માટે નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યા હતા અને રમતગમત ક્વોટામાં પ્લાટૂન કમાન્ડરના પાંચ પદો રાખવામાં આવ્યા હતા. તેથી એવું જણાવાયું હતું કે ૧૩૫૦ પદો સબ ઇન્સ્પેક્ટર સિવિલ પોલીસ માટે હતા અને ૨૫૦ પદો પ્લાટૂન કમાન્ડરો દ્વારા ભરવાના હતા. ઉપરોક્ત પદો સામેના અનામતના ટકાવારીનો ઉદ્દેશ પરિશિષ્ટ પ્રતિશપથપત્રના અનુચ્છેદ ૪માં કરવામાં આવ્યો છે, જે નીચે ઉતારવામાં આવે છે.

૧-સિવિલ પોલીસ માટે સબ ઇન્સ્પેક્ટરની ૧૩૫૦ જગ્યાઓ

ક્રમ સંખ્યા	જાતિ/વર્ગ	આરક્ષણની ટકાવારી	પુરુષ	સ્ત્રી ૧૦%	કુલ
૧.	સામાન્ય જાતિ (અનામત વિનાનું)	૫૦%	૬૦૮	૬૭	૬૭૫
૨.	અનામત પછાત	૨૭%	૩૨૮	૩૭	૩૬૫

	વર્ગ				
૩.	૮ અનુસૂચિત જાતિ (અનામત)	૨૧%	૨૫૫	૨૮	૨૮૩
૪.	૮૪ અનુસૂચિત જનજાતિ	૨%	૨૪	૦૩	૦૨૭
		૧૦૦૫	૧૨૧૫	૧૩૫	૧૩૫૦
૫.	આશ્રિત સ્વતંત્રતા સેનાનીઓ	૨%	૨૪	૦૩	૨૭
૬.	ભૂતપૂર્વ સૈનિકો	૧%	૧૨	૦૧	૧૩

(૨) પીએસી માટે પ્લાટૂન કમાન્ડરની ૨૫૦ જગ્યાઓ

ક્રમ સંખ્યા.	જાતિ/વર્ગ	ટકાવારી અનામતની	પુરુષ
૧.	સામાન્ય જાતિ (અનામત વગરની)	૫૦%	૧૨૫
૨.	પછાત	૨૭%	૬૭

	વર્ગ (અનામત)		
૩.	૮ અનુસૂચિત જાતિ	૨૧%	૫૩
			૬૦
૪.	૮૪ અનુસૂચિત જનજાતિ	૨%	૦૫
		૧૦૦%	૨૫૦

પૂરક જવાબી સોગંદનામામાં એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે સામાન્ય વર્ગના ૬૦૮ પુરુષોની પસંદગી કરવામાં આવી હતી, અને મહિલાઓ માટે અનામત સામાન્ય વર્ગની ૬૭ જગ્યાઓ સામે માત્ર ૧૫ મહિલાઓ ઉપલબ્ધ હોવાથી તેમની પસંદગી કરવામાં આવી હતી, બાકીની પર જગ્યાઓ તા. ૨૬.૦૨.૧૯૯૯ ના સરકારના આદેશ અનુસાર પુરુષ ઉમેદવારોમાંથી મેરીટના આધારે ભરવામાં આવી હતી. એવું જણાવવામાં આવ્યું હતું કે સામાન્ય વર્ગની કુલ ૬૭૫ જગ્યાઓ ભરવામાં આવી ગઈ હતી અને સામાન્ય વર્ગની કોઈ જગ્યાની ખાલી જગ્યા નથી."

૫૬. શ્રી ક્લિવેટી વધુમાં રજૂ કરે છે કે વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશે પૂરક પ્રતિશપથપત્રના પરિચ્છેદ ૪ માં કરવામાં આવેલા કથનોનો નોંધ લીધો હતો, છતાં પણ રમતવીરો માટે આડક્ષિતિજ રીતે ૨% અનામત લાગુ કરીને સામાન્ય

વર્ગના ઉમેદવારોના પદોની સંખ્યા ફરી ગણતરી કરવા અને સામાન્ય વર્ગના ઉમેદવારોની ખાલી જગ્યાઓની સંખ્યા ગણતાં રમતવીરોના ૨% પદો પણ તેમાં ઉમેરવા બાબતે દિશા-નિર્દેશ આપ્યો હતો. શ્રી ઢિવેદી વધુમાં રજૂ કરે છે કે વિજ્ઞાન એકલ ન્યાયાધીશે તા. ૨૬.૦૨.૧૯૯૯ ના સરકારી આદેશમાં એ વિશેષરૂપે જોગવાઈ કરવામાં આવી નથી કે સ્ત્રી ઉમેદવારો દ્વારા ન ભરાયેલા પદો પુરુષ ઉમેદવારોમાંથી ભરવાના છે, એમ ઠરાવતાં ભૂલ કરી હતી. તેથી વિભાગીય ખંડપીઠ આ બાબતમાં યોગ્ય હતી કે વિજ્ઞાન એકલ ન્યાયાધીશનો ઉપરોક્ત અભિપ્રાય પ્રત્યક્ષ રીતે ભૂલભર્યો હતો અને તા. ૨૬.૦૨.૧૯૯૯ ના સરકારી આદેશના પરિચ્છેદ ૪ માં સમાયેલ વિશિષ્ટ જોગવાઈઓ સાથે અસંગત હતો. જોકે, વિભાગીય ખંડપીઠે નીચેનો નિષ્કર્ષ નોંધવામાં તથ્યસંબંધિત ભૂલ કરી હતી: "અમને આ ઠરાવવું અનિવાર્ય બને છે કે સમાન પસંદગીની સંબંધિત શ્રેણીના યોગ્ય પુરુષ ઉમેદવારોની પસંદગી કરીને ભલામણ કરવાની બદલે, અનામત સ્ત્રી ઉમેદવારો માટે રાખવામાં આવેલી ખાલી જગ્યાઓ ખાલી રાખીને સત્તાધિકારીઓએ કાનૂનમાં ભૂલ કરી હતી."

૫૭. ઉપરોક્ત અવલોકનો સામે વ્યથિત થઈ, અપીલકર્તાઓએ ઉપરોક્ત ચુકાદાની પુનર્વિચાર અરજી કરી હતી, જેને માત્ર નીચે મુજબ નોંધ કરીને ભૂલપૂર્વક નામંજૂર કરવામાં આવી છે:—

અમે અરજદાર તરફથી હાજર રહેલા વિજ્ઞાન સ્થાયી વકીલ શ્રી જી.એસ. ઉપાધ્યાયને સાંભળ્યા છે. એવી રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે સ્ત્રીઓ અને રમતગમત અનામત માટે અનામત રાખવામાં આવેલી, પરંતુ ખાલી રહેલી

જગ્યાઓ સંબંધિત આ અદાલતની પાનું ૬૫ અને ૬૬ પરની નોંધને સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર છે. અમારું માનવું છે કે અમારો ચુકાદો સ્પષ્ટ છે અને તેમાં કોઈપણ પ્રકારની અસ્પષ્ટતા નથી; તેથી તેને સ્પષ્ટ કરવાની કે પાછો બોલાવવાની આવશ્યકતા નથી.

૫૮. અગાઉ નોંધ્યા મુજબ, શ્રી એલ.એન. રાવ અને ડૉ. ધવનએ રજૂઆત કરી હતી કે સ્ત્રીઓ માટે તથા ઉત્કૃષ્ટ રમતવીર માટે અનામત રાખવામાં આવેલી ખાલી જગ્યાઓ "આડી અનામત" લાગુ કરીને ભરવાની હતી. ખાલી જગ્યાઓ આગળ ધપાવવાની કોઈ પરવાનગીપાત્રતા ન હતી.

૫૯. અમે વિધાવંત વકીલો દ્વારા કરવામાં આવેલી રજૂઆતો પર વિચાર કર્યો છે. પક્ષકારોના તમામ વિધાવંત વકીલો દ્વારા એ સ્વીકારવામાં આવ્યું છે કે આ ખાલી જગ્યાઓ આડી અનામતના સિદ્ધાંતનો અમલ કરીને ભરવાની હતી. આ બાબત વિધાવંત એકલ ન્યાયાધીશ તેમજ વિભાગીય ખંડપીઠ દ્વારા પણ સ્વીકારવામાં આવી હતી. આ, ઇન્દ્રા સાહેબના મામલામાં (ઉપરોક્ત) આ અદાલતે પ્રતિપાદિત કરેલા કાયદા સાથે સુસંગત છે:-

૮૧૨. અમારો એવો પણ મત છે કે ૫૦% નો આ નિયમ માત્ર અનુચ્છેદ ૧૬(૪) હેઠળ પાછળ પડેલા વર્ગોના હિતમાં કરવામાં આવેલા અનામતોને જ લાગુ પડે છે. આ તબક્કે થોડું સ્પષ્ટીકરણ આવશ્યક છે; બધા અનામતો સમાન સ્વરૂપના નથી. અનામતના બે પ્રકાર છે, જેને સુવિધા માટે 'ઊર્ધ્વ અનામત' અને 'આડ અનામત' તરીકે સંબોધી શકાય. અનુસૂચિત જાતિઓ, અનુસૂચિત જનજાતિઓ અને અન્ય પાછળ પડેલા વર્ગોના હિતમાં [અનુચ્છેદ ૧૬(૪) હેઠળ] કરવામાં

આવેલા અનામતોને ઊર્ધ્વ અનામત કહી શકાય, જ્યારે શારીરિક રીતે અપંગ વ્યક્તિઓના હિતમાં [અનુચ્છેદ ૧૬ની કલમ (૧) હેઠળ] કરવામાં આવેલા અનામતોને આડ અનામત તરીકે સંબોધી શકાય. આડ અનામતો ઊર્ધ્વ અનામતોને આડી રીતે આવરી લે છે – જેને આંતરસંકળાયેલ અનામતો કહેવામાં આવે છે. વધુ સ્પષ્ટ રીતે કહીએ તો, માનીએ કે ૩% ખાલી જગ્યાઓ શારીરિક રીતે અપંગ વ્યક્તિઓના હિતમાં અનામત રાખવામાં આવી છે; આ અનુચ્છેદ ૧૬ની કલમ (૧) સાથે સંબંધિત અનામત ગણાશે. આ ક્વોટા સામે પસંદ કરાયેલ વ્યક્તિઓને યોગ્ય વર્ગમાં મૂકવામાં આવશે; જો તે અનુસૂચિત જાતિ વર્ગનો હોય તો આવશ્યક સમાયોજન કરીને તેને તે ક્વોટામાં મૂકવામાં આવશે; તેવી જ રીતે, જો તે ખુદ્દી સ્પર્ધા (ઓસી) વર્ગનો હોય તો આવશ્યક સમાયોજન કરીને તેને તે વર્ગમાં મૂકવામાં આવશે. આવા આડ અનામતોની જોગવાઈ કર્યા પછી પણ, પાછળ પડેલા વર્ગના નાગરિકોના હિતમાં અનામતોનું પ્રમાણ યથાવત રહે છે – અને યથાવત રહેવું જોઈએ. અનેક રાજ્યોમાં આ અનામતોની ગણતરી આ જ રીતે કરવામાં આવે છે અને તે પ્રક્રિયા ચાલુ ન રાખવા માટે કોઈ કારણ નથી."

૬૦. ઉપરોક્ત કાનૂની સિદ્ધાંતનો સમાવેશ તા. ૨૬.૦૨.૧૯૯૯ની સૂચનાઓમાં કરવામાં આવ્યો છે. ઉપરોક્ત સૂચનાઓના પરિચ્છેદ ૨ અને ૪, જે પ્રસ્તુત છે, નીચે મુજબ છે:—

"૨. અનામત આડી પ્રકૃતિની રહેશે, અર્થાત્ જાહેર સેવાઓમાં મહિલાઓ માટેના પદો તેમજ રાજ્ય સરકાર હેઠળ સીધી ભરતી માટે નિર્ધારિત પદો અંગે ઉપરોક્ત

અનામત નીતિ હેઠળ જે શ્રેણીમાં કોઈ મહિલા પસંદ કરવામાં આવી હોય, તેને માત્ર તે જ શ્રેણીમાં સમાયોજિત કરવામાં આવશે;

XXXX XXXX XXXX XXX

૪. જાહેર સેવાઓમાં સ્ત્રીઓ માટે અનામત રાખવામાં આવેલી જગ્યા માટે તથા રાજ્ય સરકાર હેઠળ સીધી ભરતી માટે નિર્ધારિત જગ્યાઓ પર, જો યોગ્ય સ્ત્રી ઉમેદવાર ઉપલબ્ધ ન હોય, તો તેવી જગ્યા યોગ્ય પુરુષ ઉમેદવારમાંથી ભરી દેવામાં આવશે અને તેવી જગ્યા ભવિષ્ય માટે આગળ ધપાવવામાં આવશે નહીં;"

૬૧. માનનીય એકલ ન્યાયાધીશે ઉપરોક્ત જોગવાઈનું અર્થઘટન કરતાં નોંધ્યું છે કે તેમાં મહિલાઓના ઉમેદવારો દ્વારા ન ભરાયેલી જગ્યાઓ પુરુષ ઉમેદવારોમાંથી ભરવા અંગે વિશેષરૂપે કોઈ જોગવાઈ કરવામાં આવેલી નથી. આ દૃષ્ટિકોણ પરિણેદ ૪ માં સમાવિષ્ટ સ્પષ્ટ જોગવાઈના વિરુદ્ધ છે. ઉપરોક્ત જોગવાઈ કોઈપણ શંકાને સ્થાન આપતી નથી કે મહિલાઓ માટે અનામત રાખવામાં આવેલી અને ખાલી રહેલી કોઈપણ જગ્યાઓ યોગ્ય પુરુષ ઉમેદવારોમાંથી ભરવાની રહે છે. વધુમાં, એવી સ્પષ્ટ મનાઈ કરવામાં આવી છે કે આવી જગ્યાઓને ભવિષ્ય માટે આગળ ધપાવી શકાશે નહીં. તેથી, માનનીય એકલ ન્યાયાધીશે વ્યક્ત કરેલો અભિપ્રાય ટકી શકતો નથી.

૬૨. અમે અહીં એ પણ નોંધ કરી શકીએ છીએ કે ઉપરોક્ત જોગવાઈઓના પરિપ્રેક્ષ્યમાં, રાજ્યએ મહિલાઓ અને ઉત્કૃષ્ટ ખેલાડીઓ માટે અનામત રાખવામાં આવેલી સામાન્ય વર્ગની કોઈપણ જગ્યાઓ આગળ ધપાવી નથી. વધુમાં, મહિલાઓ માટે અનામત શ્રેણીમાં બાકી રહેલી બધી ખાલી જગ્યાઓ

યોગ્ય પુરુષ ઉમેદવારો દ્વારા ભરી દેવામાં આવી છે, તેથી સ્પષ્ટ છે કે કોઈપણ જગ્યા આગળ ધપાવવામાં આવી નથી. તેથી, ઇન્દ્રા સાહી (ઉપરોક્ત) માંના આદેશ અને તા. ૨૬.૨.૧૯૯૯ ના શાસકીય આદેશનું સંપૂર્ણ પાલન કરવામાં આવ્યું છે. અમે એ મતના પણ છીએ કે વિભાગીય ખંડપીઠ દ્વારા નોંધાયેલ નિષ્કર્ષ કોઈપણ તથ્યાત્મક આધાર વિના હતું. તથ્યાત્મક સ્થિતિ રિકોલ/ફેરફાર અરજી નં. ૨૫૧૪૦૭/૨૦૦૭ માં વિભાગીય ખંડપીઠના ધ્યાન પર લાવવામાં આવી હતી. તેમ છતાં, રિકોલ/ફેરફાર અરજી નામંજૂર કરવામાં આવી હતી. તેથી, અમે એ મતના છીએ કે વિભાગીય ખંડપીઠે અપીલકર્તાઓને મહિલાઓના ઉમેદવારો માટે અનામત રાખવામાં આવેલી અપૂર્ણ રહેલી ખાલી જગ્યાઓ યોગ્ય પુરુષ ઉમેદવારોમાંથી ભરવા માટે દિશાનિર્દેશો આપતાં ભૂલ કરી હતી. આ કાર્યવાહી અપીલકર્તા-રાજ્ય દ્વારા પહેલેથી જ પૂર્ણ કરવામાં આવી હતી.

૬૩. અગાઉ નોંધવામાં આવ્યું છે તેમ, માનનીય એકલ ન્યાયાધીશે રાજ્ય દ્વારા પૂરક પ્રતિશપથપત્રમાં કરવામાં આવેલા નિવેદનોનો નોંધ લીધા છતાં, ઉત્કૃષ્ટ રમતવીરો માટે અનામત રહેલી ખાલી જગ્યાઓનું પુનઃગણતરી કરવા અંગે ભૂલપૂર્વક દિશાનિર્દેશો આપ્યા હતા. વિશેષરૂપે દર્શાવવામાં આવ્યું હતું કે ઉત્કૃષ્ટ રમતવીર માટે અનામત પદ પર ભરતી માટે અલગ જાહેરાત પ્રકાશિત કરવામાં આવી હતી. એ પણ દર્શાવવામાં આવ્યું હતું કે રમતવીરોની શ્રેણીમાં ઉપલબ્ધ તમામ પદો અનુવર્તી પસંદગીમાં ભરાઈ ગયા હતા. કોઈ પદ ખાલી રહ્યું નહોતું. તેથી, માનનીય એકલ ન્યાયાધીશનો એવો નિષ્કર્ષ કે (૨૯ એસ.આઈ.સી.પી.)

+ (૫ પી.સી.) અર્થાત્ ૩૪ પદો સામાન્ય વર્ગને ઉપલબ્ધ ખાલી જગ્યાઓની સંખ્યા ગણવાના હેતુસર ઉપલબ્ધ ૧૪૭૮ પદોમાંથી ઘટાડવા ન જોઈએ હતા, તે હકીકતની દૃષ્ટિએ ભૂલભર્યો હતો. અમારી સમક્ષ આ બાબત વિવાદિત નથી કે આડી અનામતનો સિદ્ધાંત ઉત્કૃષ્ટ રમતવીર માટે અનામત પદો ભરવા માટે પણ લાગુ પડશે. અમારી સમક્ષ આ બાબત પણ વિવાદિત નથી કે ઉત્કૃષ્ટ રમતવીર શ્રેણીમાં કોઈ પદ ખાલી રહે તો તેમનું આગળ ધપાવવું શક્ય ન હોત. હકીકતમાં, ખાલી જગ્યાઓનું કોઈ આગળ ધપાવવું થયું જ નહોતું. સરકાર દ્વારા સમયાંતરે જારી કરવામાં આવેલી વિવિધ સૂચનાઓ મુજબ તે ભરવામાં આવી હતી. અમારા મત મુજબ, વિભાગીય ખંડપીઠે કાયદાકીય રીતે એવો નિષ્કર્ષ કાઢવામાં ભૂલ કરી કે કારણ કે જાહેરાતમાં રમતવીરો માટે અનામત પદ માટે અલગ પસંદગી યોજાશે એવો ઉદ્દેશ નહોતો, તેથી તે કાયદા મુજબ માન્ય ગણાવી શકાય નહીં. અલગ પસંદગી માટે ૩૪ પદોનું ઘટાડણું કાયદા મુજબ નિર્ધારિત અનામતના કુલ અનુપાતને કોઈ પણ રીતે અસર કરતું નથી. વધુમાં, કોઈ પણ પદનું આગળ ધપાવવું થયેલું નથી. અલગ પસંદગી સ્પષ્ટપણે મુખ્ય પસંદગીનો અભિન્ન ભાગ છે. હકીકતી પરિસ્થિતિને ધ્યાનમાં લેતા, અમારા મત મુજબ ઉત્કૃષ્ટ રમતવીર શ્રેણી માટે અનામત ૩૪ પદો, અર્થાત્ (૨૯ એસ.આઈ.સી.પી.) + (૫ પી.સી.), સંબંધે માનનીય એકલ ન્યાયાધીશ અને વિભાગીય ખંડપીઠ દ્વારા નોંધાયેલા નિષ્કર્ષો પણ ટકી શકતા નથી.

૬૪. તેથી, રાજ્ય અને ડિરેક્ટર જનરલ ઓફ પોલીસ દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી ઉપરોક્ત અપીલો મંજૂર કરવામાં આવે છે. વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશ

દ્વારા અંતિમ પરિચ્છેદમાં આપવામાં આવેલ દિશાનિર્દેશ તેમજ વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશના આદેશમાં ફેરફાર કરતાં વિભાગીય ખંડપીઠ દ્વારા આપવામાં આવેલ દિશાનિર્દેશો રદ કરવામાં આવે છે.

The translation of this judgment has been provided by
M/s. Hyperlink E-solutions Pvt. Ltd.

=====

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.
